

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tarih Anabilim Dalı
Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

1569 LUBLİN BİRLİĞİ ÖNCESİ LİTVANYA BÜYÜK
DUKALIĞI'NIN TATARLAR VE KARAYLAR İLE
MÜNASEBETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Cihan ŞİMŞEK

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mehmet ERSAN

İZMİR-2017

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tarih Anabilim Dalı
Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı**

**1569 LUBLİN BİRLİĞİ ÖNCESİ LİTVANYA BÜYÜK
DUKALIĞI'NIN TATARLAR VE KARAYLAR İLE
MÜNASEBETLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Cihan ŞİMŞEK

Jüri Üyeleri
**Prof. Dr. Mehmet ERSAN
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ
Prof. Dr. Mustafa DAŞ**

İZMİR-2017

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Cihan Şimşek
Numarası : 92110005733
Anabilim Dalı : Tarih (Ortaçağ Tarihi) Anabilim Dalı
Tez Başlığı (Türkçe) : 1569 Lublin Birliği Öncesi Litvanya Büyük Dukalığı'nın Tatarlar ve Karaylar ile Münasebetleri
Tez Başlığı (İngilizce) : Relations of Grand Duchy of Lithuania with Tatars and Karaites before Union of Lubin at 1569
Tez Savunma Tarihi : 22.09.2017
Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Mehmet Ersan
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Mustafa Daş
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Yusuf Ayönü
Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme
İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle

Oy çokluğuyla

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Tezli yüksek lisans programlarında düzeltme alan öğrencinin 3 (üç) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “1569 Lubnin Birliğı Öncesi Litvanya Büyük Dukalığı'nın Tatarlar ve Karaylar ile Münasebetleri” adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Cihan ŞİMŞEK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	V

GİRİŞ.....	1
Kaynaklar Hakkında.....	7
I. Ana Kaynaklar.....	7
a) Ortodoks ve Slav Kaynakları.....	7
b) Latin ve Katolik Kaynakları.....	9
c) İslam Kaynakları.....	11

I. BÖLÜM

MOĞOL İSTİLASI ÖNCESİ DÖNEMLERDE BALTIKLAR

I. Erken Litvanya Tarihi ve Litvanya Büyük Dukalığı'nın Kuruluşu.....	13
1. Baltık Ön Tarihi.....	13
a) Baltık Tarih Öncesi ve Bölge ile İlgili İlk Yazılı Bilgiler.....	13
a) İslami Kaynaklarda Baltık Ön Tarihi.....	17
2. Erken Litvanya Tarihi.....	20
a) Aziz Bruno ve Aziz Adalbert'in İlk Misyonerlik Faaliyetleri.....	20
b) Baltık Kavimleri İlk Siyasi Teşekkül Oluşturma Süreçleri ve Litvanya Büyük Dukalığı'nın Mindaugas'a Kadar Olan Dönemi.....	24
II. Hazar Hanlığı Tarihi ve Karayların Menşelerine Dair Görüşler.....	35
1. Hazar Hanlığı'nın Ortaya Çıkışı.....	35
2. Hazar Hanlığı'nın Musevi İnancına Geçışı.....	39

II. BÖLÜM

MOĞOL İSTİLASI SONRASI LİTVANYA BÜYÜK DUKALIĞI VE ALTIN ORDA'NIN MÜNASEBETLERİ

I. Altın Orda Devletinin Kuruluşu.....	42

II. Altın Orda ile Litvanya Büyük Dukalığı Arasındaki İlişkiler.....	50
1. Mindaugas Dönemi Litvanya Krallığı ile Altın Orda ve Tatarlar Arasındaki Etkileşim.....	50
2. Gediminas Dönemi Litvanya Büyük Dukalığının İhtida Politikası ve Özbek Han'ın Altın Orda'sının Tesirleri	58
3. Litvanya Büyük Dukası Algirdas Dönemi Altın Orda ile Olan Münasebetler ve Mavi Su Savaşı Vakası	63
4. Toktamış Han'ın Emir Timur'a Yenilmesi Sonrası Litvanya Büyük Dukası Vitautas'a Sığınması ve Devamında Ortaya Çıkan Olaylar ..	66
5. Celalleddin Han'ın Jalgiris Muharebesi ve Litvanya Tarihine Katkıları	71
SONUÇ	76
Ek I Litvanya ve Litvanya Büyük Dükalığı Hükümdarları	79
Ek II. Litvanya'nın 13. Yüzyılda Yıllara Göre Yaptığı Akınların Tablosu	82
Ek III. Polask Dukalığı Hanedanı.....	83
EK IV. Litvanya Büyük Dukalığı ve Genişlemesi Haritası.....	84
EK V. Tarkribi 1054 Yılı Kiev ve Rütenya Prenslikleri Haritası.....	85
EK VI. Orta Kuzey Avrupa ve Baltık Haritası	86
EK VII. Fetih Arifesinde Livonya ve Fethinin Erken Döneminde Baltık	87
Ek VIII. Takribi 1250 Yılları Galiçya-Volinya Büyük Dukalığı Haritası	88
Ek IX. M.S. 12. Yüzyıl Baltık Kabileleri Haritası	89
EK X. Eski Livonya ve Haçlı Tarikatları Haritası	90
EK XI. 1300 Yıllarında Altın Orda Haritası.....	91
EK XII. Jalgiris Muharebesi Harp Şemaları.....	92
KAYNAKÇA	93

ÖNSÖZ

Litvanya Büyük Dukalığı ile Altın Orda arasındaki münasebetler her iki taraf için de ama özellikle Litvanya Büyük Dukalığı için çok önem taşımıştır. Orta çağ Avrupası'nın yüz ölçüm olarak en büyük kıta devleti olma noktasına kadar ulaşan LBD tarihi adeta Avrasya bozkırlarındaki atlı göçebe Türk-Moğol topluluklarına bağlı bir seyir izlemiştir. Lakin bu nokta gerek Çarlık dönemi Rus gerekse de Sovyet dönemi tarihçiliğinin etkisiyle ekseriyetle göz ardı edilmiş. Klasik Rus tarihçiliği Moğol ve Altın Orda yönetimi altındaki dönemi esaret dönemi olarak görüp 'boyunduruk altındaki' Rus milleti olarak tanımlarlar ve bu döneme 'Moğol (Tatar) boyunduruğu' dönemi olarak adlandırırlar.

Bahsi geçen dönem Rus işgali ve devamında da Sovyet hegemonyası altında olan Litvanya tarihçiliğinde de benzer nedenlerle ya da başka bir deyişle basitçe Rus tesiri nedeniyle 'Moğol boyunduruğu' savı altında göz ardı edilmiştir. Dünya tarihçiliğinin geneli de o dönemlerde bu konuya aynı açıdan yaklaşmak dışında yeni bir perspektif getirememiştir.

Ama günümüzde birçok açıdan bu husus, konu ile ilgilenen çeşitli tarihçilerin, araştırmacıların yavaş yavaş ilgi alanına girmeye başlamıştır. Türk tarihi açısından da bu çalışma ile ilim camiasına hem ülkemize Baltık ve Litvanya tarihi açısından hem de bahsini ettiğimiz etkileşim açısından bir katkı sunmayı amaçladık.

Bu çalışma ile ilgili olarak başta sonra sabrı, destekleri ve her türlü yol göstericiliği için değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Ersan'a teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca bir yılın üzerinde Litvanya'da araştırmalarda bulunmam konusunda gerekli bursu sağlayan Litvanya Hükümeti'nin eğitim destek kurumu 'Švietimo mainų paramos fonda'ya' ve bu süre zarfında bana tamamen yabancı LBD tarihi konusunda çok değerli katlılar sunan Šiauliai Üniversitesi Tarih

bölümünden Prof. Dr. Rita Regina Trimoniene'ye teşekkürlerimi belirtmem gerekir.

Ayrıca çalışmam esnasında çeşitli kaynaklara ulaşma konusunda yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Yusuf Ayönü ve Yrd. Doç. Dr. Muhammed Şen'e ve dostlarım Utku Yaman ve Yrd. Doç. Dr. Kubilay Atik'e teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak her zaman yanımda olan aileme de minnet ve şükranlarımı belirtmem gerekir.

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	çeviren
ed.	editör
LBD	Litvanya Büyük Dukalığı

GİRİŞ

Ülkemiz tarihçiliği tarafından ne yazık ki ortaçağ Baltık coğrafyası, toplumlari ve tarihi üzerine pek çalışılmamıştır. Oysaki bu alan toplumsal ve tarihi açıdan çok önemli bir bölgedir.¹ Tarihsel olarak özellikle de ortaçağ tarihi açısından bu bölge dünya coğrafyasında, Anadolu'daki gibi farklı kültürlerin, medeniyetlerin kesişme ve geçiş noktasıdır. Baltıklar, Avrasya bozkırlarının Avrupa kara ormanlarına doğru geçiş yaşadığı; Ortodoks doğu Slav-Rus dünyası ile Katolik Latin-Cermen dünyasının; doğu tarzı devlet kültürü ile ortaçağ Roma hukuku tarzı feodal Avrupa devlet kültürünün; Hansa'nın Baltık denizi ticareti ile Baltık'tan Akdeniz'e giden Kehribar Yolu'nun karşılıklı geçiş ve kesişme bölgesidir.

Siyasi olarak bakıldığında Baltıklar, ortaçağda Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun hamiliğini yaptığı 'Drang nach Osten'² politikası ile Moskova'daki Rus Çarlığı'nın batıya ve Baltıklara yayılması arasındaki kavganın merkezi olmuştur.

İroniktir ki bu iki politika, asırlar sonra farklı farklı çağlarda, aktörlerinin siyasal rejimleri değişmesine rağmen yine aynı aktörlerce tekrar ortaya çıkacaktır ve hatta günümüzde de Baltıklar uluslararası siyasal çekişme bölgelerinden biri olma durumunu korumaktadır.

Bu çekişmenin çıkışını orta çağda bulmaktayız. Daha sonraki dönemlerde en büyük düşmanları olacak, Alman Haçlı Tarikatını bölgeye çağırarak Slav Polonya dukalarında Mozavya dukası I. Konrad olmuştur. O

¹ Çeşitli alanlardaki, disiplinlerdeki farklı başlıklardaki çalışmalarda bahsinin geçmesi dışında Baltık tarihi ile ilgili ülkemizde hiç çalışma yoktur. Buna istinaden genel olarak tüm Baltık tarihi de ülkemizde neredeyse hiç çalışılmamıştır demek çokta yanlış olmaz. Bu sebeple çalışmamızın bu kısımları büyük oranda yabancı kaynak ve araştırmalara dayanmaktadır.

² Almanca olan bu cümle Türkçeye 'doğuya yürüyüş' veya 'doğuya yönelim' şeklinde çevrilebilir.

dönem Katolikliğe yeni geçen Lehistan, pagan Baltık komşularına karşı 'dost ve müttefik' Alman Haçlı tarikatlarını çağırması ile bahsettiğimiz bu çekişmenin ön koşulu tamamlanmıştır.

Tüm bu siyasal atmosfer içinde ortaçağ için bölgedeki başat aktörleri kabaca sıralamak gerekirse şunları söyleyebiliriz; Polonya (Lehistan), Rütanya Rus' Prenslikleri, Alman Haçlı Tarikatları (Töton ve sonradan ona bağlanacak olan Livonya Tarikatları) ve onların hamileri, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, İskandinavya Krallıkları ve Papalık. Bunlara ilave olarak da iki aktörü eklemek gerekir; bölgenin esas yerli unsuru olduğu için son derece önemli olan Litvanya Büyük Dukalığı, diğeri ise doğudan gelerek bölgenin siyasal hâkimi durumuna yükselen Altın Orda Hanlığıdır.

Burada öncelikli olarak bir hususa değinmeden geçilemez. Bu husus da tüm bu bahsi geçen çekişmeler olurken bölgenin yerlileri olan Baltık kavimleri ve onların bölgedeki tek egemen devleti olan Litvanya Büyük Dukalığıdır³.

Bu müstakil devlet, Litvanya Büyük Dukalığı, ortaçağda pagan bir devlet olmasına rağmen profesyonel askerlerden oluşan, militarist ve teokratik haçlı tarikatlarına yüzyıllarca mukavemet edebilmeyi başarmış, istiklalini kaptırmama konusunda da muvaffak olmuş ve hatta topraklarını Rütanya prenslikleri aleyhine genişletmeye dahi muktedir olmuştur.

Çalışmamızın diğeri cenahında yer alan Moğol Cuci ulusunun kuruluşunu sağladığı Altın Orda diğeri bir tabirle Kıpçak Hanlığı ise 13. yüzyılın başlarında Deşt-i Kıpçak da denen Karadeniz'in kuzeyinden Hazar Denizi'nin kuzeyi ve İdil Irmağı'na uzanan bölgeye gelmiştir. Bölgedeki Türk unsurlar olan İdil Bulgar Hanlığını, bölgede yaşayan Kıpçakları ve de bölgedeki Rus' prensliklerini hâkimiyeti altına almıştır. Bunun sonucu olarak Litvanya Büyük Dukalığı'nın

³ Litvanya Büyük Dukalığı olarak Türkçeye çevirdiğimiz devletin ismi modern Litvancada 'Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė', eski Litvancada 'Didi Kunigystė Lietuvos' şeklindedir. Burada belirtmek gereken bir husus da Litvancada kullanılan 'Kunigaikštystė' tabiri ise Rusçadaki 'knez' terimine eşdeğer anlama gelir ve etimolojik olarak da aynı köktendir. Aynı devletin ismi Latince de ise Magnus Ducatus Lituaniae olarak geçmektedir. Batı Avrupa dillerinin literatürüne Latince adıyla geçtiği için 'Litvanya Büyük Dukalığı' olarak çevirmek mümkündür. Biz de çalışmamızda bu son Latinceleşmiş terimden Türkçeleştirmeyi tercih ettik ve 'Litvanya Büyük Dukalığı' demeyi uygun bulduk.

komşusu olan Altın Orda ve onu oluşturan Tatar Türkleri doğrudan Baltık coğrafyasındaki az önce bahsi geçen diğer siyasi aktörleri, yüksek ve geç ortaçağlarda etkilemiş ve çoğunlukla da hâkimiyeti altına almıştır.

Çalışmamıza konu olan karşılıklı ilişkilerin kökleri bu noktadan çıkmaktadır. Öncelinde Hazar Hanlığı bakiyesi olan ve bu dönemde Altın Orda unsuru olan Karaylar ile Tatar Türklerinin -ki daha sonraki dönemlerde Lipka Tatarları olarak anılacak olan Müslüman Türk-Tatar topluluğunun Baltıklara yerleşmesi bu dönemde olmuştur- iki Türk topluluğunun Litvanya Büyük Dukalığı ile etkileşimi, münasebetleri tezimizin başlıca çıkış noktasıdır.

Bu noktadan hareketle Litvanya tarihi, ama özelinde Litvanya Büyük Dukalığı tarihi ile ilgili ülkemizde tercüme dâhil akademik bir araştırma olmamasından da kaynaklı olarak Ortaçağ Baltık tarihine tezimizde genişçe yer verildi.

Bu eksikliğin giderilmesi amacı dışında, çalışmamızın esas konusunu irdeleme hususunda Litvanya Büyük Dukalığı tarihinin özellikle ayrı bir ehemmiyeti vardır. Birden çok toplumun münasebetleri konusundaki karşılaştırmalı bir tarih çalışmasında, karşılaştırma ve olayların gelişim ve seyir dinamiklerinin çözümlenmesi açısından da Litvanya Büyük Dukalığı'nın oluşumu ve gelişimi çalışmamızda önemli bir yer teşkil etmektedir.

Burada belirtilmesi gerekir ki çalışmamıza konu olan dönemde yukarıda belirttiğimiz gibi Lipka Tatar terimi kullanılmamaktadır.⁴ Daha sonraki dönemlerde Tatar-Türk gruplarından bahsederken onları birbirinden ayırmak için kullanılan bu terim Tatar-Türk grupları içinde Litvanya Büyük Dukalığı ve sonrasında Polonya-Litvanya Devleti topraklarında kalan Tatarları ifade etmektedir.

⁴ Ülkemizde Lipka Tatarları ile ilgili yapılan ilk çalışma Cengiz Orhonlu tarafından 'Lipkalar' isimli makalesidir. Makale genel olarak 17. yüzyıldaki Osmanlı-Lehistan harplerinde Lipka Tatarlarının durumu ile ilgili olsa da ülkemizde 'Lipka Tatarları' adına yapılan ilk çalışma olması açısından önemlidir. Daha fazlası için bkz. Cengiz Orhonlu, "Lipkalar", *Türkiyat Mecmuası* 16 (1971): 57-87.

Araştırmamız içindeki bir diğer kısım olan Lipka⁵ Tatarları ve daha önce de Hazar bakiyesi olarak bahsettiğimiz Karayların tarihleri, çalışma bütünlüğü açısından Altın Orda tarihinin genel hatlarını da içererek verilmiştir. Böylece karşılaştırmalı bir kronolojik takip yapmayı da kolaylaştırmak açısından faydalı olacaktır.

Lakin tezimizin odak noktasını Litvanya Büyük Dukalığı'nın erken dönemlerinde Altın Orda ile olan münasebetleri oluşturmaktadır. Altın Orda'nın yukarıda bahsi geçen Toktamış Han'ın ilticası ve sonrasındaki olaylar Litvanya Büyük Dukalığı açısından artık bir 'han belirleyicisi' olarak şekillenmesi ile sonuçlanmış ve ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır.

Emir Timur ile Altın Orda Hanı Toktamış arasındaki mücadele sonrası Toktamış'ın yenilmesi ve Litvanya'ya kaçması, Litvanya Büyük Dukası Vytautas (Vitautas)⁶ sığınması Lipka Tatarlarının ve Karayların Litvanya topraklarına yerleşmesinin miladı kabul edilmektedir. Keza 1997'de Litvanya Cumhuriyetinde bu olay Lipka Tatarlarının ve Karayların Litvanya'ya yerleşmelerinin 600. Yıldönümü olarak kutlanmıştır.

Fakat ileride de değineceğimiz gibi bu vaka iki kavmin, iki devletin arasındaki münasebetlerin başlangıcı değildir. Altın Orda ve Litvanya Büyük Dukalığı neredeyse iki devletin teşekkülünden itibaren dolaylı ve dolaysız sürekli bir etkileşim, münasebet içindedirler.

Konumuz dâhilindeki siyasal etkileşim dışında Tatarların (özelinde de Lipka Tatarlarının) ve Karayların Litvanya Büyük Dukalığı içindeki sosyo-iktisadi tesirlerine de çalışmamızda değindik. Tatarlar ve Karayların bu tesirleri, özellikle

⁵ Lipka kelimesi ve anlamı ile ilgili Orhonlu makalesinde ismin anlamının tam olarak bilinmediği ama bir oymak adı olacağı üzerinde durmuştur. A.g.e., 60. Lakin Bairašauskaitė Lipka isminin Kırım Tatarlarınca Litvanya için kullanıldığını belirtmektedir ve aynı görüş Abrahamowicz tarafından da öne sürülmektedir. Tamara Bairašauskaitė, *Lietuvos Totoriai XI amžiuje* (Vilnius: Mintis, 1996), 13–14. ve Zygmunt Abrahamowicz ve J. Reychmann, "Lipka", *Encyclopaedia of Islam* (Leiden), erişim 08 Ağustos 2017, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_4670.

⁶ Litvanya tarihindeki tek 'büyük' ünvanlı bu hükümdarın adı Litvanca Vytautas, Lehçe ise Witold olarak geçen Litvanya Büyük Dukasının burada adının Litvanca şeklinin Türkçe okunuşunu verip bundan sonra bu şekilde kullanacağız.

askeri açıdan sadece Litvanya değil tüm Baltık ve Doğu Avrupa tarihi için çok önemli sonuçlar doğuracak etkileri olan durumlar oluşturmuştur. Çalışmamızda da detaylı bir şekilde değineceğimiz gibi 1410'daki Jalgiris Muharebesi⁷ buna önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Çalışmamızın çerçevesini çizerken ortaçağ çerçevesi içinde kalması için belirli bir dönem sınırlaması koyduk. Litvanya Büyük Dukalığı'nın Polonya Tacı ile tam bir birlik (union) oluşturduğu 1569'da Litvanya Büyük Dukalığı, Lubnin Birliği ile bu coğrafya siyasal açıdan tartışmalı ve farklı bir döneme geçmiştir. Biz de çalışma alanımızı bu döneme kadar olan süre zarfı ile sınırlandırmayı uygun bulduk. Keza klasik çağ ayrımlarını göz önüne alırsak Litvanya ortaçağlara komşularına göre çok geç girse de ortaçağlardan çıkışı bu kadarda çok geç olmamıştır.

Lakin belirtmekte fayda vardır ki Altın Orda'nın siyasal olarak ortadan kalktığı kabul edilen 1502 senesinden sonraki Tatarlar ile olan münasebet tamamen farklı bir minvale girmiştir. Biz bu döneme çalışmanın bütünlüğü açısından değinmekle birlikte yoğunlaşma noktamız daha önceki Altın Orda dönemindeki ortaçağı içine alana dönem olacaktır.

Başlangıçta özellikle çok sık kullandığımız batı kaynaklarının ülkemizde tanınmaması durumunu göz önüne alarak yararlandığımız kaynakları kısaca tanıtacağız.

Bu bahislerden hareketle önemli bir dizi olayı da ele alarak bu münasebetlere değineceğiz.

Sonrasında Litvanya'nın müstakil olarak askeri harekâtlar düzenlediği, akınlar yaptığı, bağımsız bir siyasi oluşum olarak bir Litvanya Büyük Dukalığından bahsedebileceğimiz ilk dönem olan 1180'lerin ilk yarısında Kıpçaklar ile karşı karşıya gelmeleridir.

⁷ Muharebenin adı Litvanca Žalgiris, Almanca Tannenberg ve Lehçe Grunwald olarak bilinmektedir ve tüm bu milletler kendi tarih yazımlarında ekseriyetle kendi dillerindeki isimlerini kullanmayı tercih etmektedirler. Biz Litvanca Žalgiris isminin Türkçeleştirilmiş hali olan Jalgiris demeyi uygun bulduk.

Daha sonra Litvanya'nın ilk ve tek kralı Mindaugas zamanında Tatarlar ve Litvanya Büyük Dukalığı ile olan ilk temasları ele alacağız. Bu dönem sosyo-iktisadi ve siyasal değişiminde farklı bir evreye girip büyük bir ilerleyiş yapmış orman kavimleri olan Litvanyalıların Orta Asya bozkır siyasi ve sosyal teşekkül olarak en ileriye ulaşmış yapılarından olan Altın Orda ile ilk münasebetini ele alacağız.

Bahsi geçen münasebetler ile Litvanya Büyük Dukalığı'nın devletleşmesi ve akabinde kendi iç dinamiklerinden çıkan siyasal odakları bölgesel güçlerin ve tabii ki Altın Orda'nın bunu şekillendirmesi hususuna değineceğiz.

Bunlardan ikincisi Litvanya Büyük Dukası Gediminas'ın ihtida politikası ve Altın Orda ile denge oluşturarak Baltıklar ve Rutenya arasındaki güç dengesini nasıl döndürebildiğini ve bunu yapabilmesinde Altın Orda'nın rolü olacaktır.

Gediminas'ın oğlu ve halefi Algirdas zamanındaki Altın Ordu ile yapılan 'Mavi Su Muharebesi' ve Altın Ordu ile ilgili devam eden karşılıklı etkileşime değineceğiz. Bu başlık altında Altın Orda ile Litvanya Büyük Dukalığı arasındaki değişen ve değişmekte olan rolleri inceleyeceğiz.

Sonrasında Toktamış Han'ın Litvanya'ya ilticası ve yaşananlara değinip Litvanya Büyük Dukası Vitautas'ın Altın Ordu üzerine Toktamış Han ile birlikte yaptığı sefer ve sonrasındaki olayları inceleyeceğiz.

Bir diğer hususta Toktamış Han'ın oğlu Celâlettin Han ve Tatarların Baltık ve Polonya tarihindeki dönüm noktası savaşlarından olan Jalgris Muharebesindeki tesirlerini ele alacağız. Bu kesimde Tatarların ve Karayların Litvanya Büyük Dukalığı topraklarına yerleşmeleri hususuna ve Lipka Tatarlarında değineceğiz.

Çalışma esnasında birçok yabancı terim, kişi, yer ve devlet adları geçmektedir. Ekseriyetle bu kelimeler daha önce Türkçe hiçbir yerde geçmemiş veyahut geçse de alındığı ikincil kaynaklar üzerinden gelişigüzel nakledilmiştir. Okuyucunun tamamen bölgeye ve konuya yabancı olması olasılığı ve Türkçede

bu konu ile ilgili terminolojinin de oluşması amacıyla tüm bu kelimeleri kısaca açıklamaya ve yazarken olabildiğince ilk-kaynak dildeki yazımının okunuşu üzerinden Türkçeleştirmeye özen gösterdik. İstisnai durumları da ayrıca belirttik.

Ortaçağa geç girmiş bu ulusun kaderi Deşt-i Kıpçak Türkleri ile orta çağ boyunca kesişmesinin orta çağda siyasal ve ulusal özlerinin oluştuğu bu dönemde kaderlerini belirlemede etkin bir faktör olduğu kanaatindeyiz. Bu çalışmamızda ele aldığımız tezin ana dokusu olarak bu etkileme ve etkilenmeler bulunmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi bölge ile ilgili herhangi bir tarih çalışmasının henüz olmamasından kaynaklı olarak tezimiz ülkemiz araştırmacıları için faydalı olması amacındayız.

Kaynaklar Hakkında

I. Ana Kaynaklar

a) Ortodoks ve Slav Kaynakları

Novgorod Kroniği 1016-1471

Orijinal adı 'Novgorodskaya pervaya letopis' olan 'Novgorod İlk Kroniği' de denen bu anonim kronikte 1016-1471 yılları içinde Deşt-i Kıpçak sahası, Rusya, Baltıklar, Rütanya ve Polonya coğrafyaları ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. 13. yüzyıldan kalan en eski kopyası Moskova'daki Devlet Tarih Müzesinde saklanmaktadır. 1843 yılında ilk basımı yapılan kronik İngilizce'ye 1914 yılında Roberts Michell ve Nevill Forbes tarafından çevirilmiştir. Türkçeye henüz çevrilmemiş olan kronik tezimizde hem Rus hem Tatar hem de Baltık ve Litvanya coğrafyalarından bilgi verdiği için sıklıkla istifade edilmiştir.

İgor Alayı Destanı

Orijinal adı 'Slovo o plüku Igorevë' olan Türkçesi 'İgor Alayı Destanı' şeklinde çevirebileceğimiz bu manzum eser Rütanya prensi Igori Svjatüslaviči'nin Kıpçaklar üzerine yaptığı başarısız seferi konu almaktadır.

Eser 1185 yılında yazıldığı öne sürülse de eserin daha sonraki bir tarihte yapıldığı üzerine iddialarda vardır. 1915 yılında Leonard A. Magnus tarafından İngilizceye çevrilen İgor Alayı Destanı özellikle 12. yüzyılda Kıpçaklar ve Rütanya prenslikleri hakkında verdiği bilgilerden dolayı Türk tarihi açısından önemlidir. Eserden bu minvalde faydalanılmıştır.

İlk Vakayiname

Orijinal adı 'Pověstī Vremēnyhū Lētū' Türkçeye 'Geçmiş Yılların Hikâyesi' olarak çevirebileceğimiz eser Kiev Rusya'sının 850 ile 1110 yılları arasındaki dönemi hakkında kayıt tutmaktadır. 1056-1114 yıllarında yaşamış Nestor isimli bir keşiş tarafından yazılan eser Samuel Hazzard Cross ve Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor tarafında 1953 yılında İngilizceye çevrilmiştir. Tezimizde bu kronikten ilk Baltık kökenli kişilerin bahisleri ile ilgili hususlarda yararlanıldı.

Aziz Theofaniz Kroniği

760 – 818 yıllarında yaşamış Bizans soylusu ve sonradan keşiş olan Aziz Theofaniz tarafından yazılmıştır.⁸ Ademden 813 yılına kadar ki bir dönemi kapsayan kronik bir dünya tarihi şeklindedir. Türkçeye henüz çevrilmemiş olan kronikten Bizans – Sasani savaşları esnasında Bizans ile ittifak yapan Türk (Göktürk) İmparatorluğu ve onun bağlaştığı Hazarlar hakkında verdiği bilgiler hususunda istifade edilmiştir.

Galiçya-Volinya Kroniği

Galiçya-Volinya Kroniği olarak da geçen eserin en eski nüshası üç kısımlık Hipetiya Kodeksi (Hypetian Codex veya Rusçasıyla Ipat'yevskaya letopis') veya Hippediya Kroniğinin içinde de bulunduğu için Hippedia Kodeksi ikinci kısım olarak da bilinmektedir. "Hipetiya Kroniği ikinci kısım, Galiçya-Volinya Kroniği" biçimi George A. Perfecky tarafından 1973 yılında İngilizceye

⁸ Levent Kayapınar tarafından yapılan kroniğin detaylı bir tanıtımı için bkz. Levent Kayapınar, "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", içinde *Cumhuriyet Döneminde Tarihçilik ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Ankara 18-20 Mart 2010*, ed. Mehmet Öz (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 158–59.

çevrilmiştir. Eser Galiçya-Volinya sahası hakkında teferruatlı bilgi vermektedir. Mindaugas dönemi Volinya-Altın Orda ve Litvanya Krallığı arasındaki münasebetlerle ilgili olarak bu eserden sıklıkla faydalanılmıştır.

b) Latin ve Katolik Kaynakları

Tacitus, Germanya

M.S. 56- 120 yıllarında yaşamış Romalı tarihçi ve senatör Tacitus'un klasik Latince yazdığı 'Germanya', Germen ve onlara komşu olan barbar kavimleri anlattığı eseridir. Tacitus'un eserinde Baltık coğrafyasındaki kabilelere de geniş bir yerinde olup Tacitus'un bu eserinden tarih öncesi-proto tarih dönemlerindeki Baltık tarihi konusunda çalışmamızda yararlanıldı.

Carpine, Moğol Tarihi

Latince tam orjinal adı 'Ystoria Mongalorum quos nos Tartaros appellamus' Türkçe çevirisiyle 'Bizim Tatarlar dediğimiz Moğolların Tarihi' adlı eser Moğollara elçi olarak giden Frensisken keşiş Giovanni da Pian del Carpine tarafından yazılmıştır. Carpine'nin bu eseri özellikle Moğol istilasının erken döneminde istilanın boyutları ve Moğol sarayı ile bürokrasi üzerine verdiği bilgiler açısından önemlidir. Erik Hildinger tarafından 1996 yılında İngilizceye çevrilen eser Türkçe'ye de Engin Ayan tarafından 'Moğol Tarihi ve Seyahatnâme' adıyla 2001 yılında çevrilmiştir. Carpine'nin Moğol Tarihini çalışmamızda büyük hanın sarayında Moğolların Baltıklar ile ilgili sefer, askeri planları üzerine Carpine'nin düştüğü notlar açısından faydalandık.

Gediminas Mektupları

Litvanca 'Gedimino laiškai' Türkçesiyle 'Gediminas Mektupları' olarak adlandırılan bu metinler Litvanya Büyük Dukası Gediminas'ın yazdığı veya kendisine yazılan 18 mektuptan oluşmaktadır. Bu mektupların orijinal nüshaları şu an farklı arşivlerde saklanmaktadır. Latince yazılan mektuplar büyük dukanın papalık ile vaftiz olma üzerine sürdürdüğü diplomatik manevraları ve bir yandan

da ülkesine zanaatkârlar, tüccarlar, kâtipler ve diğer eğitimli nitelikli nüfusu getirme planları ile papalık heyetinin gördüklerini geri papalığa raporlaması gibi beşeri hayat ve aynı zamanda da döneminin siyasal hayatıyla ilgili önemli bilgiler bulundurmaktadır.

Mektuplar UNESCO'nun oluşturduğu Litvanya Edebi Mirası, Klasik Litvanya Edebiyatı Antolojisi projesi çerçevesince Juozapas Girdzijauskas tarafından Litvancaya çevrilip çevrimiçi olarak internette yayınlanmıştır.

Bu mektuplardan Gediminas dönemi Litvanya Büyük Dukalığı dış politikasını anlamak ve dolayısıyla Altın Orda ile münasebetleri açısından çalışmamızda yararlanıldı.

Livonyalı Henri Kroniği

Henri adında Katolik bir keşiş tarafından yazılan Latince adı 'Heinrici Cronicon Lyvoniae' olan ve Livonyalı Henri Kroniği olarak Türkçeye çevirebileceğimiz bu eser 1180 – 1227 yılları arasındaki dönem Livonya ve Baltık coğrafyası ile ilgili birinci el kaynak teşkil eden Latince yazılmış bir kroniktir. Kronik 'Tartar' terimini kullanan ilk batılı (Katolik kaynaktır) özelliğini taşımaktadır.⁹ Kronik ilk dönem Moğol fetihleri ve Baltıkların siyasal durumunu ve atmosferini Haçlılar açısından görmek açısından önemlidir. Biz de tezimizde bu eserden bu alanlarda istifade ettik.

Maciej Strykowski Kroniği

1547-1593 yıllarında yaşamış Polonyalı tarihçi ve şair Maciej Strykowski'nin ilk kez 1582'de basılan tarih kitabı Litvanya Büyük Dukalığı tarihi hakkında önemli bilgiler vermesinin yanında, Mavi Su Muharebesinin seyri ile ilgili detaylı bilgiler vermektedir. Daha sonra iki cilt olarak 1766 Varşova'da

⁹ Peter Jackson'ın terimi ilk kullanannın 'Quilichinus of Spolcto' olduğu savına itirazen Darius Baronas bu terimin ilk kullananın Livonyalı Henri olduğu belirtmektedir. Bkz. Darius Baronas, "The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas", *Lithuanian Historical Studies* II (2006): 4. ve bkz Peter Jackson, *The Mongols and The West, 1221-1410* (Pearson Education Limited, 2005), 59.

basılan bu kroniğin özellikle 2. cildindeki Mavi Su Muharebesi ile ilgili konularda bu eserden faydalanıldı.

Kuedlinburg Yıllıkları

Orijinal adı 'Chronicon Quedlenburgense Ab Initio Mundi Per Aetates, Usque Ad Annum 1025' olan 1008-1030 yıllarında Kuedlinburg (Quedlenburg) Manastırında yazılan ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nun tarihini anlatan yıllıkların çalışmamız açısından en büyük ve yegâne özelliği Litvanya isminin ilk geçtiği metin olmasıdır. Yıllıkların kalan son kopyası şu an Dresden'de muhafaza edilmektedir.

Livonya Manzum Kroniği

Livonya Haçlı Tarikatındaki şövalyelerce yemeklerde söylenmesi amacıyla ritimli bir şekilde okunacak şekilde derlenen kronik Baltık Haçlı seferlerinin 1180-1343 yıllarını anlatan Yüksek Almanca (Hochdeutsch) lehçesinde derlenmiştir. Jerry C. Smith ve William L. Urban tarafından İngilizceye çevrilen eser özellikle Haçlılar ve Litvanya Büyük Dukalığı arasındaki savaşlar ve münasebetler konusunda bilgi vermektedir.

c) İslam Kaynakları

Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa

İranlı devlet adamı ve tarihçi Alâeddin Atâ Melik Cüveynî tarafından Farsça olarak kaleme alınmış Tarih-i Cihan Güşa yani Türkçesiyle 'Dünya Fatihinin Tarihi' eseri Moğollar ve ilk fetihleri, İlhanlılar ve Hülagü Han dönemi tarihi olaylar ile ilgili geniş bilgiler vermektedir. Cüveyni'nin bu yapıtı J.A. Boyle tarafından 1958 yılında İngilizceye çevrilmiştir. Türkçeye ise Mürsel Öztürk tarafından 2013 yılında çevrilen eser Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır.

Kendisi de Moğolların hizmetinde çalışmış Cüveyni'nin bu eseri Moğol prensleri, hanları ve hanedan içi mücadeleler konusunda detaylı bilgiler

vermektedir. Moğolların Deşt-i Kıpçak sahasına yaptıkları ilk dönem fetih hareketleri ile ilgili konular ile ilgili olarak eserden faydalanılmıştır.

el-Mesûdî, Murûc ez-Zeheb

Tam adı 'Murûc ez-Zeheb ve Ma'âdin el-Cevâhir' olan eserin Türkçe tercümesi 'Altın Bozkırlar ve Cevher Madenleri' şeklinde çevrilmiştir. 896-956 yıllarında yaşamış tam adı Ebu el-Hasan Ali bin el-Hüseyn bin Ali el-Mesûdî olan Arap tarihçi tarafından yazılmış olan eser Adem ile Havva'dan Abbasi halifeliğine kadar olan dönemi anlatmaktadır. Ahsen Batur tarafından 2004 yılında Türkçeye çevrilmiştir. Eserin Hazarlar ile ilgili kısımlarından temizde istifade edilmiştir.

Hudûd el-âlem

982 yılında Farsça yazılan ve müellifi belli olmayan bu orta çağ İslam atlası Vladimir Fedorovich Minorsky tarafından 1937 yılında İngilizceye çevrilmiştir. Döneminin toplulukları ve coğrafyası hakkında detaylı bilgi veren atlastan Baltık coğrafyası ile ilgili kısımlarından çalışmamızda yararlanılmıştır.

İbn Fadlan Seyahatnamesi

Abbasi halifesinin 921 yılında İdil Bulgar Hanı İlteber'e elçi olarak gönderdiği Ahmed İbn Fadlan'ın Arapça kaleme aldığı seyahatnamesi Türk ülkeleri ve bu ülkelerdeki beşeri ilişkiler hakkında detaylı bilgi vermektedir. Ramazan Şeşen tarafından 2010 yılında Türkçeye çevrilen seyahatnamenin İbn Fadlan'ın Bulgar Hanlığına ziyareti ile ilgili kısımlardan çalışmamızda faydalanıldı.

I. BÖLÜM

MOĞOL İSTİLASI ÖNCESİ DÖNEMLERDE BALTIKLAR

I. Erken Litvanya Tarihi ve Litvanya Büyük Dukalığı'nın Kuruluşu

1. Baltık Ön Tarihi

a) Baltık Tarih Öncesi ve Bölge ile İlgili İlk Yazılı Bilgiler

Litvanya ve Baltık yazılı tarihi Avrupa ve Asya'daki diğer birçok kavmin ve bölgenin tarihine nazaran çok daha geç dönemlerde başlar. 12. yüzyıl öncesinde Litvanya'nın tarih dönemine geçmesine kadar olan dönem yani Litvanya ve genel olarak Baltık prehistoryası ile ilgili araştırmalar doğal olarak arkeoloji, paleoantropoloji, paleocoğrafya gibi diğer disiplinlerin yaptığı araştırmalar üzerinden yürümektedir.¹⁰

Bu dönem ile ilgili olarak arkeologların, dilbilimcilerin, antropologların yoğun araştırmaları olsa da etnik ve dilbilimsel açıdan kesin verilere varmak zordur. Lakin bilim adamlarınca genel verilere dayanılarak belli sonuçlara ulaşılmıştır.¹¹

Bölgede yaşamış olan ilk insanlar, iklimin ısındığı ve buzulların çekildiği MÖ. 1700-1500 yıllarını içeren dönemin sonunda, Pregel nehri havzasında¹² görülen göçebe avcı-balıkçı topluluklardır. Bu toplulukların MÖ. 9000 yıllarında bölgede kalıcı yaşamaya başladıkları bilinmektedir.¹³

¹⁰ Zigmas Kiaupa, *The History of Lithuania* (Baltos Lankos, 2002), 13.

¹¹ A.g.e., 13.

¹² Günümüz Rusya Federasyonunun Kaliningrad eyaletinde bulunmaktadır.

¹³ Kiaupa, *The History of Lithuania*, 14.

İklimin daha da ısındığı MÖ. 8000 yılından sonra bölgedeki bu insanlar, MÖ. 7000 yılından MÖ. 2000 yılının ilk yarısına kadar bölgeye özgü olan Nerman, Kunda ve Narva kültürlerini oluşturdular.¹⁴

Bölgede kalıcı yerleşimler oluşturan bu toplumlar hayvancılık yapıp toprakla uğraşmaktaydılar. Bu 'Eski Avrupalıların' etnik menşeleri de hala tartışma konusudur. Fin-Ugor oldukları düşünülen bu topluluklar, yerlerini MÖ 3000 - 2500 yıllarında, Şeritli Çömlekçilik¹⁵ kültüründen gelen Hint-Avrupalı topluluklara bırakmaya başladılar.¹⁶

Avrupa'da yaygın olan bu kültür bölgeye gelip yerli topluluklarla karışıp bir Baltık (ya da ön-Baltık) kültürü oluşturdu. Bu dönemde Baltık topluluklarının yaşadıkları bölgenin yüz ölçümü 860 000 km²'dir ve nüfuslarının yaklaşık 500 000 olduğu düşünülmektedir.¹⁷

Neolitik çağın sonunda Baltık bölgesinin arkeolojik açıdan ve linguistik olarak belli oranda haritasının çıktığı söylenebilir. Daugava nehrinin kuzeyinde¹⁸ Fin-Ogur dilleri konuşan kavimlerin yerleştiği kanaati varken Baltık dilleri konuşan kavimlerin ise daha güneyde yerleştikleri ön görülmektedir.¹⁹

Bölgeye dair yazılı ilk bilgiyi ise MS. 98 yılında Romalı tarihçi ve senatör Tacitus vermektedir.²⁰ Tacitus, Suevi Denizi dediği Baltık Denizinin sağında (doğusunda), Aesti (Aestiorum) kaviminin yaşadığını belirtmektedir. Tacitus, Aestilerin âdetler ve gelenekler açısından Cermen Sueviler ile aynı olduğunu ancak dillerinin o dönemin Britanyalılarına benzediğini de söylemektedir.²¹

¹⁴ Andreas Kasekamp, *A History of the Baltic States* (Palgrave Macmillan, 2010), 3; Kiaupa, *The History of Lithuania*, 14.

¹⁵ İngilizcesi Corded Ware olarak geçen bu arkeoloji terimini 'Şeritli Çömlekçilik' olarak Türkçeye çevirdik.

¹⁶ Kiaupa, *The History of Lithuania*, 15; Kasekamp, *A History of the Baltic States*, 2–3.

¹⁷ Kiaupa, *The History of Lithuania*, 15.

¹⁸ Günümüz Letonya ve Estonya devletleri sınırları içinde kalmaktadır.

¹⁹ Kiaupa, *The History of Lithuania*, 15; Kasekamp, *A History of the Baltic States*, 3.

²⁰ Kasekamp, *A History of the Baltic States*, 6.

²¹ Tacitus, *Tacitus on Germany*, çev. Gordon Thomas (New York: P. F. Collier & Son Company, 1910), <http://www.gutenberg.org/files/2995/2995-h/2995-h.htm>; Cornelius Tacitus,

Tacitus'un anlattıklarına göre Aestiler dini inanış olarak 'tanrıların annesi' dedikleri bir ilaha inanmaktaydı ve yaban domuzu şeklinde aynı zamanda zırh işlevi de gören dini içerikli elbiseler giymektedirler. Bu insanlar nadiren demir silaha sahip olup genelde sopa kullanıyorlardı. Tacitus'un tembel diye nitelendirdiği Cermenlere göre tarımla daha çok uğraşmaktaydılar. Kıyıda veya sığ sularda 'glasum' dedikleri kehribar taşı çıkarmaktaydılar.²²

Tacitus, bölgede Veneti, Sitionum ve Fenni isimli kavimlerin de bulunduğunu belirtmektedir. Tacitus'a göre Sitionum kavmi Cermen Suevi kavmi ile tamamen aynı olup tek farkı bir kadın önder tarafından yönetilmeleriydi. Venetiler ise komşuları Sarmatlardan yağma ve akıncılık gibi kültürel özellikleri almışlarsa da onlardan farklı olarak at ve at arabasını kullanmayıp yerleşim yerleri olan kulübelerde yaşamaktaydılar. Yolculuklarını yaya olarak yapmayı tercih eden bu kavmin insanları Cermenler gibi kalkan kullanmaktaydılar. Hayvanlar gibi yabani bir hayat yaşayan, evleri ve silahları olmayan, yerde yatan ve elbise olarak ilkel derileri kullanan Fenniler ise diğerlerinden tamamen farklı olarak toplayıcılıkla yaşamaktaydılar.²³ Küçük çocukları barındıracakları, koruyacakları bir yerleri bulunmuyordu ve oklarından başka bir güvenceleri veya güvendikleri bir şey yoktu. Bu tür yaşamı da ziraat ile uğraşmaya veya yerleşik yaşama göre daha mutlu buluyorlardı.²⁴

Tacitus'un anlattığı bu kavimlerden özellikle Aestiler bahsedilen coğrafya açısından ve verilen bilgiler perspektifinden dikkate değer bir kavimdir. Cermen olan Suevilerin kültürlerine sahip olduğu söylenmesine rağmen dil konusunda o dönem (MS 1. yüzyılın sonları) Kelt olan Britanyalılar gibi bir dilleri olduğunun belirtilmesi aslında komşusu olan diğer Cermen kavimlerden farklı olduklarını göstermektedir. Muhtemelen kültürel fark konusunda Cermenlerle etkileşim ile benzerlikler çok gözükse de Tacitus, eserinde aslında hatırı sayılır bir yer

Dialogous, Angrico, Germania, çev. William Peterson (Londra: William Heiman, 1914), 328–29.

²² Tacitus, *Tacitus on Germany*; Tacitus, *Dialogous, Angrico, Germania*, 328–29.

²³ Tacitus, *Tacitus on Germany*; Tacitus, *Dialogous, Angrico, Germania*, 330–31.

²⁴ Tacitus, *Tacitus on Germany*; Tacitus, *Dialogous, Angrico, Germania*, 330–31.

ayırdığı bu kavmin Cermenlerden farklı birçok özelliğini saymaktadır. Buna örnek olarak barbar Cermenler gibi 'tembel' değil ziraat ile uğraşmalarını gösterebiliriz. Keza bu, Tacitus açısından anlaşılabilir bir durumdur, çünkü Roma ile bizzat çatışan 'düşman' Cermenlere kıyasla bu uzak diyarların barbarları onun için daha makbul görünmesi doğal bir durum olarak kabul edilebilir.

20. yüzyıl tarihçilerinden Vernadsky de muhtemelen Tacitus'un Aestiler bahislerinden çıkarım yaparak Litvanların ziraatle uğraşmış olmalarına dikkat çekmekte, dönemin özelliği olarak bahsettiği köy öbekleri halinde, izole bir şekilde yaşadıkları üzerinde durmaktadır.²⁵

Ataerkil Cermen panteonundan farklı olarak 'ana' bir tanrıçaya inanmaktaydılar. Lakin burada Keltlerin de anaerkil bir panteonu olduğunu düşünürsek Keltlere olan diğer bir benzerlik ortaya çıkmaktadır. Keza Litvan pagan panteonu da ataerkil özellikte bir panteondur.²⁶ Burada tabii ki Tacitus'un bölgeyi bizzat gidip görmediği ve ikinci el kaynaklar kullanmış olabileceği durumunu da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Tacitus'un bu aktarımlarımdan sonra Baltık tarih öncesi dönemde Litvanya özeline dönebiliriz. Litvanya adı ilk kez Kuedlinburg (Quedlinburg) Yıllıklarında 9 Mart 1009 tarihli bir olay ile geçmektedir. Litvanya'daki paganları Katolikleştirmek için gelen aziz Bruno isimli bir başpiskoposun pagan Litvanyalılarca öldürülmesini kayıt düşen bu yılda Litvanya adı 'Lituæ' şeklinde tutulmuştur.²⁷

Bu olaya ve sonrasına detaylı değinmek gerekir ki bu başta Litvanyalılar olmak üzere tüm Baltık kavimlerinin, dolayısıyla onlarla ilişkili Rus kavimlerinin

²⁵ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak ve Egemen Mızrak (İstanbul: Selenge, 2015), 43.

²⁶ Alfonsas Eidintas vd., *Lietivos Istorija*, 2. baskı (Vilnius: Eugrimas, 2013), 23.

²⁷ Petrus Albinus ve Georg Fabricius, "Chronicon Quedlenburgense Ab Initio Mundi Per Aetates, Usque Ad Annum 1025 - Mscr.Dresd.Q.133,Nr.4" 1550, <http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/df/2891/1/>; Tomas Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos* (Vilnius: Vaga, 2000), 258.

Lipka Tatarları ve Karaimlerin tarihlerine kadar geniş bir yelpazede Doğu ve Kuzey Doğu Avrupa Ortaçağ tarihini etkileyen siyasi gelişmelerin başlangıcıdır.

a) İslami Kaynaklarda Baltık Ön Tarihi

Baltıklar, İslam kaynaklarında, erken ortaçağın sonlarında ve yüksek ortaçağda yer almaya başlamıştır. Müslüman seyyah ve coğrafyacılar Baltık Denizi, Baltık ülkeleri ve kuzey Rusya ile ilgili bu dönemde yazmaya başlamışlardır.²⁸ Baltık Denizi olarak genelde Karanlık Deniz (Bahr el- Zulumat) tabiri kullanılsa da farklı tanımlar da vardır. Kazvinli Hamdullah el-Müstevfi 'Varang Denizi' veya 'Galatikun Denizi' tabirini kullanmıştır.²⁹ Galatikun tabirini ile ilgili olarak Harry Norris, Velet kavminin veya Baltık kavmi olan Latgallerin isimlerinin bozulmuş bir hali olma olasılığından bahsetmektedir.³⁰

Bölge ile ilgili İslam kaynaklarındaki en eski kayıtlara örnek olarak seyyah ve aynı zamanda elçi olan Ahmet ibn Fadlan'ın 921-922'deki İdil Bulgarlarına yaptığı yolculukta tuttuğu kayıtlar gösterilebilir.³¹ Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız İbn Fadlan İdil Bulgar Hanlığı'na Abbasi Halifeliğince gönderilen heyetin üyesidir.³² Bir doğa olayı olan Kutup Işıklarının (Aurora Borealis) tasvirini yapan İbn Fadlan aynı zamanda bu konu ile ilgili Müslüman İdil Bulgar Hanı ile aralarında geçen bir anektodtan bahsetmektedir. İbn Fadlan'ın tasviri daha mitolojik ve kurgusal öğeler taşısa da coğrafya ile ilgili önemiyet taşımaktadır.³³ Lakin İbn Fadlan'ın bizzat Aurora Borealis'i görebilmesi eğer daha kuzeylere gitmedi ise kuşkuludur. Zira Kutup Işıklarının görülebilmesi kuzey yarım kürede en yakın olarak 60 derece kuzey enleminden

²⁸ Harry Norris, *Islam in the Baltic* (New York: Tauris Academic Studies, 2009), 4.

²⁹ A.g.e., 5.

³⁰ A.g.e., 5.

³¹ A.g.e., 5-6.

³² Aliev Saleh Mehmedoğlu, "İbn Fadlan", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999), 477.

³³ Norris, *Islam in the Baltic*, 6; İbn Fadlan, *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe, 2010), 28.

başlamaktadır. Bu mesafe Bulgar şehrinden kuş uçuşu takribi 600 km kuzeyinde kalmaktadır.³⁴

El-İdrisi'nin (İdrisi Şerif) kendine asıl şöhretini kazandıran Kitabü'r-Rucari adıyla da bilinen³⁵ Ocak 1154'de bitirdiği Nüzhetü'l-müştak³⁶ adlı eseri de İslam coğrafyacılarının bölgeye dair diğer bir kaynak eseridir.³⁷ El-İdrisi'nin yazdığı bu haritasında Letonya ve Estonya dâhil Baltık sahili biçimi bozulmuş ve orantısız olarak geçmektedir.³⁸ El-İdrisi'nin haritasında 'Karanlık Okyanus' veya 'Çevreleyen Okyanus' şeklindeki merkeze konmuş olan ve Baltık Denizeine tekabül eden yerin kuzeyinde 'Tabast' şeklinde geçen Finlandiya'nın sahilden biraz daha içte kalan 'Tavastiya' bölgesi belirtilmiştir.³⁹ El-İdrisi'nin haritasında geçen bu denizin güney yakasındaki büyük bir nehirden dallanarak gelen iki küçük nehir dikkate değer bir husustur.⁴⁰ Buranın günümüz Letonya'sındaki Daugava havzası olması muhtemeldir.⁴¹ Keza aynı haritada 'Erkekler Adası' ve 'Kadınlar Adası' diye iki geçen iki ada mitolojik Amazon hikâyesine tekabül etmektedir.⁴² El-İdrisi dışında çeşitli diğer İslam coğrafyacıların eserlerinde de bu adalardan bahsedilmektedir; Ocak 1202'de Kazvin'de doğan ünlü coğrafyacı Kazvî'nin (Zekeriya bin Muhammed)⁴³ 1275'de yazdığı 'Acaibü'l Mahlûkat ve Garaibü'l Mevcûdat' adlı eseri ile El-Mervezi'nin⁴⁴ (ölümü 1120 sonrası)

³⁴ A. Bruzek ve C.J. Durrant, ed., *Illustrated Glossary for Solar and Solar-Terrestrial Physics* (Boston: D. Reidel Publishing, 1977), 190.

³⁵ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* (Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1985), 16.

³⁶ Ramazan Şeşen, "İdrisi, Şerif", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 493.

³⁷ Norris, *Islam in the Baltic*, 7. Ayrıca el-İdrisi'nin eserinin en eski nüsnası için bkz. Abu Abdullah Mohammed Ibn al-Sharif al-Idrisi, "Al-Idrisi" c 1300, MSO Arabe 2221, Bibliotheque nationale de France.

³⁸ Norris, *Islam in the Baltic*, 7.

³⁹ A.g.e., 7.

⁴⁰ A.g.e., 7-8.

⁴¹ A.g.e., 8.

⁴² A.g.e., 9.

⁴³ Cevat İzgi, "Kazvini, Zekeriyya b. Muhammed", *İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 160.

⁴⁴ El-Mervezi'nin eserinin en eski nüshası için bkz. Sharaf az-Zamân Marwazî, "Ṭabā'ic al-hayawân" c 1120, MS UCLA Ar.52.

eserinde de geçmektedir.⁴⁵ Yine müellifi belli olmayan ve Minorsky tarafından İngilizce'ye çevrilen⁴⁶ Hudûd el-âlem'de⁴⁷ bu iki adadan bahsedilmekte , 'Erkekler Adasında' otuz altı nehrin, 'Kadınlar Adasında' ise üç nehrin bulunduğu bilgisi yer almaktadır.⁴⁸

El-İdrisi'nin Baltık ile ilgili verdiği bilgiler bunlarla sınırlı değildir. Eserinde Nimiya adıyla Litvanya'nın en büyük nehirlerinden Nemunas'dan bahsetmektedir. Ayrıca muhtemelen Estonya'nın şu anki başkenti olan Tallinn'e tekabül eden liman şehri olarak bir büyük bir kalesi olan küçük bir kasabanın bahsi de geçmektedir.⁴⁹ Buradan da anlaşıldığı üzere Baltık coğrafyası İslam coğrafyacıları açısından haritalama konusunda yabancı, bilinmeyen bir coğrafya değildir.

Hatta Letonya'daki Riga Kalesi içindeki Tarih Müzesinde saklanan ve Talsi bölgesinden⁵⁰ çıkartılan 699 ile 1013 tarihleri arasındaki dönemlere ait, Bulgar, Buveyhoğulları, Abbasi ve Samanilere ait 2343 dinar ve dirhem⁵¹ Türk ve İslam coğrafyasının dolaylı ve muhtemel yer yer dolaysız Baltık coğrafyası ile önemli münasebetlerine işaretir.

Kavimler açısından da İslam coğrafyacıları bölge hakkında genel bilgilerin dışında dikkate değer önemli detaylardan haberdardırlar. Yukarıdakilere ek olarak buna önemli bir örnek de Aziz el-Bekri'nin Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik (Yollar ve Ülkeler Kitabı) adlı eseridir. Endülüslü el-Bekri

⁴⁵ Norris, *Islam in the Baltic*, 9. Ayrıca Kazvî'nin eserinin Almanca tercümesi için bkz. Al-Qazvîni, *Die Wunder des Himmels und der Erde*, çev. Alma Giese (Stuttgart, 1986). Kazvî'nin eserinin incelenmesi için bkz. Persis Berlekamp, "From Iraq To Fars: Tracking Cultural Transformations In The 1322 Qazvîni 'ajâ'ib Manuscript", içinde *Arab Painting: Text and Image in Illustrated Arabic Manuscripts*, ed. Anna Contadini (Leiden: Brill, 2007), 73–91.

⁴⁶ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 14.

⁴⁷ Vladimir Fedorovich Minorsky ve C.E. Bosworth, *Hudud al-Alam The "Regions of the World" A Persian Geography*, 2. baskı (London: E.J.W. Memorial Trust, 1982), vii–viii; C. Edmund Bosworth, "Hodud Al-Âlam", *Encyclopædia Iranica*, 2004, <http://www.iranicaonline.org/articles/hodud-al-alam>.

⁴⁸ Minorsky ve Bosworth, *Hudud al-Alam The "Regions of the World" A Persian Geography*, 59; Norris, *Islam in the Baltic*, 9–10.

⁴⁹ Norris, *Islam in the Baltic*, 10.

⁵⁰ Günümüz Letonya'sının batısında yer almaktadır.

⁵¹ Norris, *Islam in the Baltic*, 10.

dönemin İslam coğrafyacıları ve seyyahları aracılığı ile topladığı bilgiler ile eserinde Baltık coğrafyası ve toplulukları hakkında bilgiler vermektedir.⁵² Burada dikkat çeken bir nokta El-Bekri'nin Polonya'nın hükümdarı olarak teferruatlıca bahsettiği Maşakuh (Mieszko)⁵³ ve komşuları ile ilgili bilgi verirken doğusunda Rus' Varegler ve kuzeyinde Prusyalılardan bahsetmesidir. Buradaki önemli husus Prusyalıları komşularından başka bir dil konuşan, kendilerine has dilleri olan ve komşularının dillerini bilmeyen bir kavim olarak belirtmesidir.⁵⁴ Aslen bir Baltık kavmi olan Prusyalılar, Almanların Haçlı seferleri vasıtasıyla bölgeye gelip bölgeyi ve Prusyalıları asimile edesiye kadar Baltık dili konuşmaktaydılar ve Baltık Kavimlerinden biriydiler.

Anlaşıldığı üzere, erken ve özellikle yüksek orta çağ dönemlerinde İslam dünyasının ticari olarak Baltık kavimleri ile bağlantıları vardı. Buna ek olarak İslam coğrafyacıları ve seyyahlarının kabaca Haçlı Seferleri öncesi diyebileceğimiz bu dönemde, bölge ile ilgili orta çağ normlarına göre itibarı yüksek derecede coğrafi, sosyal ve siyasi bilgiye sahip oldukları görülmektedir.

2. Erken Litvanya Tarihi

a) Aziz Bruno ve Aziz Adalbert'in İlk Misyonerlik Faaliyetleri

11. yüzyıla girildiğinde Avrupa kıtası Endülüs ve Sicilya'daki Müslüman varlığı dışında siyasi olarak Hristiyan hâkimiyetindeydi. Macarlar ve Lehlerin Katolik dünyasına girmeleri, yine aynı yüzyıllarda İskandinavya'nın Katolikliğe geçişleri erken orta çağın sonlarını yaşayan Avrupa'yı Katoliklik çatısı altında dini bir birlik içine sokmuştu.

⁵² A.g.e., 11. Ayrıca el- Bekri'nin eseri için bkz. Abū 'Ubayd al-Bakrī, *The Geography of al-Andalus and Europe from the Book "al-Masālik wal-Mamālik"* (*The Routes and the Countries*), ed. Abdurrahman Ali El-Hajji (Beirut, 1968).

⁵³ Polonya'nın kurucusu sayılan I. Mieszko aynı zamanda Polonya'nın ilk taç giymiş kralı olan Cesur Boreslav'ında babasıdır. Aynı Boreslav Litvanya'nın ve Baltık'ın Hristiyanlaşmasındaki önemli olaylardan olan Aziz Adalbert'in bölgeye davet edilmesi olayında bahsi geçen kişidir.

⁵⁴ Norris, *Islam in the Baltic*, 12.

Baltık coğrafyası ise bu resimdeki bütünlüğü bozan bir detay olarak kıtanın kuzey doğu ucunda durmaktaydı. Baltık coğrafyasındaki Baltık ve Fin-Ogur kabileleri hala atalarının pagan inançlarını sürdürmekteydiler.⁵⁵

'Kuzeyin Havarisi' Aziz Ansgar'ın ömrünün çoğunu adadığı kuzeyi ve İskandinavya'yı Katolikliğe geçirme uğraşındaki bir olay, Baltık ve Hristiyanlık ile ilgili ilginç bir anekdotun konusudur. 853'de Baltık sahilindeki Apuolë'yi Baltık kavmi olan Kurlardan⁵⁶ almaya çalışan pagan Danimarkalıların süre gelen başarısızlıklarından sonra Aziz Ansgar'ın tanrısına dua etmişler ve bunun ardından da başarılı olup bu kaleyi Kurlardan alabilmişlerdir.⁵⁷

Bu ilginç anekdot gibi etkileşimler dışında Katoliklikle Baltık kavimlerinin temasları hakkında teferruatlı bir etkileşim yoktur. Kutsal Roma-Germen İmparatoru I. Otto'nun (Büyük) 968'de Magdeburg başpiskoposluğunu kurması, Hristiyanlığın 'doğuya yürüyüşünde' mihenk taşlarında biriydi. Büyük Otto'nun iktidarını takip eden iki asır boyunca batıda köylüler, tüccarlar, savaşçılar ve zanaatkârlar Batı Hristiyanlığı'nı Elbe Nehri boyunca doğuya ilerletmek için bastırıyorlardır.⁵⁸ 966'da Polonya Katolikliğe geçmiş, 985'de Kiev Knezliği'nin ise Ortodoksluğa geçmesi adeta Ortaçağ için Katolikliğin doğu sınırını çekmiştir.⁵⁹

Lakin 982'den beri Prag piskoposu olan Aziz Adalbert, politik ve dini açıdan sıradan bir dioces⁶⁰ piskoposu gibi davranacak biri gibi gözükmediği söylenebilir. Keza mevkiine rağmen uzak diyarlara bir misyonerlik faaliyetine girecek ve yolu Polonya'ya düşecektir.

⁵⁵ Darius Baronas, "Lithuania's Entry into Christendom (1009-1387)", içinde *Christianity in Lithuania*, c. 4 (aidai, 2002), 11.

⁵⁶ Litvanca çoğul olarak Kuršiai, İngilizce aynı şekilde çoğu olarak Curonians diye geçen bu kavim ismini Türkçe'ye Litvanca'ya yakın olan hali 'Kurlar' olarak çevirmeyi uygun bulduk.

⁵⁷ Baronas, "Lithuania's Entry into Christendom (1009-1387)", 11-12.

⁵⁸ Henricus Lettus, *The Chronicle of Henry of Livonia*, çev. James A. Brundage, 3. baskı (New York: Columbia University Press, 2003), xii.

⁵⁹ Baronas, "Lithuania's Entry into Christendom (1009-1387)", 12.

⁶⁰ Latince dioecesis. Bu terim Katoliklikte piskoposun idari sahası için kullanılan bir terimdir. Dioces piskoposu ise bir diocesi yöneten piskopos manasında kullanılır.

Polonya'ya misyonerlik için ise gittiğinde iki seçeneği vardı; Slav Luticiler veya Baltık Prusyalılar. Muhtemelen Polonya kralı Cesur Boleslav'ın (Bolesław) etkisiyle Prusyalılara yönelen Aziz Adalbert 997 Nisanı'nın ortalarında refakatçileri Goudentis-Radim ve Bogus-Benedict ile günümüz Vistula Nehri⁶¹ ağzına geldiler.⁶² Ancak Prusya toprağında düşmanca bir ortamla karşılaştılar. Ölümle tehdit edilen misyondakiler, kaynaklarda 'cholinum' olarak geçen kaleye çekilmek zorunda kaldılar. Ama yolda misyon Prusyalı pagan bir grup tarafından yakalandı ve Adalbert yine kaynaklardaki tasvire göre dualar ederken ve yüzünde bir gülümseme varken Prusyalı paganlarca öldürüldü. Katilleri Adalbert'in kafasını kesip bir mızrağa taktılar. Bu trajik olayın sonrasında pagan Prusyalılar Adalbert'in cesedini ise ağırlığınca altın karşılığı Polonya kralı Cesur Boleslav'a sattılar ve daha yeni Katolik olan bu ülkenin kralı da artık kutsal emanet sayılan azizin bedenine sahip oldu.⁶³

Aziz Adalbert'in öldürülmesi Avrupa'da büyük bir yankı uyandırdı. Adalbert ölümünün üzerinden iki yıl geçmeden 999'da aziz ilan edildi. Aynı yıl Roma'daki konsilde⁶⁴ bir Polonya kasabası olan Gniezno'da başpiskoposluk kuruldu. Sonraki yıl Leh eklesiyası (Katolik Kilise teşekkülü) kuruldu. Kutsal Roma imparatoru II. Otto, Cesur Boleslav'a paganlardan fethettiği her toprağın sahibi olma hakkını verdi.⁶⁵

Aziz Adalbert vakası Hristiyan dünyasındaki birçok keşişi etkiledi. Keza Kuerfurt'lu⁶⁶ Aziz Bruno da, Aziz Adalbert'in izini takip edenlerdendi. Hatta 1002'de II. Otto'nun yerine Kutsal Roma-Germen imparatoru olan II. Henry ile Polonya'nın savaşın sınırına gelmesi bile Bruno'yu bu amacında durduramamıştı.⁶⁷

⁶¹ Günümüz Polonya'sında bulunan ve ülkenin en uzun nehri.

⁶² Baronas, "Lithuania's Entry into Christendom (1009-1387)", 13.

⁶³ A.g.e., 13-14.

⁶⁴ Kilise de dini kararların alındığı toplantı. Grekçe olan sinod terimi de kullanılmaktadır.

⁶⁵ Baronas, "Lithuania's Entry into Christendom (1009-1387)", 14.

⁶⁶ Almanca yazılışı 'Querfurt' şeklindedir.

⁶⁷ Baronas, "Lithuania's Entry into Christendom (1009-1387)", 14-15.

Baltık tarihinin şeklini değiştirecek olaylar silsilesinin açılış perdesini Aziz Adalbert açtıysa da oyunun sahneye çıkan ilk aktörü olarak Aziz Bruno'yu söyleyebiliriz. Hatta Aziz Bruno'nun başına gelen bu vahim olayı ile 'Litvanya' adının tarihte ilk kez gördüğümüz ve aşağıda bahsedilen olayın esas aktörü olmuştur.

Aziz Bruno 1009'de bölgeye Aziz Adalbert ile aynı amaç içinde geldi ve trajik bir şekilde Aziz Adalbert ile aynı kaderi paylaştı ve Baltık paganlarınca katledildi. Özetle bu durum şöyle cereyan etmiştir;

Aziz Bruno misyon faaliyeti içindeyken Netimer isimli bir pagan kralına (veya dukasına) ulaşmış ve onu Katolikliğe geçme konusunda ikna etmiştir. Lakin bu Netimer'in kardeşi Zebeden bir pusu ile Aziz Bruno'yu katledecektir. Kaynaklarda 'rex Russorum'⁶⁸ diye geçen bu kişi, kardeşi Zebeden tarafından Aziz Bruno'nun katledilmesi olayına çok hiddetlendiğini ve bunu yapanları öldürmek istediğini belirtilmektedir. Lakin yine kaynaklara göre Hristiyanlarca sakinleştirilip onlara (katliamı yapanlara) merhamet göstermesi konusunda ikna edilmiştir. Hatta Aziz Bruno'nun öldürüldüğü yerde bir kilise bile inşa edildiğini belirtilmektedir.⁶⁹

Lakin Bruno'nun katledildiği yer hala tartişma konusudur. Bu olaydan ilk bahseden başlıca üç kaynak grubu olduğunu söyleyebiliriz; Sakson (takriben 1014 tarihli Aziz Bruno'nun yoldaşlarından Marseburg'lu Thietmar Kroniği ve Annales Quedlinburgenses), Bavyera (takriben 1020 tarihli Aziz Bruno'nun bir diğer yoldaşi Wibert'in⁷⁰ anlatımları) ve üçüncü olarak Benedict Keşişi Peter Damiani'nin yazdığı Aziz Romuald'ın Hayatı (takriben 1040).⁷¹

⁶⁸ Türkçe'ye 'Rusların Kralı' olarak çevirebiliriz.

⁶⁹ Baronas, "Lithuania's Entry into Christendom (1009-1387)", 16.

⁷⁰ Diğer yazılışıyla 'Wippert'

⁷¹ Baronas, "Lithuania's Entry into Christendom (1009-1387)", 16–17; Baranauskas, *Lietuvos valstybės iştakos*, 245.

Bunlardan Sakson versiyonu Aziz Bruno'nun öldüğü yer olarak Prusya ile Litvanya veya Rusya sınırını göstermekte, Bavarya versiyonu Prusya'dan⁷² ve diğerlerine göre coğrafya hakkında daha az bilgili sahibi olan Peter Damiani ise Rusya'yı işaret etmektedir.⁷³

Bu olayın Litvanya adının tarihte ilk kez geçmesine ilaveten tarihçiler açısından bir dizi başka önemi daha vardır. Litvanya devletinin inkişafı konusunda detaylı bir şekilde bahsedeceğimiz gibi Aziz Bruno'nun katledilişine dair anlatılardaki bilgiler bize 1009'de Baltıklarda devlet inkişafı ve sosyal yapı hakkında önemli veriler sunmaktadır.

b) Baltık Kavimleri İlk Siyasi Teşekkül Oluşturma Süreçleri ve Litvanya Büyük Dukalığı'nın Mindaugas'a Kadar Olan Dönemi

Litvanya Devleti'nin inkişafı meselesi çok sayıda araştırmamanın konusu olmuştur. Bu mesele tam Litvanya prehistorya ve tarih dönemlerinin birleşmesi esnasında ortaya çıkar. Dönem ile ilgili bilgi eksikliği, sorunu daha teferruatlı bir hale getirip araştırmacıların muhakkak sonuçlara ulaşmasına mani olmaktadır.

Litvanya devletinin inkişafı araştırmalarını arkeoloji bilimine başvurmadan yapmak imkânsızdır. M.Ö. 10. - 5. yüzyıl tarih öncesi devirlerinde Litvanya'daki topluluklar otonom ve düzensiz çekirdek aileler şeklinde bulunmaktaydı. Yerel gruplar şeklinde bir araya gelip sezonluk birlikte avlanıp, yaşamaktaydılar. Yılın geri kalan zamanlarında daha küçük ailelere, gruplara bölünüyorlardı. Bu topluluklara 12-15 aile dâhil olabiliyordu.⁷⁴

Kabile organizasyonu ile birlikte üretici bir iktisada geçmeye başlandı. Bu bahisteki kabile, özellikle dış tehdit gibi durumlarda ortaya çıkan düzensiz ve geçici siyasi organdır.⁷⁵ Keskinleşen askeri çatışmalar M.Ö. 1300'ler civarında

⁷² Burada Prusya olarak bahsedilen yer kabaca günümüz Rusya Federasyonundaki Kaliningrad Oblastına denk gelen bölge ile Litvanya'nın Klaipeda şehri ve çevresine denk düşmektedir.

⁷³ Baronas, "Lithuania's Entry into Christendom (1009-1387)", 14.

⁷⁴ Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, 253.

⁷⁵ A.g.e., 253–54.

'tepe kale'⁷⁶ denen ve bir tepe üzerine kurulmuş, nispeten basit duvarlarla çevrilmiş müstahkem yerleşim yerlerinin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Takribi 60-100 kişilik toplulukları barındıran bu yerleşim yerleri Baltıkların tarih devirlerine kadar neredeyse hiç değişmemiştir.⁷⁷

Sayısı artan askeri çatışmalar ve beşeri hayatın daha karmaşık bir hal alması, yönetici işlevlerinin daha da özenli olmasını gerektirmeye başlamıştır. Bu sebeplerden dolayı yöneticilerin seçimleri günlük hayatta örnek olan karakterlerden önderlik edebilme yeteneği yüksek olanlara doğru daha da eğimlenmiştir.⁷⁸

Şeflik, birkaç topluluğu barındıran küçük kalıcı yerleşim yerlerinin siyasi örgütlülüğü olarak tanımlanabilir. Henüz profesyonel yönetim mekanizmasına sahip değildir. Şefliğin varlığı için seçkinlerin definleri ispat olarak kullanılır. Litvanya'da bu durum Batı Litvanya için M.S 150-200'lerde, kuzey ve Jemaytiya⁷⁹ belgelerinde ise 4. ve 5. yüzyıllarda görülmeye başlamıştır.⁸⁰ Buradan anlaşılacağı gibi şeflik kurumu, Litvanya'nın doğu kesimlerine daha sonraki yüzyıllarda yayılmaya başlamıştır. Buradan biraz sonra değineceğimiz gibi gelişmenin daha çok batıdan olmasının, Baltıklara batıdan baskı uygulayan Cermen kavimlerinin etkisi olduğu kanısını ortaya çıkartabiliriz.

Bu dönemde ki mezarlardan daha da çoğalan miktarlarda silahların ortaya çıkması artan askeri hareketliliğin yükselişine paralellik göstermektedir. 2. ve 3. yüzyıllardaki Got göçleri Baltıklara doğru başka bir göç dalgasının başlamasına neden olmuştur. Yaklaşık 5. yüzyıla tekabül eden bu dönemde, Gotlardan kaçanların oluşturduğu bu yeni göç dalgasıyla beraber birçok tepe

⁷⁶ Litvancası 'piliakalnis' olan bu terim İngilizce'de 'hillfort, hill-fort' şeklinde geçmektedir. Türkçe'ye akademik terminoloji olarak çevrilmemiş bir kelimedir. Biz burada 'tepe kale' şeklinde çevirmeyi uygun bulduk ki hem Litvanca hem de İngilizce çevirilerinin direk Türkçe karşılığı bu şekildedir.

⁷⁷ Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, 253.

⁷⁸ A.g.e., 254.

⁷⁹ Litvancası 'Žemaitija' diye geçen bölge İngilizce'ye 'Samogitia' olarak geçmiştir. Jemaytiya bölgesininin kendi özgün diyalektinde ise daha ince sesliler ile biten bir söyleniş ile Žemaitėjė (jemayitiye) şeklinde söylenir. Biz burada standart Litvancadaki özgün halinin okunuşununun Türkçe yazımını kullanıp terimleştirdik.

⁸⁰ Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, 255.

kale terk edilmiştir. Bunun sebebi olarak tepe kale sakinlerinin göçebe kabilelerinin hücumlarına dayanamaması gösterilebilir.⁸¹

Litvanya ahalisinin bir kısmının tepe kalelerde bir kısmının da daha açık düzlüklerdeki bölgelerde yaşaması durumu bir birlik algısı oluşturmamaktadır. Tomas Baranuskas tepe kalelerin terkinin bir tür toplumsal bütünleşmenin lehine yapılmış olabileceği kanısını ortaya sunmaktadır.⁸² Lakin daha şeflik-kabile düzeni içindeki böyle toplulukların bu seviyede uzun bir ileri görüşe sahip tavır takınıp alışageldikleri ve nispi güvenli durumlarını terk ettikleri savı çok güçlü somut deliller gerektirmektedir.

Litvanca 'valsčiai' diye tanımlanan ve Türkçe'de 'yöre' veya 'bölge' diyebileceğimiz bir karşılığı olan bu terim, daha sonra Litvanya dükalıklarının çekirdeğini oluşturacaktır. Valsčiai, uzun bir zaman Litvanya topraklarında en yüksek kalıcı siyasi organizasyonları ifade etmekteydiler.⁸³

9. ve 10. yüzyıllarda kendilerini göstermeye başlayan iki büyük Slav devleti Polonya (Lehistan) ve merkezi Kiev olan Rutenya Baltıklarda siyasi örgütlenmenin bütünleşmesini harekete geçiren öğeler oldular. Bu dönemle birlikte Litvanya'ya dair göndermeler, bilgiler artık Rutenya kroniklerinde daha sık rastlanılmaya başladılar.⁸⁴

Baltıklıların bahsinin geçtiği bu döneme ait en erken kanıt 945 yılında Rutenya'nın Litvanya'ya doğru yaptığı ilerleyişinde bir yotvingalidan söz edilmesine rastlanılır.⁸⁵ Kiev prensi Ihor (Igor) Bizans ile Kırım topraklarına saldırmamak ile ilgili bir anlaşma yapar.⁸⁶ Bu anlaşmada Rutenya delegasyonunda olan bu Yotvingalı, Jatviag Gunarev'in de adı geçmektedir.⁸⁷

⁸¹ A.g.e., 255.

⁸² A.g.e., 255–56.

⁸³ A.g.e., 255.

⁸⁴ A.g.e., 255–56.

⁸⁵ Samuel Hazzard Cross ve Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, çev., "The Russian Primary Chronicle Laurentian Text" (Massachusetts, 1953), 73; Baranuskas, *Lietuvos valstybės ištakos*.

⁸⁶ "Ihor, Prince", *Internet Encyclopedia Of Ukraine* (Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2001),

Rütenya'nın Litvanya'ya doğru ilerleyişi Kiev Büyük Dükası I. Vladimir zamanında (978-1015) artarak sürmüştür. Vladimir'in Litvanya toprakları ile olan bu mücadelesi, muhtemelen Litvanya diline hükümdar, efendi anlamına gelen 'valdimieras'⁸⁸ kelimesinin geçmesini sağlamıştır.⁸⁹

Bu tarihlere denk düşen Aziz Bruno'nun katli vakasında Litvanyadaki o dönem siyasal örgütlenme ile ilgili bize bazı sonuçlar vermektedir. Buradan ilk olarak belli bir sınır kavramının varlığından bahsedebiliriz ki kaynaklarda Aziz Bruno ve mahiyetini 'pagan topraklarına geçtiklerini' belirtilmiştir. Ayrıca sınırların korunduğunu, dükanın belli bir dini erki olduğunu, yine dükanın ölüm cezası verebilme veya affedebilme yetkisinin olduğunu. Buna örnek olarak Netimer, Aziz Bruno'yu öldüren kardeşini idam etmek istemesi verilebilir. Fakat bize Aziz Bruno ile ilgili bilgi veren Hristiyan kaynaklar bu idam cezasını konusunda Netimer'e Hristiyanlar mani olduğunu da belirtmektedir.⁹⁰ Ama Netimer'in kardeşinin öldürtmek istemesi durumu, bahsi geçen ortaçağ Katolik kronik yazımındaki bilinen abartılar sonucu olduğunu da düşünebiliriz.

Wibert'in, Aziz Bruno'nun Netimer ile birlikte maiyetindeki 300 kişiyi vaftiz ettiğini belirttiğini düşünürsek bir valsçiyus'un⁹¹ 300 kişi barındırdığı ortaya koyulabilir. Yine Wibert, Netimer'i kral ama Aziz Bruno'yu öldüren kardeşini ise 'o toprakların bir dükası olarak tanımlamıştır. Buradan Litvanya topraklarında belli bir hiyerarşik politik organizasyonun oluştuğunu söyleyenebilir. Son olarakta Damiani'nin yazdıklarından kralın krallığını oğluna bırakmak istediğini

<http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5C%5CH%5CIhorPrince.htm>.

⁸⁷ Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, 255–56; Cross ve Sherbowitz-Wetzor, "The Russian Primary Chronicle Laurentian Text", 73.

⁸⁸ Litvanca yazılışı 'valdymieras' olan kelimenin okunuşunun Türkçe yazımıyla 'valdimieras' şeklinde verdik.

⁸⁹ Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, 256.

⁹⁰ A.g.e., 258.

⁹¹ Valsčius kelimesi 'valsčiai' kelimesinin tekil çekimlenmiş halidir. Biz okunuşunun Türkçe yazım hali olan 'valsçiyus' şeklinde yazdık.

ve kardeşini öldürmek zorunda kaldığı söyleminden erkin tevarüs şeklinde geçmesi olgusuna geçildiğine ulaşılabilir.⁹²

Burada sınırların oluşması dışındaki çıkarımlara önemli bir şerh düşmek lazım ki bu da bu bilgilerin ortaçağ Katolik kroniklerinden alındıklarıdır. Her ortaçağ kroniğinin tarihçiler için abartısallık gibi genel sorunları dışında bu kroniklerin müellifleri mevcut kültüre yabancı kişiler olması sonucu aktarımlarda o kültüre dair bilmedikleri veya bilemedikleri yerleri kendi öz kültürlerinden sahip oldukları genel kanılarla tamamlamış olabilmeleri ihtimalidir.

Ama yine de Baltıklarda artık nispeten devlet vasıfları taşıyan bir olgudan bahsedilebilir. Burada muhtemeldir ki Rütinya'nın etkisi de önceki gelişmelerin son şekillenmesinde etkin olmuştur.

Litvanca 12. yüzyıldan önce Rütinya üzerinden birçok kelime almıştır. Ayrıca aktif bir ticaret de söz konusudur. Tüm bunlara ilaveten tarım ve zanaat alanında gelişimler bu zaman zarfında olagelmıştır.⁹³ Yine bu süreçte birçok tepe kale artık şato⁹⁴ haline gelip, dukaların ikamet yerleri olmuştur.

Askeri bir bölge de olan şatonun bakımı karmaşık sosyal ilişkilere bağlıdır. Sosyal karmaşık ilişkilerden bahsederken gümüş ve kürk bazında alınan vergiler ve haraçlar buna ilaveten bir maiyetin varlığı ve de tabi ki inşa teknolojileri ve iş gücü bunlara dâhildir. 11. yüzyılda Aziz Bruno'nun karşılaştığı ve vaftiz ettiği 'kral' Netimer'in krallığı da bu aşamaya ulaşmış bir dukalık olduğu

⁹² Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, 258.

⁹³ A.g.e., 258–59.

⁹⁴ Türkçemizde kale kelimesi ne yazık ki birçok terimi birden karşılamak durumunda kalmaktadır. Buradaki orijinal dildeki kullanım Latince 'castellum'dan gelen İngilizce'de 'castle' olarak bildiğimiz ve Litvancası 'pilis' olan askeri hayata ek olarak soyluların ve mahiyetlerinin beşeri hayatlarını da sürmek için kullanılan yapılar için olanıdır. Biz burada Fransızcadan Türkçeye geçip yine Latince castellum kökünden gelen 'Château' kelimesinin Türkçeleşmiş hali olan 'şato' terimini terimsel ve etimolojik yakınlık nedeniyle kullandık. Lakin şato kelimesi Türkçede, Rönesans sonrası özellikle Fransadaki askeri vasfı yok olmuş soyluların ihtişamlı malikâneleri algısı yaratabilir. Burada geçen 'şato' ortaçağ Avrupası'nın askeri-sosyal birimi olan mimari yapıları kastetmektedir.

kanısına ulaşılabilir. Keza 13. yüzyılın ortalarında Yatvingiya⁹⁵ bölgesinde bu ilişkilere rastlanmaktadır.⁹⁶

Polask⁹⁷ Dukalığı⁹⁸ Rütenya'nın Litvanya topraklarına yapılan saldırıların merkezi olmuştur ve 11. yüzyılla birlikte daha da güçlenip Kiev'den bağımsızlaşmıştır. Polask Dukalığı'nın Litvanya topraklarına yaptığı akınların çoğu hakkında bilgimiz yoktur fakat Mozavya⁹⁹ Dukası Meslav'ın¹⁰⁰ Polonya Dukası Kazimir'e¹⁰¹ karşı verdiği bağımsızlık mücadelesine müdahil olan ve Kazimir'e desteğe gelen Kiev Büyük Dukalığı'nın Meslav'ın müttefiki Litvanlar ve Yatvingiyalılara 1038, 1040 ve 1044'da akınlar düzenlediği bilinmektedir. Sonuçta 1047'de Meslav yenilerek bu kalkışma son bulmuştur.¹⁰²

12. yüzyılda Rütenya özelinde ise de Polask Dukalığında iç kargaşa ve iktidar mücadelesi baş vermiştir. Taraflardan biri Borisoviçler 1140 senesinde Bizans'taki sürgünlerinden geri dönmüş ve diğer tarafta yer alan hasımları Gleboviçler ile iktidar mücadelesine girmişlerdi. Litvanya'nın bu mücadelede Gleboviçlerden yana, onların bağlaştığı olarak taraf aldıkları gözlenmektedir. 1162 senesinde Gorodets'de Rogvolod Vasily ile yapılan ve mücadelenin kaderini etkileyen savaş sonucunda Volodar Gleboviç galip gelmiştir. Bu savaşta Litvanya Volodar'un yanında yer almıştır.¹⁰³

⁹⁵ Günümüz Litvanya'sının orta kısımlarında kalıp, Kaunas şehrini de içine alan bölge. Bu bölgede ismini eski Baltık kavmi Yatvingiyalılardan almaktadır.

⁹⁶ Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, 259.

⁹⁷ Günümüz Belarusya'nın kuzeyinde, Daugava nehri üzerinde bulunan tarihi şehir.

⁹⁸ Belarusça ismi Пóлацкае княства (Polaskaya Kniastva) olan Polask Dukalığı veya Polask Knezliği, kuzeyde Polask şehri ve civarından güneyde günümüz Belarus Cumhuriyeti'nin başkenti Minsk şehrini ve çevresini içine alan bir sahayı kapsamaktadır. Rütenya Prenslüklerinden biri olan Polask Dukalığının toprakları günümüz Belarus devletinin kökenini oluşturur.

⁹⁹ Günümüz Polonya'sının orta kuzey doğusunda kalan tarihi bölge.

¹⁰⁰ Lehçe Miecław, Latince Meczslavus olarak geçen bu şahıs, yukarıda da bahsi geçtiği gibi Mozavya bölgesinin Polonya'dan bağımsızlığı için savaşmış fakat muvaffak olamamıştır.

¹⁰¹ Bahsi geçen Kazimir Lehçe adı Kazimierz I Odnowiciel, Türkçe I. Kazimir, Toparlayan olarak çevrilebilen Polonya dukası ve kralı Cesur Boreslav'ın babası.

¹⁰² Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, 259–60.

¹⁰³ A.g.e., 260.

Bu mücadeleye katılmayan bir başka taraf olan Vasilkoviçler son kertede bu politikalarının meyvelerini aldıkları söylenebilir. Polask Dukalığı'nın başına geçmeye muvaffak olan Vasilkoviçler, Gleboviçler'in mukavemetini de bertaraf edip iktidarlarını sağlamlaştırdılar. Litvanya'da bu dönemde Gleboviçlerin safından ayrılıp muzafferlerin yanında yer almış olması muhtemel durmaktadır.¹⁰⁴

Bu süre zarfına kadar geçen gelişimi ele aldığımızda Baltık kavimlerinden Litvanlar erken dönemlerindeki şeflik teamülünden daha gelişmiş şato düzenine ve bir siyasi müstakil teşekkül olma seviyesine yükselmeleri kendi iç dinamiklerinden çok dış etkenlerin başat olduğu söylenebilir. Keza bundaki en büyük etken olarak da Rütenya ve bu Rütenya dukalıklarından Polask Dukalığı'nın tesirinin büyüklüğü denebilir.

Rütenya bu dönemde zayıflayan Hazar Hanlığının tesiri ve hâkimiyetinden kurtulmuş, müstakil bir güç olarak Doğu Asya coğrafyasında hüküm sürmeye başlamıştır. Litvanya ise görüldüğü gibi ancak onların bir dukalıklarının bağlaşıklığı seviyesindedir. Lakin bu kısa süre zarfında Litvanya Rütenya'dan çok yararlanmış ve inkişafının tamamlanmasını sağlamıştır.

Litvanya'yı kısa bir süre sonra Rütenya sahasında farklı bir mücadelenin içinde görmekteyiz. 1170'da ateşlenen ve iki Kiev dukası, Rurik Rostislaviç ve Sviyatoslav Vsevolodoviç arasındaki mücadelede de Sviyatoslav'ın yanında yer alan Polask Dukalığı'nın bağlaşıkları olarak Litvanya da yer almaktadırlar.¹⁰⁵ Ve hatta 1180'deki Drusk¹⁰⁶ kuşatmasında Polask ordusu saflarında savaşmışlardı.¹⁰⁷

1180'de hala Litvanya bağımsız hareket edememekte olduğu görülmekle birlikte Litvanya devleti tarihindeki gizli dönüm noktası olan olay çok kısa bir süre sonra, 1183 senesinde yaşanacaktır.

¹⁰⁴ A.g.e., 260–61.

¹⁰⁵ A.g.e., 261.

¹⁰⁶ Belarusça adı Друцк ve Türkçe okunuşu Drusk olan, günümüz Belarusyasındaki Mogilev şehrinin 40 km batısında ve Polask Dukalığı toprakları içinde kalan tarihi şehir.

¹⁰⁷ Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, 261.

1183 senesinde Litvanya'nın kendi başına akınlar düzenlediğini görmekteyiz.¹⁰⁸ Artık bağımsız davranan bir Litvanya'dan net bir şekilde söz edilebilir.

Bu durumun oluşmasındaki gelişimden yukarıda bahsettik ama o anın özel durumu olan birkaç vakadan da bahsetmek gerekmektedir. Bunlarda ilki 12. yüzyılda Danimarkalıların Baltık sahasında genişlemeleridir. Danimarka 1161 senesinde Kurların elinden Palanga¹⁰⁹ kalesini aldı. Muhtemelen de bu durum Baltık kavimlerinden Jamayitileri güvenlikleri için bir arayışa itmiştir.¹¹⁰ Danimarka ise bu dönemde Litvanya'yı kendi istihkakları ve tabileri arasında göstermektedir.¹¹¹ Baranauskas bu durumun Litvanya'nın komşularına kendi metbuluğunu kabul ettirme işini kolaylaştırdığı belirtmektedir.¹¹²

Baltık sahasına doğru Alman akımının ilk açılışı da bu döneme denk gelmektedir. Alman prensleri ve tüccarlar ve de tabi ki olmazsa olmazları Katolik kilisesi 1147'den beri güney Baltık sahillerinde bir müstahkem elde etmişlerdi. Buradan diğer Alman şehirlerine bir ticaret akışı oluşturdular ki sonradan bu durum 14. yüzyılda Hanse Birliği'nin gelişmesine neden olacaktır.¹¹³ 1184 senesinde Alman katolik-tüccar akımı Daugava Nehri¹¹⁴ ağzında bir üst elde edecek, 1186'da İkşkile¹¹⁵ piskoposluğunu kuracaklardı.¹¹⁶

¹⁰⁸ A.g.e., 261.

¹⁰⁹ Günümüz Litvanya'sı sınırlarında kalan bu kasaba Baltık sahilinde, Litvanya'nın batı ucunda yer almaktadır.

¹¹⁰ Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, 262.

¹¹¹ A.g.e., 262.

¹¹² A.g.e., 262.

¹¹³ Kiaupa, *The History of Lithuania*, 24.

¹¹⁴ Günümüz Rusya'sında doğup, Belarusya üzerinden ilerleyip son olarak Letonya'dan denize bağlanan nehir.

¹¹⁵ Letonca adı İkşkile, Almanca adı Üxküll olan günümüz Letonya'sında olan şehir.

¹¹⁶ Kiaupa, *The History of Lithuania*, 29; Jerry C. Smith ve William L. Urban, çev., *The Livonian Rhymed Chronicle*, 2. baskı (Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2001), ix.

Baltık sahasındaki Litvanya tarihi için önemli olaya dönersek, 1183 senesinde Litvanya Pskov'a¹¹⁷ akın düzenlemiştir.¹¹⁸ Bu olayı Novgorod Kroniğinde Bizans takvimi ile 6691 (M.S. 1183) senesine düşülen “aynı kış Pskovlular (Pleskov) Litvanyalılar(Litvanlarla) savaştılar, Pskovlulara çok fazla kötülük yapıldı” şeklinde düşülen kayıt ile görmekteyiz.¹¹⁹

İşte çalışmamızın esas noktası olan Türk-Tatar halkları ile Litvanyalıların ilk ortaklaşmaları ile ilgili elimize ulaşan ilk bilgiler tam da bu döneme rast gelmektedir. Litvanya'nın bağımsız hareket ettiğini gördüğümüz tam da o yıllar içinde Kıpçaklarla Litvanya'yı ortak bir mücadelenin içinde görüyoruz.

1185-1187 tarihleri arasında yazılan¹²⁰ dönemin Rütanya prenslerinden İgor'un Kıpçaklar üzerine yaptığı ve Don Nehri boylarında başarısızlığı ile sonuçlanan olayları anlatan İgor Alayı Destanı¹²¹ bize Deşt-i Kıpçak'a ismini veren Kıpçak halkı ve Litvanyalıları aynı siyasi karenin içinde görmemizi sağlıyor.

İgor Alayı Destanı'na göre Polask Dukalığında hâkimiyeti alan Vasilkoviçlerden Izyaslav Litvanlarca öldürülmüştür.¹²² Hatta Izyaslav'ın

¹¹⁷ Günümüz Rusya'sında yer alan şehir. İlaveten aynı adı taşıyan Rusya Federasyonu'nun, deniz aşırı Kaliningrad Oblastı sonrası, en batısındaki oblastın merkezidir. Bu haliyle Pskov Oblastı Estonya ve Letonya'ya da komşudur.

¹¹⁸ Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, 263.

¹¹⁹ Roberts Michell ve Nevill Forbes, çev., *The Chronicle of Novgorod 1016-1471* (Londra, 1914), 32.

¹²⁰ Leonard A. Magnus, çev., “The Tale of the Armament of Igor” (London, 1915), ii.

¹²¹ Eski Slavonik dilinde ‘Слово о плъкоу Игоревѣ’(Slovo o plūku Igorevĕ) şeklinde olan bu eserin adını Türkçeye çevirme konusunda ‘İgor Alayı Destanı’ şeklinde bir tanımlama seçtik. Keza tam karşılığı ‘İgor'un Alayı Nameleri’ şeklinde çevrilebilen bu nazım şeklindeki kaynağı ismini ki bazı Türkçe çevirilerinde eser ‘İgor Destanı’ şeklinde çevrilmiştir lakin bu çevirinin eser ismini tam veremediği düşüncesiyle biz böyle bir yol seçtik Türkçeleştirirken böyle bir yol izledik.

¹²² Magnus, “The Tale of the Armament of Igor”, 14; Sviatoslav Hordynsky ve Marko Robert Stech, “Slovo o polku Ihorevi”, *Internet Encyclopedia Of Ukraine* (Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2001),

<http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CS%5CL%5CSlovoopolkulhoreviiT.htm>.

kardeşleri Igor'un Kıpçaklar üzerine seferine yardıma gelmeyi de reddetmişlerdir.¹²³

Tarihin sanki birbirlerinden çok alakasız duran ama neredeyse aynı dönemde ortaya çıkan olaylar zincirlerinden birisi de 1180'lerin ikinci yarısında vuku bulur. Litvanya bağımsız bir tavırla davranmakta, eski efendileri Polosk Dukalığı'nı tarumar edip Rütanya mülküne girmeleri bir koldan sürerken, Rütanya prensleri ve dukaları sonsuz bir hal alan bir iç savaşın içine girdiler. Bu esnada Kıpçaklar da Rütanya prenslerini mağlup etmektedirler. Öyle ki Kıpçakların bu yıllarda parçası olduğu tek ayaklanma ve isyan hareketi de değildir.

Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos'un 1185'de tahtan indirilip gözüne mil çekilmesinden sonra başa geçen II. Isaak Angelus'a karşı, evlilik masraflarını karşılamak için koyduğu vergilerin tetiklediği Bulgar ve Ulahların¹²⁴ ayaklanması, İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun kurulması ile sonuçlanacaktı. Lakin işler ayaklanmanın ilk anlarında Bulgar ve Ulahlar için o kadar da iyi gitmiyordu.¹²⁵ Ta ki ayaklanmacıları Kıpçakları ayaklanmalarına dâhil edene kadar. Artık ayaklanmanın askeri ayağı da Kıpçaklarca oluşturulmuştu.¹²⁶

50 sene sonra başlarına gelecek Moğol felaketinden habersiz atlı pastoral nomad¹²⁷ Kıpçaklar direk veya dolaylı Avrasya sahasında müstakil bağımsız devletlerin oluşmasında rol almaktaydılar. Bir yandan yaylacı¹²⁸ Ulahlarla Bulgarların ayaklanmasına katılıyor, diğer yandan bir 'Rus tarzı' şato

¹²³ Magnus, "The Tale of the Armament of Igor", 14.

¹²⁴ Türkçeye bazı çevirilerde 'Vlahlar' olarak da geçmekte olan kavim.

¹²⁵ Warren Treadgold, *A History of Byzantine State and Society* (California: Stanford University Press, 1997), 657; István Vásáry, *Cumans and Tatar Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365* (New York: Cambridge University Press, 2005), 15.

¹²⁶ Vásáry, *Cumans and Tatar Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*, 22.

¹²⁷ 'Pastoral nomadlık' başlı başına teferruatlı bir araştırma konusu olarak durmaktadır ve ne yazık ki bu alanda hem terminolojinin oluşması da dâhil çok az çalışma yapılmıştır. Bu sebeple 'göçebe Türk topluluklarını' göçebelik türü olan 'atlı' pastoral nomadlığın (tam İngilizce hali mounted pastoral nomadism) Türkçe terimsel karşılığı yerine İngilizce hali ile yazmak daha uygun görüldü.

¹²⁸ İngilizcesi transhumance şeklinde olan bu henüz tam olarak Türkçeleştirilmemiş terim, göçebelğin bir türü olan mevsimsel göçerliği tanımlamaktadır. Biz bu çalışmamızda en yakın terim olduğunu düşündüğümüz 'yaylacı' tabirini kullandık.

nizamına geçmiş Rutenya sahasında at koşturup, şeflik nizamından şato nizamına yeni geçmiş Litvanya'nın müstakil bir devlet olması için ortam hazırlamaktaydılar.

Litvanya sanki bu anı bekliyormuş gibi bir halde peş peşe her yıl komşularına akınlar düzenlemeye başladı. Rutenya prensleri bu duruma karşı bir önlem alamadıkları gibi artık eski efendileri Polask Dukalığı'nı da muhtemelen zorla yanlarında akınlarına katılmaya mecbur bırakıyorlardı. Hatta Polonya toprakları da bu akınlardan nasibi almaya başlamıştı. Polonya hükümdarı II. Kasimir 'Adil'¹²⁹ 1192 senesinde Baltık kavmi Yatvingiyalılar üzerine cezalandırma saldırısı düzenlese de bu akınların kesilmesini sağlayamamıştır.¹³⁰

Rutenya ve Polonya'nın Kıpçaklardan sonra üstlerine akınlar düzenleyen ikinci bir pagan bela ortaya çıkmıştı. Litvanya bağımsız akınlara başlamasından takribi 20 sene sonra, 13. yüzyılın başında akınlarını öyle bir seviyeye getirmişti ki neredeyse her yıl bir akın düzenlemekteydi ve bu 13. yüzyılın ilk çeyreği boyunca böyle devam edecek sonra kısa bir azalma gösterse de yüzyılın ikinci yarısı artarak devam edecekti.¹³¹

Bu durum 13. yüzyılda artık kaynaklarda daha çok belirtilmeye başlamıştı. Bu dönemde Litvanya bir askeri monarşi olarak tanımlanabilir ve akınların ise iki amacı olduğu söylenebilir; yağma ile gelir elde etmek ve komşuları üzerinde siyasi baskı ile tesir oluşturmak.¹³²

Lakin işler Litvanya için çok da mükemmel değildir. Keza bahsettiğimiz gibi Katolik Almanya coğrafyaya doğru ilerlemektedir ve adımları net, tutarlı, sürekli ve düzenli gitmektedir. Amaçları sadece bölgeyi fethetmek değil, aynı zamanda Katolikleştirmek olduğu söylenebilir; Baltıklarda 1202'de Kılıç

¹²⁹ Lehçe adı Kazimierz II Sprawiedliwy, 1177-1194 yıllarında Polonya'da hükümdarlık yapmıştır.

¹³⁰ Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, 264.

¹³¹ Bakınız 'Ek II Litvanya'nın 13. Yüzyılda Yıllara ve Göre Yaptığı Akınların Tablosu'

¹³² Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, 265–66.

Kardeşliği¹³³ Tarikatı kuruldu.¹³⁴ Bu süreçte bölgede peş peşe kilise mülkleri teşekkül olmaya başladı.¹³⁵ 1201 senesinde kurulan Riga şehri dâhil kilisenin eklesiyastik mülkleri ile birlikte Kılıç Kardeşliği Tarikatının toprakları birleşerek 'Livonya' devletini kuracaklardı.¹³⁶

Lakin Litvanya'nın akınları bu 'yeni' Livonya'ya¹³⁷ da devam etmiştir.¹³⁸ Ve hatta Litvanyalılar diğer Baltık kavimlerinin yardımına da gideceklerdi. Bu esnada bu yeni kurulan Livonya istilasından Polask Dukalığı da nasibini alacak ve bu da yetmezmiş gibi Litvanyalıların akınları da ülkelerine kesilmeden devam edecektir.¹³⁹

II. Hazar Hanlığı Tarihi ve Karayların Menşelerine Dair Görüşler

1. Hazar Hanlığı'nın Ortaya Çıkışı

Hazar Hanlığı'nın ortaya çıkışı mevzusu tutarsız ve birbiriyle çakışan, kronolojik olarak birbirleriyle uyumluk sorunu ihtiva eden bilgiler içerir.¹⁴⁰

Hazarların ilk ortaya çıkışı ile ilgili ise yaygın görüş Batı Türk İmparatorluğu'ndan ortaya çıktıklarıdır. Hazarlar M.S. 627'de Bizans ile Sasaniler arasındaki savaşta Bizans safında yer almıştır.¹⁴¹ Artamonov klasik bir yaklaşım ile gitmekte ve Hazarların iç karışıklık içinde olan Batı Türk (Batı

¹³³ Latince adı Fratres militiæ Christi Livoniae, Almanca adı Schwertbrüderorden

¹³⁴ The Editors of Encyclopædia Britannica, "Order of the Brothers of the Sword", *Encyclopædia Britannica*, erişim 08 Ağustos 2017, <http://global.britannica.com/topic/Order-of-the-Brothers-of-the-Sword>; Kiaupa, *The History of Lithuania*, 29.

¹³⁵ Marek Tamm, "Inventing Livonia: The Name and Fame of a New Christian Colony on the Medieval Baltic Frontier", *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 60:2 (2011): 201.

¹³⁶ Kiaupa, *The History of Lithuania*, 29.

¹³⁷ Bu devlete genel olarak tarihçiler 'Eski Livonya' olarak adlandırmaktadırlar.

¹³⁸ Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, 266–67; Kiaupa, *The History of Lithuania*, 29.

¹³⁹ Mykhailo Zhdan, "Polatsk principality", *Internet Encyclopedia Of Ukraine* (Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1993),

<http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CP%5CO%5CPolatsk%5Cprincipality.htm>.

¹⁴⁰ Peter B. Golden, *Hazar Çalışmaları*, çev. Egemen Çağrı Mızrak (İstanbul: Selenge, 2006), 61.

¹⁴¹ Douglas Morton Dunlop, *Hazar Yahudi Tarihi*, çev. Zahide Ay (İstanbul: Selenge, 2008), 22.

Göktürk) İmparatorluğu'ndan koptuğunu ve hatta Hazar hanedanının temelini Aşina boyundan gelenler tarafından oluşabilmesi ihtimali üzerinde durmuştur.¹⁴²

Hazarlar ile ilgili Süryani kaynaklara dayanarak Dunlop bu tarihten daha önceki bir dönemde, Bizans İmparatoru Mavrikios (582-602) zamanında Orta Asya içlerinden daha batıya gelerek imparatorluk sınırları içine yerleştiklerinden söz etmektedir.¹⁴³ Lakin daha erken bir dönemde, M.S. 4. Yüzyılda, Güney Kafkaslara yapılan Hazar akınlarından Ermeni kaynaklarında bahsi geçmektedir.¹⁴⁴

Hazar Hanlığı ile ilgili bir diğer tartışılmalı mevzu ise isimleridir. Dunlop, genel kanı olarak belirttiği Hazar isminin 'göçebeden' geldiğini savı arkasında durmuştur.¹⁴⁵ Lakin Hazar ismi tartışması Hazarların dili tartışması ile birlikte Hazar çalışmalarında önemli bir başlık olmuştur. Hazar ismi üzerine diğer savlara geçmeden önce yine Dunlop tarafından Hazar isminin anlamı dışında ismin ve dolayısı ile kavmin geldiği yer ile ilgili Uygur teorisi oluşturulmuştur. Bu sava göre Dunlop, Hazarları Uygur kökenli K'o-sa kavimine dayandırmaktadır. Bunu da T'ang-shu üzerinden yola çıkarak Paul Pelliot dâhil çeşitli araştırmacıların çalışmalarına dayandırmaktadır.¹⁴⁶ Hatta Paul Peliot'un K'o-sa ile Hazar kavminin aynı olduğunu belirttiği savı kendisi de tekrarlamıştır. Burada belirtmek gerekir ki K'o-sa isminin klasik Çince yazılışı 可薩 biçimindedir. Bu kelimenin Çince transkripsiyonu ise k^ha^xsa⁷, Türkçe transkripsiyonu ise de

¹⁴² Mikhail Illarionovich Artamonov, *Hazar Tarihi Türkler, Yahudiler, Ruslar*, çev. Ahsen Batur, 3. baskı (İstanbul: Selenge, 2008), 229–30.

¹⁴³ Dunlop, *Hazar Yahudi Tarihi*, 23. Ayrıca Dunlop'un kaynak gösterdiği Süryani kaynakları için bkz. Patriarche Jacobite D'antioche, *Chronique De Michel Le Syrien*, ed. J.B. Chabot, c. 2 (Paris: Ernest Leroux, 1901), v. 381. ve Gregory Bar Hebraeus, *Bar Hebraeus' Chronography*, çev. E. A. Wallis Budge (London, 1932), v. 32b.

¹⁴⁴ Golden, *Hazar Çalışmaları*, 61. Golden'in bahsettiği Ermeni kaynağı için bkz. Movses Dasxuranci, *The History of Caucasian Albanians*, çev. C. J. F. Dowsett (London: Oxford University Press, 1961), 81–88.

¹⁴⁵ Dunlop, *Hazar Yahudi Tarihi*, 22.

¹⁴⁶ A.g.e., 50,51.

hassat şeklinde olur.¹⁴⁷ Bu açıdan en azından etimolojik açıdan ses benzerliği mevzusu ciddi bir doğruluk taşımaktadır.

Her ne kadar Hazarların Türk İmparatorluğu'nun var olduğu dönemden önce coğrafyada olma durumları ve hatta bağımsız bir siyasi tavır içinde bulunma ihtimalleri çeşitli araştırmacılarca tartışılrsa da Kök Türklerin (Türk İmparatorluğu'nun) tarih sahnesine çıkışları ile Hazarların varlığından söz etmek daha doğru olur.¹⁴⁸ 568 senesinden 630 veya 650 senesine kadar olan süreçte Hazarlar Kök Türklerin hâkimiyetindedir.

İmparator Mavrikios'un Phokas tarafından devrilmesi sonrası çıkan ayaklanmalar ve karışıqlarla birlikte gelen 602-628 yıllarındaki Bizans-Sasani savaşının ilk safhalarında Bizans aleyhinde seyretmekteydi.¹⁴⁹ Bizans'ın başına Phokas'ın devrilip yerine Afrika eksarkı¹⁵⁰ Herakleisos'un geçmesi de Sasanilere savaşta peş peşe önemli şehirlerini kaybetmesine engel olamadı ve 611'de Antakya, 613'te Şam, 614'de Kudüs, 619'da Mısır'ı Bizans Sasanilere kaptırdı.¹⁵¹

Lakin Bizans'ın Sasaniler ile olan savaşında Türk (Göktürk) İmparatorluğu Bizans'ın müttefiki oldu. Bu durum sonrası Bizans savaşı Göktürklerin de desteğiyle doğuya, Güney Kafkasya'ya taşıdı.¹⁵² Aynı zamanda içte ve dışta yapılan savaşların yorgunu Anadolu'ya nazaran daha taze bir asker kaynağı olarak, Bizans Güney Kafkasya'dan asker toplamaya girişti ve yeni müttefiki ile birlikte saldırıya geçti, bir yandan da Avarlar ile müttefik olan

¹⁴⁷ Paul W. Kroll, "A Student's Dictionary of Classical and Medieval Chinese", *A Student's Dictionary of Classical and Medieval Chinese* (Leiden: Brill, 2015), 239.

¹⁴⁸ Golden, *Hazar Çalışmaları*, 62.

¹⁴⁹ M.V. Levchenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, çev. Maide Selen (İstanbul: Özne, 1999), 109–10.

¹⁵⁰ Bizans'ta deniz aşırı vilayetlerin en üst düzey yöneticilerinin unvanı.

¹⁵¹ Golden, *Hazar Çalışmaları*, 63; Levchenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, 110.

¹⁵² Golden, *Hazar Çalışmaları*, 63; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, çev. Cyril Mango ve Roger Scott (Oxford: Clarendon Press, 1997), 448–49.

Sasanilerin kendi başkentini kuşatmalarına da başarılı bir şekilde karşı koydu.¹⁵³

Savaş en sonunda nihayete erdi ve Sasaniler Urfa'da Mısır'a kadar uzanan geniş bir coğrafyada, Bizans'tan fethettikleri toprakları terk etmek durumunda kaldılar ve kendi iç iktidar mücadelelerine girdiler.¹⁵⁴ Bizans bir felaketten kıl payı kurtulmuş oldu.¹⁵⁵

İşte bu harp esnasında geçen olaylar üzerinden Hazarlar Bizans kaynaklarında ilk kez bahsedilmektedir. Bizans'ın müttefiki olarak 626 yılında Kafkasya'daki Albaniya'yı yağmalayan Hazarlar sonrasında 627 ve 628 yıllarında P. Golden'in muhtemelen Kök Türk olduklarını düşündüğü Yabgu Kağan ve yeğeni Şad önderliğinde Gürcistan topraklarına girdiler.¹⁵⁶ Bu olaylar ile ilgili Bizanslı eski aristokrat, kronikçi ve keşiş Teofanes Hazarları 'doğu Türkleri' olarak tanımlamaktadır.¹⁵⁷ "Tsevil" diye tabir ettiği Hazarların önderi, hakandan sonra ikinci mevkideydi.¹⁵⁸ Bu isim Ermenice'de Jebu Hak'an, Gürcüce'de ise Jibğu/Jibğa şeklinde geçmektedir ki bu da Batı Kök Türklerin Yabgu Kağan'ı, doğudaki büyük kağana karşı bir tabiyeti/süzerenliği şeklinde olan durumlarına uygundur.¹⁵⁹

İki yıl kadar sonra 629-630 senesinde Güney Kafkaslarda Hazarlar tekrar bu sefer Ç'orpan Tarhan isimli bir önder ile birlikte savaşmaktadır. Lakin bu dönemde daha doğuda, Çin'deki T'ang Hanedanı, Türk (Göktürk) İmparatorluğu merkezine, Doğu Türkler (Doğu Göktürkler) üzerine bir sefer düzenleyip 630 senesinde Doğu Göktürkleri siyasi hayatına son verdi. Aynı yıllara tekabül eden safhada Batı Türk (Batı Göktürk) Hakanlığı ise bir yıpratıcı ve uzun iç savaşın

¹⁵³ Levtschenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, 110–11.

¹⁵⁴ A.g.e., 111.

¹⁵⁵ *The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, 457.

¹⁵⁶ Golden, *Hazar Çalışmaları*, 63.

¹⁵⁷ *The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, 446; Golden, *Hazar Çalışmaları*, 63.

¹⁵⁸ *The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, 447; Golden, *Hazar Çalışmaları*, 63.

¹⁵⁹ Golden, *Hazar Çalışmaları*, 63.

içine girdi.¹⁶⁰ Bu durum Hazar Hanlığı'nın artık müstakil bir siyasi güç olarak Türk İmparatorluğu'nun batı kolundan yeşerip, ortaya çıkmasını sağladı.¹⁶¹

2. Hazar Hanlığı'nın Musevi İnancına Geçişi

Hazar Hanlığı'nın Musevi inancına geçmesi ile ilgili genel kabul edilen görüş; Bizans İmparatorluğu ile İslam Halifeliği arasında, iki tarafında Hazarları kendi dinlerine geçmeleri konusundaki siyasi baskılarından Hazarların kurtulma politikası olarak görülür. Nihayetinde Hazar Hanlığı'nın bir başka çare olarak bu iki din dışında üçüncü bir semavi din olan Musevi inancına geçmek gibi çözüm bulduğu tezi ortaya konur.

Esasen Hazar Hanlığı'nın bilinen ilk ihtidası İslam dinine olmuştur. 737'de daha sonra son Emevî halifesi olacak Mervan, Hazar hanını Aşağı İdil boylarında ordusuyla yakalayacak ve bu durum üzerine han İslam dinine geçmek zorunda kalacaktır. Lakin bu zorunlu ve zoraki ihtida nihayete ermeyecektir.¹⁶² Keza bu zorunlu din değiştirme uzun sürmeyecektir. Düşmanın dinini benimseyen ya da en azından benimsemiş gibi gözükten Hazar hakanı Hazar ülkesinde İslam dininin yayılması konusunda bir çabası olmamıştır hatta Artamonov, Hazarların Bizans'a bağlı olarak uzun bir süre hâkimiyet sürdüğü Kırım ve Kafkasya'da Hristiyanlığın Araplarınki gibi derin ve doğrudan olmasa da sürekli bir yayılma içinde olduğunu söylemektedir.¹⁶³

Hazarların Museviliğe geçişleri ilgili kesin kaynaklara ulaşmak araştırmacıların karşısına çıkan engellerden biri olmuştur. Dunlop Museviliğe geçiş ile ilgili olarak Muruc ez-Zeheb'i en sarih ve ikna edici kaynak olarak

¹⁶⁰ A.g.e., 63.

¹⁶¹ Osman Karatay, *Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler ve Ötekiler*, Birinci Baskı (Ankara: Kripto, 2014), 15; Ahmet Taşağıl, "Hazarlar", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 117.

¹⁶² Dunlop, *Hazar Yahudi Tarihi*, 100; Peter B. Golden, "Hazarlar", içinde *Hazarlar ve Musevilik*, ed. Osman Karatay (Çorum: Karam, 2015), 13; Artamonov, *Hazar Tarihi Türkler, Yahudiler, Ruslar*, 343; Taşağıl, "Hazarlar", 119.

¹⁶³ Artamonov, *Hazar Tarihi Türkler, Yahudiler, Ruslar*, 343.

vermektedir.¹⁶⁴ el-Mesûdî'nin eseri Muruc ez- Zeheb'te¹⁶⁵ Arap-Hazar savaşından bahsederken İtil (Etil veya Atil) şehri ile ilgili olarak şu şekilde bir açıklamada bulunmuştur;

“Yahudiler’e gelince, hükümdar ve maiyeti Yahudidir. Hükümdar Hazarlar’dandır. Hazar hükümdarı Harun er-Reşid zamanında Museviliği kabul etmiştir. İslam ülkelerinden ve Rum diyarından gelen Yahudi gruplar da ona katılmışlardır. Çünkü içinde bulunduğumuz 332 [943-44] yılında [II, 9] Rum hükümdarı Armenos (Romanos) ülkesinde bulunan Yahudiler’i Hristiyanlığa geçmeye zorladığı ve bu konuda takibat yaptırdığı için, Yahudiler’in bir kısmı belirttiğimiz gibi Rum topraklarından Hazar yurduna kaçtılar.”¹⁶⁶

Yukarıdakileri kayıt düştükten sonra el- Mesûdî bu bahsi diğer kitaplarında yazdığını belirtip konuyu noktılıyor.¹⁶⁷

el-Mesûdî'nin eserini en sarîh ve ikna edici kayıt olarak bulmasına rağmen Dunlop, el-Mesûdî nin bu çıkarımını bir tahmine dayandığı kanısına da ulaşmaktadır.¹⁶⁸

Dunlop bu sefer Dimaşki'nin eserinde de konu ile ilgili Bizans imparatorunun Yahudileri göçe zorladığı ve onların [Yahudilerin] de Hazar ülkesine göç edip ‘zeki fakat disiplinsiz’ bir ırk olarak buldukları Hazarlara kendi dinlerini sunduklarını, devamında da Hazarların bu dini daha iyi bulup kabul ettiğini aktarmaktadır.¹⁶⁹

Yahudiliğe geçiş orta çağda günümüzdekine oranla ataların Yahudi olması koşulunun çok daha kuvvetli işletildiği bir dönemdi. Lakin bu ataların

¹⁶⁴ Dunlop, *Hazar Yahudi Tarihi*, 104.

¹⁶⁵ Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 13.

¹⁶⁶ Mesudi, *Muruc ez-Zeheb*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge, 2004), 69.

¹⁶⁷ A.g.e.; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 46.

¹⁶⁸ Dunlop, *Hazar Yahudi Tarihi*, 106.

¹⁶⁹ A.g.e., 106.

hayali olması bir sorun teşkil etmiyordu.¹⁷⁰ Bizans tarihinde ilk kez bir imparatorun, Heraikleios'un ülkesindeki tüm Musevilerin Hristiyanlığa geçmesini emretmesi üzerine Yahudiler (en azından din değiştirmek istemeyenler) şarka, Kafkaslara göç etmek zorunda kaldı.¹⁷¹ Daha sonrasında da Yahudiler 'ülkenin sakinleriyle(Hazarlar ile) evlendiler' ve 'bir halk haline geldiler'.¹⁷²

Zuckerman'a göre Genize Mektubunda geçen bir anekdot durumu çözümleme konusunda yardımcı olacaktır. Mektupta o vakitler 'kralları olmayan' Hazarların büyük bir zafer kazanan Yahudi subayın başkomutan atanmasından bahseder sonrasında onu karısı Serah ve babası vasıtasıyla Musevi dinine döndürmesi şeklinde tanımlanan bir olay geçer.¹⁷³ Bu olay sonrası 'İsrail', Hazar Halkıyla birlikte Museviliğe tamamen döndüğü belirtilir.¹⁷⁴ Zaten Yahudi olan bir kişinin Museviliğe dönmesi aslında mantıksız dursa da burada ülke sakinleriyle evlenip karışma, tek bir halk durumunu alma bu esnada da yönetimin kendi içindeki toplulukların inançlarından olan Musevilği seçmesi sonucuna varabiliriz.

Buradan en başta belirtilen çıkarıma ulaşmak en doğal sonuç olacaktır. Eski atalarının inancını sürdüren Hazar Hanlığı, Bizans İmparatorluğu ve Emevî Halifeliği arasında bir seçim yapmaktansa, bir şekilde kendi toplumuna dâhil olmuş ve toplumunun parçası olan Yahudi inancını yönetici zümre kabul etmiştir.

¹⁷⁰ Artamonov, *Hazar Tarihi Türkler, Yahudiler, Ruslar*, 346.

¹⁷¹ Constantine Zuckerman, "Hazarların Museviliğe Geçiş Tarihi Üzerine", içinde *Hazarlar ve Musevilik*, ed. Osman Karatay (Çorum: Karam, 2005), 72.

¹⁷² A.g.e., 73.

¹⁷³ A.g.e., 73–74.

¹⁷⁴ A.g.e., 74.

II. BÖLÜM

MOĞOL İSTİLASI SONRASI LİTVANYA BÜYÜK DUKALIĞI VE ALTIN ORDA'NIN MÜNASEBETLERİ

I. Altın Orda Devletinin Kuruluşu

Tarihin gördüğü yüz ölçüm olarak en büyük kıta imparatorluğunu kuran Cengiz Han Avrasya bozkırları üzerindeki hâkimiyetinde önceli bozkır imparatorluklarının izlediği siyasi hükümranlıktotasını takip ettiğini söylemek yanlış olmaz. Tüm bu imparatorluklar gibi Cengiz'in imparatorluğu da Avrasya bozkırlarının Avrupa dağlık ve ormanlık sahası ile Karadeniz ve Hazar Denizi gibi büyük su kütleleri arasındaki büyük bir coğrafyanın hâkimleriydiler. Bu coğrafyanın dışında kalan komşu bölgelerde ise yaptıkları fetihleri sayesinde kendilerine bağıl siyasi oluşumlar bulunmaktaydı.

1206'daki kurultay ile Moğol kabilelerinin başına geçmesinin ardından Cengiz, Orta Asya'daki hemen hemen tüm göçebe kabilelerin hepsini bir şekilde kendi hâkimiyeti altına alacak, Harzemşahlar devletini tarih sahnesinden silip, Avrasya bozkırlarının en batısında olan Rusların Polovtsi, Latin ve Bizans kaynaklarının Kuman dedikleri Kıpçak kabileleri de onun devletinin komutanlarının birlikleri bertaraf edeceklerdi.

Cengiz'in en büyük komutanlarından Sübedey, Alâeddin Muhammed Harzemşah'ın bozgundan sonra yakalanması için peşi sıra Cengiz tarafından gönderilecekti. Her ne kadar Alâeddin Harzemşah'ı yakalayamasalar da 1221'de Alâeddin Harzemşah, Hazar Denizin'deki bir balıkçı kasabasında vefat edecekti. Bunun üzerine Azerbaycan'da kışlayan Sübedey ve Cengiz'in bir diğer

gözde komutanı Cebe, Cengiz'den Moğolistan'a geri dönmeden önce fetihlerine devam etmek için müsaade isteyecek ve istedikleri müsaadeyi de alacaklardı.¹⁷⁵

1223 yılında Kıpçakların, Rus prenslerini de dâhil olduğu ittifakın oluşturduğu ordu Kalka Nehri Muharebesinde Sübedey ve Cebe'ye karşı ağır bir yenilgiye uğradı. Ama Moğolların Kalka Nehrinde Kıpçak ve Rus prenslerinin ittifakını yenmeleri Moğolların sadece bir keşif harekâtının sonucuydu ve büyük bir fethin parçası henüz değildi ta ki Cengiz'in büyük oğlu Cuci'den olma torunu Batu Han batıya bizzat bir fethine girişese kadar.¹⁷⁶

Sübedey ve Cebe Kalka Nehri Muharebesi dönüşü İdil Bulgar Hanlığı topraklarından geçerken, İdil Bulgarlarınca bir baskına uğrayıp mağlup edileceklerdi.¹⁷⁷ Lakin bu başarıları İdil Bulgarlarını on üç sene sonra gelecek büyük fetih hareketinin kurbanı olmaktan kurtaramayacaktı.

Moğol İmparatorluğunun 1235'te yapılan kurultayında batıya bir ordu gönderilip İdil Bulgar Hanlığı'nı, Kıpçak ve Rus ülkelerinin fethedilmesine karar kılındı. Sözü edilen ordunun başına da Batu getirildi.¹⁷⁸ Bu bahsi geçen diyarlardaki hükümdarlıkların sonlarının ilanıydı.

Cengiz'in ölümü sonrası büyük han olan Ügedey'in emriyle bu 50000 kişiden oluşan ordu diğer bağlı uluslardan da desteklendi ve sayısı 120000'e ulaştı. Oluşturulan bu ordu büyük çoğunlukla Türklerden, komuta kesimi ise Moğollardan ibaretti.¹⁷⁹ Batu Han yanına dedesinin en ünlü generallerinden ve

¹⁷⁵ Leo de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World* (Tauris Parke Paperbacks, 2004), 89; A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 34–35; Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 63–64.

¹⁷⁶ Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 85; George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilen (Selenge, 2007), 70; de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 122; Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 64; Aktes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 4. baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 63–64.

¹⁷⁷ Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 84; de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 122–23; Viacheslav Shpakovsky ve David Nicolle, *Armies of the Volga Bulgars and Khanate of Kazan* (Oxford.: Osprey Publishing, 2013), 10.

¹⁷⁸ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 165; Mehmet Saray, "Altın Orda", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 538; Ala-ad-Din Ata-Malik Juvaini, *Genghis Khan The World Conquerer*, çev. Mirza Muhammad Qazvini ve J.A. Boyle (Manchester University PRes, 1997), 199.

¹⁷⁹ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 165.

1223 yılındaki İdil ve Kafkasya ötesine yapılan akının da başında bulunan Sübedey'i de alarak 1236'da İdil Bulgar Hanlığına girdi ve bu ülkenin fethinin aynı dedesinin fetihleri gibi bir yıl gibi çok kısa bir sürede başardı.¹⁸⁰

İdil Bulgarlarının fethedildiği aynı yıl Kıpçaklar da bozguna uğratıldı.¹⁸¹ Kıpçakların hanı Baçman Han yakalanıp hapsedildi. Daha sonra kaçmaya çalıştıysa da Moğolların önünde “deve gibi diz çökmeyi ret ettiği” için yakalanıp idam edildi.¹⁸² Bu Kıpçakların kendi tarihlerinde artık farklı bir döneme girmelerinin başlangıcı oldu. Artık Kıpçaklar müstakil kendi hükümdarlıklarında hâkim olarak devam edemeyecekse de kurulacak olan Cuci Ulusunun gövdesini oluşturacaklar ve bir müddet sonra bu devleti çağdaşlarının ‘Kıpçak Hanlığı’ diyecekleri derecede Kıpçak Türklüğü içinde kendisine dönüştürecek, benzeştireceklerdir.

Bu esnada gelmekte olan felaketin farkına varmaya başlaması beklenen Rus prensleri ise bir birlik veya bir ittifak oluşturmadılar.¹⁸³ Sübedey Rus ülkesinin fethi için kış mevsimini önerdi ve bu şekilde bir fethetme kararı alındı. Moğolistan'dan soğuk iklime alışkın Moğolların ordu yapısı için kış mevsimi sonraki çağlarda Rusya'yı fethetmek isteyen Napolyon veya Hitler'in ordularına nazaran daha uygun bir yapıya sahipti ayrıca kış mevsiminde birçok nehrin ve gölün donması işlerini kolaylaştıracaktı.¹⁸⁴

Aralık 1237'de Batu'nun başbuğluğundaki Moğol ordusu Rusya'yı istilaya başladılar. Rızan prensi Yuri teslim olmayı ret etti ve şehir 21 Aralık 1237'de 5

¹⁸⁰ Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 85; Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 81; Shpakovsky ve Nicolle, *Armies of the Volga Bulgars and Khanate of Kazan*, 11-12; Saray, “Altın Orda”, 538; Mustafa Kafalı, “Batu Han”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 208; Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 70; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 65.

¹⁸¹ *Istoriya Tatar s Drevneyshikh Vremen Volzhskaya Bulgariya i Velikaya Step'*, c. 2 (Kazan, 2006), 371.

¹⁸² de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 166; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 43; James Chambers, *The Devil's horsemen: the Mongol invasion of Europe* (New York: Atheneum, 1979), 71; Erik Hildinger, *Warriors Of The Steppe: Military History Of Central Asia, 500 Bc To 1700 Ad* (Da Capo Press, 2009), 134.

¹⁸³ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 166; Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 70.

¹⁸⁴ Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 70.

günlük bir kuşatma sonrası alındı.¹⁸⁵ Prens ve eşi öldürüldü. Şehrin düşüşü ile ilgili olarak Novgorod Kroniğinde 1238 olarak geçen bu fethin tarihi için Yakubovski gibi araştırmacılar da 1238 tarihini kullansalar da Vernadsky'de dâhil birçok daha sonraki dönem araştırmacıları 1237 tarihini kullanmıştır.¹⁸⁶

Moğollar oradan Prens Yuri'nin kardeşi prens Roman'ın bulunduğu günümüz Moskova şehrinin 114 kilometre yakınındaki Kolomna'ya şehrine yöneldi.¹⁸⁷ Vlademir-Suzdal knezi II. Yuri şehre yardım için asker gönderdiyse de başarılı olamadı.¹⁸⁸ Sübedey de bu esnada o zamanlar çok da önemli bir kasaba olmayan Moskova'yı aldı, böylece Vladimir artık iyice sarılmış oldu.¹⁸⁹ Nihayetinde kısa bir kuşatma sonrası şehir düştü ve prens Roman da muharebe sırasında öldü. Rizan'ın fethi esnasında birçok yerleşim yeri de tarih sahnesinde tamamen silindi.¹⁹⁰

Moğollar Rusya fetihlerinde o dönemin bölgedeki en güçlü ve önemli Rus şehri olan Vladimir'e gitmek yerinde onu çevirmeyi, etraftaki diğer nispeten daha ufak yerleşim yerlerini fethetme stratejisini uyguladılar.¹⁹¹ Ki bu strateji Cengiz'in de uyguladığı ve Batu ve Sübedey'in daha önceden de bildiği, tecrübesini yaptıkları, sonuçlarını gördükleri bir yöntemdi.¹⁹²

İdil Bulgarlarının ve Kıpçakların beklediğinden çok daha hızlı Moğollara düşüşü ve devamında da etraftaki Rus prensliklerinin fırtına hızıyla Moğollarca fethi üzerine sıkışan Vladimir-Suzdal knezi II. Yuri daha fazla asker toplamak

¹⁸⁵ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 167; Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 71; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 66.

¹⁸⁶ Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 81; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 41.

¹⁸⁷ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 66.

¹⁸⁸ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 166; Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 82.

¹⁸⁹ Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 71; Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 82.

¹⁹⁰ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 166–67.

¹⁹¹ Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 71.

¹⁹² de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 167.

amacıyla Vladimir şehrini bırakıp kuzeye, İdil nehrinin ötesine yürüdü.¹⁹³ Knez ailesini geride Vladimir'de bırakmıştı.¹⁹⁴ Şehrinin savunmasının kendisi kuzeyde asker toplarken direnecek kadar zamanı olduğunu düşünmüştü.¹⁹⁵ Ama aynı yılın 8 Şubatında, altı günlük bir kuşatma sonrası knez Yuri'nin hareketlerini gözcüleri aracılığıyla takip ettiren Sübedey komutasındaki Moğollarca Vladimir alınacaktı ve knezin ailesi de şehirdeki birçokları gibi öldürülecekti.¹⁹⁶ Bu esnada da Suzdal şehri Batu Han tarafından kuşatılıp fethedilecekti.¹⁹⁷

Tüm bu gelişmelerden sonra üzerine kuzeye doğru knez II. Yuri'nin üstüne dönen Moğollar Sit nehrinde kamp kurmuş Vladimir-Suzdal büyük knezi II. Yuri'nin üzerine yürüdüler. Knezin ordusunun manevralarını boşa çıkartan Moğollar 4 Martta knez ile muharebeye tutuştular.¹⁹⁸ Knez ve birçok boyar muharebede öldü.¹⁹⁹ Böylece Kuzey Rusya'da örgütlü bir Rus savunması yapacak durum ortadan kalkmış oldu.²⁰⁰

Artık kuzey Rusya'nın en büyük şehri Novgorod'un yolu kuzeye doğru Moğollara açılmıştı.²⁰¹ Lakin mevsim bahara doğru ilerliyordu ve coğrafyanın Moğol süvarisinin durumunu da düşünerek aleyhlerine işlememesi için çabuk davranmaları gerekiyordu.

Moğollar aynı strateji ile etraftaki küçük yerleşim yerlerini hızlı bir şekilde fethettiler. Tver şehrini aldılar.²⁰² Sonra da Torjok şehrini kuşattılar. Lakin

¹⁹³ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 66; de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 167; Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 71.

¹⁹⁴ Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 82.

¹⁹⁵ *Moğolar ve Ruslar*, 71.

¹⁹⁶ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 167; Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 82–83; Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 71.

¹⁹⁷ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 167.

¹⁹⁸ A.g.e.; Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 71; Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 86; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 67.

¹⁹⁹ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 167; Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*; Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 86; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 67.

²⁰⁰ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 67.

²⁰¹ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 167; Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 71; Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 86.

²⁰² Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 67; Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 83.

Torjok şehri Novgorod'dan da yardım geleceği umuduyla daha çetin bir mukavemete girişti.²⁰³ Torjoklıların bekledikleri yardım gelmedi.²⁰⁴ İki hafta Moğollara direnen Torjok 23 Mart 1238'de teslim oldu.²⁰⁵ Böylece Torjok şehri kendilerine yardıma gelmeyen Novgorod'u bu uzun süren direnişleri ile kurtarmış oldu.

Mevsim artık uygun olmadığını, buzların erimesiyle yolların süvarileri için geçilmez bir hal alacağı kanaatine varan Moğol kurmayları güneye doğru çekilmeyi kararlaştırdılar.²⁰⁶ Moğol ordusu güneye çekildi böylece 1237-1238 kış seferi sona erdi. Geri çekilirken çok zaman kaybetmemek ve gecikmelere sebep olmaması için yol üzerinde yağma ve fetihlere girişmediler. Ama yol üzerinde küçük bir kasaba olan Kolzek'in teslim olmayı ret etmesi üzerine zaptının fazla süre almayacağını düşünerek burayı kuşattılar. Kolzek kasabası konusunda hesap hatası yapan Moğollar şehri ancak yedi hafta sonunda savunanların hepsinin ölümü sonunda alabildiler.²⁰⁷

Batu Han 1238 yılının geri kalan dönemi için askerlerine ihtiyaçları olan istirahati verdi ama kardeşi Berke komutasındaki birlikler Güney Rusya'daki Kıpçaklar ile Kuzey Kafkasya'daki Alanlar ve Çerkezleri mağlup edip Moğollara bağlamayı da bu dönemde başardı.²⁰⁸ Bu fethedilen Kıpçak sahası Batu'nun ordusunun Moğol İmparatorluğu'nun geri kalanı ile irtibat için önemliydi.²⁰⁹ Ama tüm Kıpçaklar Moğollara boyun eğmedi. Kıpçak hanı Kotan önderliğinde 40000

²⁰³ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 167; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 67; Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 82.

²⁰⁴ Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 83.

²⁰⁵ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 167; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 67.

²⁰⁶ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 167; Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 71; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 67.

²⁰⁷ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 167; Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 72; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 68.

²⁰⁸ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 167-68; Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 72; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 68.

²⁰⁹ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 68.

kadar Kıpçak Moğol hâkimiyetine girmektense Macaristan'a göç etmeyi tercih etti.²¹⁰

Akabinde Batı Rusya ve Rutenya'nın alınmasında da Cengiz'in stratejisi kullanıldı. Özi nehri ötesine geçip Kiev'in fethine geçmeden önce 1240 yazında Pereyaslav ve Çernigov şehirleri yağmalanıp zapt edildi.²¹¹ Artık Kiev yolunda önlerinde bir engel kalmamıştı.

Kiev şehrinin fethi için Batu Han tarafından görevlendirilmiş Mengü²¹² şehrin önemini düşünerek şehre teslim olması için elçiler gönderdi.²¹³ Vernadsky'ye göre şehirde 'uzlaşmacılar partisi' denebilecek bir grup vardı.²¹⁴ Bu grubun bir şekilde Moğollar ile iletişime geçip hareket etmelerini engellemek için Kiev ileri gelenleri Moğol elçilerini öldürttüler.²¹⁵ Böylece başlarına gelecekleri mühürlemiş oldular.²¹⁶

Batu Han'ın ordularıyla birleşen Mengü Kiev'e yola düştü. Bu esnada Kiev'de de peş peşe hızlı politik, iktidar değişiklikleri cereyan etti. Çernigov ve Pereyaslav'ın düşüşü sonrası Moğolların ilerleyişinde korkan Kiev knezi Mikail Macaristan'a kaçtı. Bu boşluk üzerine Kiev'i hemen Galiçya knezi Danilo ele geçirdi fakat o da Moğol taarruzunun geleceğini bildiği için şehri vali tayin ettiği boyar Dimitri'ye bıraktı.²¹⁷

Şehir bir dizi ünlü Moğol komutanı emrindeki kalabalık Moğol ordusuna ancak birkaç gün dayanabildi ve 6 Aralık 1240'da düştü.²¹⁸ Şehir yağmalandı ve

²¹⁰ Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 72; de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 168; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 68.

²¹¹ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 69; de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 168; Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 72; Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 86.

²¹² Mengü Han olarak daha sonra Moğol İmparatorluğu'nun büyük hanı olacak.

²¹³ Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 72; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 69; de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 168.

²¹⁴ Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 72.

²¹⁵ A.g.e., 72.

²¹⁶ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 168; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 69.

²¹⁷ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 69.

²¹⁸ Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 73; de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 168; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 69; Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 86.

halkının kalanları esir edildi.²¹⁹ Özi ötesindeki Ukrayna topraklarındaki diğer küçük prensler ve köylüler Moğol hâkimiyetine girip Moğol hükümdarlarına zirai ürün üretmeyi kabul ettiler.²²⁰

Bu fetih üzerine Moğol orduları hanedan ailesinin birçok ünlü prensi ve diğer ünlü komutanların idaresinde 1241 ve 1242 yıllarında Avrupa'ya seferlere başladılar. Bir yandan Macaristan seferinde Dalmaçya kıyılarını yağmalamaya devam ederken diğer yandan da bu Türk-Moğol ordusunun süvarilerinin atları Lehistan topraklarını çığniyordu. Nihayet Viyana kapılarındaki Moğol ordusu büyük han Ügedey ölüm haberi ile durmuştu.²²¹

Ama seferler esnasında birçok Moğol prensinin de arası açılmıştı. Özellikle Batu Han ile Ügedey'in büyük oğlu Güyük ve Çağatay'ın torunu Böri ile kavga etmişti ve Batu'nun şikâyeti üzerine bu iki prens takdir edilmişti ve ikisi de Moğolistan'a dönmüştü.²²²

Ügedey'in ölüm haberi üzerine kendisi de büyük han adayı olan Batu hem kendi istikbali ilerletmek ve hem de rakiplerinin entrikalarını engellemek için Moğol İmparatorluğu'nun güç merkezine yakın olmak istediği varsayılabilir ve nihayetinde ordularının orta Avrupa sahasında aşağı İdil boylarında çekilmesini kararlaştırdı.²²³ Böylece Cuci Ulusu Devleti diğer adıyla Altın Orda ya da Kıpçak Hanlığı kurulmuş oldu.

²¹⁹ Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 73.

²²⁰ A.g.e., 73.

²²¹ de Hartog, *Genghis Khan Conqueror of the World*, 177–78; Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 79.

²²² Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 79.

²²³ A.g.e.; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 70.

II. Altın Orda ile Litvanya Büyük Dukalığı Arasındaki İlişkiler

1. Mindaugas Dönemi Litvanya Krallığı ile Altın Orda ve Tatarlar Arasındaki Etkileşim

Cengiz'in ve ardılarının kurduğu imparatorlukların Baltıklardaki siyasi bir güç olan Litvanya Büyük Dukalığı ile irtibata geçmemiş olması düşünülemez. Burada bu irtibatların en erken safhası olarak Litvanya Büyük Dukalığı'nın ilk kurulma dönemi olan Kral Mindaugas döneminden başlatmak gerekir. Mindaugas daha önce de bahsettiğimiz gibi Litvanya'da kurulmuş ilk ve tek yasal-meşru krallık tacının sahibi ve dolayısıyla ilk ve tek Litvanya Kralı idi.

Moğolların Deşt-i Kıpçak ve Rusya'yı fethettiği bu yıllarda Baltıklarda Mindaugas'ı Litvanya hükümdarı olarak görmekteyiz. Adı ilk kez Volinya ve Litvanya dukaları arasında 1219 senesinde yapılan bir anlaşmada daha henüz beş 'ekber' Litvanya dukasından biri olarak geçmektedir.²²⁴ Bu dönemde Litvanya toprakları kabile şefi statüsündeki dukaların oluşturduğu ve belli bazı ekber şeflerin ortaya çıktığı bir konfederasyon şeklinde görünmektedir.

Ama kısa süre içinde Mindaugas muhtemelen diğer bazı ekber Litvanya dukalarını da kendi tabiiyetine almış olmalı ki 1235 yılında artık kroniklerde Litvanya için 'Mindaugas'ın Litvanya'sı' tabirine rastlamaktayız.²²⁵ Bu durumdan yola çıkarak da birçok Litvanya tarihçisi Litvanya devletinin kuruluş tarihi olarak 1240 yılını ön görmektedir.²²⁶

Litvanya'da Mindaugas'ın iktidarı ele alıp artık topraklarında bir devlet oluşturduğu bu yıllar tam da neredeyse bire bir Moğolların Deşt-i Kıpçak ve Rusya seferi ile Altın Orda Hanlığının kuruluşuna denk gelmektedir. Bu durum tesadüften öte özellikle Litvanya cephesinden bir kader ortaklığı durumu ortaya çıkartacaktır.

²²⁴ George A. Perfecky, çev., *The Hypetian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle* (Münih: Wilhelm Fink Verlag, 1973), 26; Eidintas vd., *Lietivos Istorija*, 27.

²²⁵ Smith ve Urban, *The Livonian Rhymed Chronicle*, 38; Eidintas vd., *Lietivos Istorija*, 28.

²²⁶ Eidintas vd., *Lietivos Istorija*, 28.

Litvanyalılar ile Tatarların ilk teması muhtemelen 1237-1240 yıllarında Batu'nun Rusya seferi esnasında vuku bulması olasıdır.²²⁷ Dönemin kaynaklarından elde edilen bilgilere bakarak Litvanyalıların Moğollara karşı savaşmalarından ziyade Moğolların seferlerinin getirilerinden faydalandıkları söylenebilir.²²⁸ Erken dönemlerinden bu yana zaten yağma ve akın iktisadını inkişafındaki temel dayanaklarından biri olmuş erken Baltık kavim siyasal yapıları için Moğol fetihleri Baltık kavimleri ve tabi Litvanya savaşçıları için büyük bir fırsat olduğu aşikârdır.

Hatta daha 1239 yılında bir Litvanya dükünün kısa süre sonra şehirden çıkartılacak olmasına rağmen Smolensk'i alabilmiş olması bu durumun ilk emarelerindedir diyebiliriz.²²⁹ Akabinde de 1240 yılında Litvanyalıları Moğol istilası ile kavrulmuş ve kendi varlığını kıl payı kurtarabilmiş Novgorod topraklarını işgal ederken göreceğiz.²³⁰ Ertesi sene de Volinya dükü Vasilko'nun Litvanyalıların akınlarına karşı ülkesindeki istihkâmları güçlendirmek durumunda kalmıştır.²³¹

1243-1244 yıllarına kadar yukarıda bahsettiğimiz 1219 yılındaki antlaşmanın hala yürürlükte olduğunu ve hatta 1245'te Mindaugas'ın Haliç knezi Danilo ile ittifakı sürmekteydi.²³²

Töton Tarikatı-Almanlar cephesinden bakıldığında ise bu dönemde 1236 yılındaki Şiyağulu Muharebesi'ndeki²³³ yenilgi ile sonucu kısa bir duraklama

²²⁷ Baronas, "The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas", 4.

²²⁸ A.g.e., 5.

²²⁹ A.g.e., 5.

²³⁰ Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 86; Baronas, "The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas", 5.

²³¹ Baronas, "The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas", 5; Perfecky, *The Hypetian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*, 51.

²³² Baronas, "The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas", 5.

²³³ Litvanca orijinal adı 'Šiaulių mūšis' yani Šiaulių muharebesi olan bu savaşın adını Türkçeleştirirken Litvanca okunuşunu Türkçe yazım kullanarak 'Şiyağulu muharebesi' şeklinde çevirdik.

dışında düzenli bir ilerleyiş sürmekteydi.²³⁴ 1202 yılında Daugava nehri ağzına yerleşen Livonya Kılıç Kardeşliği Haçlı Tarikatı buradan Baltık kabileleri olan Kurların, Estilerin, Livlerin ve Letonların topraklarını fethetmeye başladılar.²³⁵

Movazya dukası I. Konrad'ın Töton Haçlı Tarikatını putperest, pagan Litvan ve Prus kabilelerine karşı bölgeye davet etmesi ile Haçlılar Vistula nehriindeki Çelmo bölgesine 1230'da yerleştiler.²³⁶

Töton Tarikatı Prusyalıları tahakküm altına aldığı sıralarda papa 1236 yılında Litvanyalılara bir Haçlı seferini ilan etti.²³⁷ Böylece iki Alman haçlı tarikatı Baltıkları ve Litvanya'yı iki ucundan sarmış oldu; batıda Töton Tarikatı ve kuzey doğuda Livonya Tarikatı.

Bu esnada arada kalan toprakları birleştirmek için Livonya Tarikatının Jameyte toprakları üzerinden Töton Tarikatı topraklarına birleştirmeyi amaçlaması son derece mantıklı bir hareket gibi görünmekteydi. Lakin bu sefer durum Haçlılar aleyhine bir sonuç doğuracaktı.

Livonya Tarikatı büyük ustası Volkvin dâhil birçok şövalye, Jameyte toprakları üzerinde yapılan 1236 yılındaki Şiyağulu Muharebesinde pagan Jameytilere yenildikleri savaşta öldüler.²³⁸

Mindaugas açısından bakacak olursak Moğolların Rusya ve Deşti-Kıpçak istilası öncesi ülkesi sarılmış görülmekteydi. Bir tek müttefiki olan Rutenya prensliklerinden Volinya dışında etrafı sarılmış durumdaydı. Fakat bir yandan da Litvanyalı şefler Moğol baskısı altındaki Rutenya ve diğer Rus

²³⁴ Eidintas vd., *Lietivos Istorija*, 28.

²³⁵ A.g.e.; Lettus, *The Chronicle of Henry of Livonia*, 38–39.

²³⁶ Eidintas vd., *Lietivos Istorija*, 28.

²³⁷ A.g.e., 28–29.

²³⁸ Smith ve Urban, *The Livonian Rhymed Chronicle*, 26–27; *Lietivos Istorija*, 28.

topraklarını yağmalamaya devam etmekteydi.²³⁹ Hatta Almanların Novgorod üzerine yaptıkları seferlere bile iştirak ediyorlardı.²⁴⁰

Bu durum klasik dönem Rus tarihçiliğinin görüşü olan ‘Moğol boyunduruğu’ altındaki işgalcilere direnen bir kavmin politikalarından daha çok durumdan fayda çıkartan açıkgozlü bir politikayı göstermektedir.

Bu şeflerin ne kadarı doğrudan Mindaugas’ın emri veya izniyle bu yağmaları yaptığı ile ilgili kesin bir şey söylemek şu an için mümkün değil. Lakin ‘Mindaugas Litvanya’sında’ Mindaugas’ın en azından bilgisi dışında bu kadar askeri faaliyette bulunulması imkânsız diyebiliriz.

Bu esnada da Mindaugas’ın kendi ülkesi içinde de rakipleri olduğunu görmekteyiz. Yeğenleri ile iktidar mücadelesi içinde olan Mindaugas hem bu yeni oluşturduğu ve de başında bulunduğu devlet hem de kendi iktidarı için her daim uyanık olmalıydı.

Moğolların ilk dönemde Litvanya toprakları Macaristan veya Polonya’ya oranla o kadar da ilgilerini çekmediğini ön görmek yanlış bir çıkarım olmaz. Hatta Novgorod seferini de iklim sebebiyle yarıda bırakıp bir daha Novgorod’a hiç saldırmamış olmaları benzer bir durumun Litvanya için de olduğu kanısı yaratabilir.

Lakin Karakurum’daki büyük hakan olan Güyük Han’ın sarayında hanın bizzat kendisinin Livonya ve Prusya’ya ordu göndermek istediğini Carpini aktarmaktadır.²⁴¹ Bu durumu Baronas Moğolların artık Litvanya ile ilgili planları olduğu şeklinde yorumlamaktadır.²⁴² Ama burada iki noktaya dikkat çekmek gerekir. Birincisi Carpini’nin bahsettiği iki bölge de o sırada Katolik Alman Haçlı tarikatlarının idaresi altındaki bölgelerdi. Diğer bir deyişle pagan olan

²³⁹ Baronas, “The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas”, 6; Perfecky, *The Hypetian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*, 51; Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 86.

²⁴⁰ Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 86.

²⁴¹ da Pian del Carpine Giovanni, *The Story of Mongols Whom We Call The Tartars*, çev. Erik Hildinger (Boston: Branden Publishing Company, 1996), 87.

²⁴² Baronas, “The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas”, 7.

Litvanya'ya oranla Moğollar ile Polonya ve Macaristan'da savaşmış kişilerle aynı dinin mensubu kişilerdi ki Moğolların tüm Katoliklerin öyle ya da böyle bir dini ve de siyasi birliktelik içinde olduğunu bilmemeleri çok zor. Burada Carpini'ye gözdağı vermek istemiş olabilir. İkincisi ise Carpini bunu kendi Katolik dünyasında tesir yaratmak içinde abartarak aktarmış olma ihtimalidir. Her iki koşulda da pagan Litvanya'ya direk bir hedef alma durumu gözükmemektedir.

Baronas Moğolların 1240-1241 yılında Litvanya'ya doğru ve keşif seferi yaptıklarını belirtmiş olsa da kendisi de Moğolların Litvanya'dan çok Polonya ile ilgilendiği görüşünü eklemeyi ihmal etmiyor.²⁴³ Bu seferin Cengiz'den gelen daha önce de bahsettiğimiz Moğolların girdikleri coğrafyayı genel olarak tanımak için yaptıkları öncü seferlerden olması durumu hayli yüksek ki bu da Polonya'ya yapılan bir sefer için etrafta ne olduğunu öğrenmek istemiş olmaları ihtimali de düşünüldüğünde hayli anlaşılabilir bir gerekçedir.

Papalık ise 1242'de Moğolların geri çekilmesi durumunu değerlendirmek için Tatarlar ile Avrupa'nın kalbi arasında bir koruyucu 'Katolik' kuşak yaratma stratejisi olduğunu düşünmek yanlış olmaz. Önce Volinya knezi Danilo'yu kendi yanına çeken papalık sonrasında da kendi ülkesindeki rakipleri arasında darda kalmış Mindaugas'ı yanına alacaktı.

Mindaugas'ın Katolikliğe geçişi Haçlı Tarikatları içindeki güç mücadelesinin de tesiri olmuştur.²⁴⁴ Ama bir o kadar da içerdeki rakiplerinin özellikle yeğenlerine kurduğu tuzağın boşa çıkıp akabinde de yeğeni Tautvilas'ın bunun üzerine Katolikliğe geçip Hristiyan bir ordu ile Mindaugas'ı sıkıştırması koşulları hazırlayan vaka oldu.²⁴⁵

Bu durum üzerine Livonya Tarikatı'nın büyük üstadı Andreas von Stirland Mindaugas'a eğer Katolikliğe geçerse içinde bulunduğu bu zor durumdan kurtulabileceğini önermesi ise Mindaugas'ın vaftizi ile sonuçlanacaktı. Mindaugas teklife yanaşır ve yeğeni yalnızlaşır. Böylece de Livonya Tarikatının

²⁴³ A.g.e., 7.

²⁴⁴ Eidintas vd., *Lietivos Istorija*, 29.

²⁴⁵ Baronas, "Lithuania's Entry into Christendom (1009-1387)", 22.

büyük üstadı Andreas von Stirland Mindaugas ile Katolikliğe geçme konusundaki diplomasinin arkasındaki kişi olacaktır.²⁴⁶

Mindaugas 1251 yılında kendisi, karısı, iki oğlu ve maiyetiyle birlikte vaftiz edilir. 1253 yazında da Papa IV. Innocent'in onayıyla Litvanya Kralı olarak taç giyecektir.²⁴⁷ Artık böylece papalık Moğollara karşı bir Katolik kuşak oluşturmuş oluyordu; Töton ve Livonya Haçlı Tarikatları, Litvanya Krallığı ve papanın müttefiki olan Danilo'nun Rütenya Krallığı.

Bu durum 1255 yılında papalığın müftteki Danilo'nun Rütenyası ile Mindaguas Litvanya'sının Tatarlara karşı bir sefer düzenlemelerine kadar ileri gidecekti.²⁴⁸ Ama iki tarafın birbirlerine olan güvensizliği veya koordinasyonsuzluğu sonucu sefer sonuçsuz kaldı ve başarılı olamadı. Ama oluşan bu ittifak Altın Orda²⁴⁹ tarafından göz ardı edilmeyecekti.

Bu sefer ile ilgili bir diğer hususta Litvanya toplumunun dini yapısıdır. Rütenyalılar bu dönemde Litvanyalıların hala putperest oldukları, eski tanrılarına inandıklarını bu tanrılara dua ettiklerini kayıt düşmektedirler.²⁵⁰ Bu, Mindaugas'ın vaftizinin henüz halkında o kadar da etki bırakmadığının göstergesidir.

1256 yılında Altın Orda tahtına Batu'nun kardeşi Berke Han çıktı.²⁵¹ 1258 yılının kışında Berke Han komutanı Burunday'ı Litvanya üzerine sefere gönderecekti. İlk olarak Danilo'nun topraklarına gelen Burunday Danilo'ya Litvanya'ya yapacağı seferde kendisine katılmasını emretti. Danilo bunun

²⁴⁶ A.g.e., 22.

²⁴⁷ Eidintas vd., *Lietivos Istorija*, 29; Baronas, "Lithuania's Entry into Christendom (1009-1387)", 23,26.

²⁴⁸ Perfecky, *The Hypetian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*, 73-74; Baronas, "The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas", 8.

²⁴⁹ Çalışmamızın önceki kısımlarında özellikle de Deşt-i Kıpçak ve Rusya'nın fethi sırasında 'Moğollar' veya 'Moğol İmparatorluğu' olarak tanımladığımız devletin artık 'Altın Orda' veya 'Kıpçak Hanlığı' halini aldığı için buradan sonra tarihsel uygunluk açısından Altın Ordu olarak adlandıracağız.

²⁵⁰ Perfecky, *The Hypetian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*, 73.

²⁵¹ Enver Konukçu, "Berke Han", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 506.

üzerine eski müttefiki Litvanya'ya karşı savaşması için kardeşi Vasilko'yu emrindeki birliklerle Burunday'a katılmasını kararlaştırdı.²⁵² Belki de yaklaşmakta olan felaketten habersiz aynı yıl Litvanyalılar Smolensk'e gelip Torjok'u alacaklardı.²⁵³

Yanında Vasilko ile beraber o kış Burunday Litvanya topraklarını yağmaladılar. Hatta seferde Vasilko bizzat Litvanyalıları mağlup edecek ve gösterdiği bu başarılarından dolayı Burunday Vasilko'yu yanına çağırıp takdir edecekti.²⁵⁴ Aynı yıl için Novgorod Kroniği Tatarların gelip tüm Litvanya ülkesini alıp halkı öldürdüğünü kayıt düşecekti.²⁵⁵ Buradan aslında seferin Litvanya açısından son derece yıkıcı olduğunu da çıkartılabiliriz.

Altın Orda bu seferle batı sınırında sorun çıkartan iki devletin birden hizaya getirmiş oldu. Bu olayla birlikte Litvanya topraklarında ortaya çıkan politik ayrım gözler önüne serdi.

Bu gözleme dayanarak, Litvanya açısından siyasi olarak bu yüzyılda iki grubun oluştuğunu söyleyebiliriz; Bir grup içinde o sıralar oluşmaya başlayan yüksek aristokrasinin olduğu ve bir şekilde Katolik camia ile her ne kadar menfaat icabı da olsa yakın duran, bu camiaya katılarak iktidarını ve devlet yapısını oluşturmak isteyen kesimdir. Diğer grup ise pagan inancı devam ettirmek konusunda istekli, eski akın ve yağma kültürünü devam ettiren daha yerel orta seviyede soylular diyebileceğimiz şeflerin bulunduğu ve bu açıdan 'gelenekçi' diyebileceğimiz taraftır.

Her ne kadar ilk grup yüksek soylulardan geldiğini belirtsek de Litvanya aristokrasisi için henüz hala bir orta çağ Avrupası feodal kültürünün tam oluşması durumu yoktur. Bu açıdan bu yüksek aristokrasie de her an yerel şeflerin safından geçişler olmaktadır. Ayrıca yerel şeflerin düşmanlığından

²⁵² Perfecky, *The Hypetian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*, 76–77.

²⁵³ Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 96.

²⁵⁴ Perfecky, *The Hypetian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*, 77.

²⁵⁵ Baronas, "The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas", 10; Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 77.

çekindikleri için yüksek aristokrasinin Litvanya topraklarında her zaman dikkatli davranması ve şeflerin nabzını sürekli kontrol etmesi gerekliliği mevcuttu.

Burunday'ın seferi ve sonrası gelişen ortam ve Mindaugas'ın içinde bulunduğu durum bunun güzel bir örneğini vermektedir. Burunday'a karşı mücadelede eski rakibi ama Katolik yeğeni Tautvilas Mindaugas'ın yanında yer alacaktı.²⁵⁶ Lakin ikinci grup da bu esnada boş durmayacaktı.

Burunday'ın seferinden sonra zaten Mindaugas'ın topraklarının ciddi bir kısmını kiliseye bağışladığı Jamyteliler Durbe'de 13 Temmuz 1260'da Livonya Tarikatını yenilgiye uğratacaklardı.²⁵⁷ Bunun üzerine ikinci grubun en kuvvetli olduğu ve Litvanya topraklarında eski inancın en güçlü olduğu ki Baltık'ta en son Katolik olacak topluluktur Jamayteliler Mindaugas'ın başka bir rakibi ve de yeğeni Treniota'yı destekleyip 1261-1262 yılında kralı Altın Orda'nın müttefiki Aleksandr Nevsky yanında Katolik Livonya'ya karşı yer almaya zorladılar.²⁵⁸

Burunday'ın seferi bu ikinci grubu güçlendirmiştir. Ayrıca Altın Orda'nın özellikle Baltıklar üzerinden sürdürdüğü politikaya bakacak olursak birleşik bir Katolik tehdidinin farkında olması muhtemeldir. Bu sebeple şefler partisinin güçlü olması faydasınaydı ve Burunday'da bunu başarmıştı.

Çok değil bir yıl sonra Mindaugas kendi eşi Martha'nın ölümünden sonra zorla karısını elinden aldığı Pskov knezi Daumantas tarafından kuvvetle muhtemel Treniota'nın da desteğiyle iki oğlu ile birlikte suikast sonucu öldürülecekti.²⁵⁹ Mindaugas'ın ölümü sonrası Litvanya Büyük Dukalığı 1316 yılında Gediminas'ın iktidara gelesiye kadar ki dönemde peşi sıra bir dizi prens ve dükanın yönetiminde olsa da hiçbiri güçlü bir iktidar merkezi oluşturamayacaktır.

²⁵⁶ Baronas, "The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas", 12.

²⁵⁷ Eidintas vd., *Lietivos Istorija*, 31.

²⁵⁸ Baronas, "The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas", 12.

²⁵⁹ Eidintas vd., *Lietivos Istorija*, 31.

2. Gediminas Dönemi Litvanya Büyük Dukalığının İhtida Politikası ve Özbek Han'ın Altın Orda'sının Tesirleri

Litvanya'nın ilk ve tek kralı olan Mindaugas 1253 yılında Papa IV. Innocent'in tarafında Litvanya Kralı olarak taç giymiş ve Katolik inancını kabul etmişti. Papa'nın amacı Moğollara karşı doğuda Katolik bir krallık kurmak ve doğuda Katolikliğin hâkimiyeti artırmaktı. Ama bu planlarında nihayete ulaşamadı ve Mindaugas'ın Katolik krallığı uzun ömürlü olmadı. Katolik Litvanya devleti planı iki buçuk asır sonraya ertelendi.

Litvanya Büyük Dukalığı karanlık dönem olarak da adlandırılabilir zaman dilimi olan Mindaugas'ın ölümü sonrasında Gediminas'ın iktidara gelmesine kadar geçen dönemin sonunda Litvanya Büyük Dukalığı farklı bir evreye girdi. Gediminas ile başlayan bu evre Litvanya Büyük Dukalığı'nın bir Avrupa gücüne dönüşmesi ile sonlanacaktı.

Litvanya tarihinde önemli bir figür olan Gediminas aynı zamanda Polonya ve Litvanya'nın ünlü hükümdarları Jogayla ve Vitautas'ın atasıdır. Geç ortaçağın iki önemli hükümdarının atası olmaktan öte Gediminas kendi dönemi politikasında belki büyük bir komutan olarak olmasa da büyük bir diplomat olarak önemli bir tesiri olmuştur.

1310'ların sonları 1320'lerin başlarında, Gediminas Litvanya Büyük Dukası olarak karmaşık siyasi ve diplomatik durumun içindeydi; Litvanya Büyük Dukalığı Litvanya'nın kadim düşmanları Töton ve Livonya Tarikatlarınınca kuzey doğu, kuzey ve kuzey batıdan, güney batıdan ise Polonya Krallığı'nca sarılmıştı. Batı ve güneyde özellikle Moğol istilası sebebiyle gerilemede olan iki Rutenya prensliği ile komşuydu.

Bu esnada doğuda Altın Ordu'da Özbek Han iktidara geçmiş ve 1313 yılında İslamiyet'i kabul etmişti. İslam dinine geçmesi Altın Ordu'da tarihi bir dönüm noktasıydı. İslamiyet'i devlet dini olarak teşekkül etti ve Cuci hanedanı içinde bir güç mücadelesi başladı. Özbek Han ve içinde bulunduğu kliği bu mücadeleden muvaffakiyetle çıktı ve karşıt Budist ve pagan Cuci prenslerini

bütünüyle ortadan kaldırdı. Özbek Han'ın dönemi aynı zamanda Altın Orda için altın çağdı, devleti göçebe teşekkülden bir İslam Sultanlığına çevirdi.²⁶⁰

Gediminas'ın Litvanya Büyük Dukalığı ile Özbek Han'ın Altın Ordası bu dönemde ittifak içindeydiler. Avignon'daki sürgünündeki Papa XXII. John Özbek Han'a gönderdiği mektuplarında araların iyi niyet oluşmaktan öteye gidememiş ve Hristiyanlığa bir ihtida yaratmaktan çok öteydi. Öte yandan Gediminas o dönemde dost kazanma konusunda seçenekleri kısıtlıydı ve 'Katolikliğe geçme' kartını kullandı. Lakin aynı papa XXII. John Litvanya hükümdarına 1317'de yaptığı çağrısına bilinen hiçbir cevap alamamıştı.

1322 ile 1324 yılları arasında yazılan şu anda farklı arşivlerde tutulmakta olan; Litvanya Büyük Dukası Gediminas, Papa XXII. John, Riga şehir konsili, Prusya Fransiskanları Vasisi Nikolas ve Gediminas'a gönderilen Papalık heyetinin yazdığı on dört mektuptaki yazışmaları ele akarak bu ihtida diplomasisi ve Altın Ordu'nun buradaki rolü hakkında bilgi sahibi olabiliriz.²⁶¹

Bu mektuplar Litvanya Büyük Dukası Gediminas'ın çalışmamızda 'ihtida diplomasisi' olarak adlandırdığı vaftiz olup, Katolikliğe geçme üzerine kurulu diplomatik manevraları etrafında dönmektedir. Gediminas Özbek Han'ın çağdaşı olmakla beraber ülkesi Altın Orda ile bir ittifak içindedir. Dahası bu mektupların birinde, papalık heyetince yazılan mektupta, doğrudan bir Tatar

²⁶⁰ Norris, *Islam in the Baltic*, 36,44; Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, 72,73; Devin DeWeese, *Islamization and Native Religion in Golden Horde Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition* (Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1994), 90. Ayrıca Özbek Han'ın İslamı Altın Orda'da devlet dini haline çevirmesi ile ilgili tartışmalar ile ilgili olarak bkz. Roman Hautala, "The Franciscan Letters from the Golden Horde: Evidence of the Latin Sources against the Thesis of the Total Nomadic Islamization in the Early Reign of Uzbek Khan (1312/13–1341)", *Golden Horde Civilization*, 2014. ve DeWeese, *Islamization and Native Religion in Golden Horde Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*, 94.

²⁶¹ Mektupların tamamı için bkz. Juozapas Girdzijauskas, çev., "Gedimino laiškai" 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>; Antanas Klimas ve Ignas K. Skrupskelis, ed., "Letters of Gediminas", *Lituanus* 15 (1969).

heyetinin Gediminas ile Kasım 1322 veya 1321'de bir görüşme yaptığını bilgisine erişiyoruz.²⁶²

Altın Ordu'nun daha genelinde ise doğu Avrupa'nın o dönem ki politik ve diplomatik resmini çizmede bu yazışmalara bakmanın oldukça yardımcı olacaktır. Ayrıca Özbek Han zamanı diplomatik ve siyasi durumların karşılaştırmalı tarihi analizinde tamamlayıcılık açısından önemlidir. Son olarak bu mektuplar Altın Ordu'ya karşı haçlı politikasındaki zaman içindeki değişimler konusunda çeşitli fikirler vermektedir.

İşte bu vaftiz kartının oynanmasıyla 1322'de işler değişti ve Papaya doğrudan Gediminas'ın kendisinden Roma'nın başpiskoposuna 'itaat' edeceğini beyan eden aynı zamanda atalarının neden kâfirlik içinde ölmek zorunda kaldığını belirten bir mektup gönderildi.²⁶³ Mektubunda Gediminas Töton üstatları ve kardeşlerinin yaptıkları vahşilikleri bunların sebebi olarak sunuyordu.²⁶⁴

Ayrıyeten Gediminas Alman şehirlerine de mektuplar gönderdi ve buralardan tüccarları, zanaatkârları, şövalyeleri kendi ülkesine çağırıyordu. Onlara Riga şehrinin kanunlarını sağlayacağını beyan ediyor aynı zamanda tanrıya hamd etmek ve kutsal kilisesini onurlandırmak niyetinden bahsediyordu.²⁶⁵ Yine Fransiskan ve Dominikan tarikatlarına gönderdiği ayrı ayrı mektuplarda benzer çağrılar yaptı.²⁶⁶ Niyeti açıktı, ülkesini batıdan insan

²⁶² Juozapas Girdzijauskas, çev., "14. [1324 M.] Popiežiaus Legatų Pasiuntinių Pranešimas", içinde *Gedimino laiškai*, Classic Lithuanian Literature Anthology, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laikai>.

²⁶³ V. Pashuto ve I. Shtal, çev., "Letter of Gediminas to Pope John XXII, [1322]" (Çevrilmiş Parşomen, Goettingen, 1322), Töton Tarikatı Arşivi; Gediminas, "2. [1322 M.] Gedimino Laiškas Popiežiui Jonui Xxii", içinde *Gedimino laiškai*, çev. Juozapas Girdzijauskas, Classic Lithuanian Literature Anthology, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laikai>.

²⁶⁴ Gediminas, "2. [1322 M.] Gedimino Laiškas Popiežiui Jonui Xxii".

²⁶⁵ Gediminas, "3. 1323 M. Sausio 25 D. Gedimino Laiškas Liubeko, Zundo, Bremeno, Magdeburgo, Kelno Ir Kitų Miestų Piliečiams", içinde *Gedimino laiškai*, çev. Juozapas Girdzijauskas, Classic Lithuanian Literature Anthology, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laikai>.

²⁶⁶ Gediminas, "5. 1323 M. Gegužės 26 D. Gedimino Laiškas Dominikonų Ordino Vienuoliams", içinde *Gedimino laiškai*, çev. Juozapas Girdzijauskas, Classic Lithuanian Literature Anthology, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laikai>; Gediminas, "6. 1323 M. Gegužės 26 D. Gedimino Laiškas Pranciškonų Ordino Vienuoliams", içinde *Gedimino laiškai*,

gücü, kâtipleri, tüccarları, ruhbanlar ve zanaatkârlar çağırarak modernize etmek istiyordu.

Mektupları sonuçlarını verdi. Papa 1 Haziran 1324'de Töton Tarikatındaki 'sevgili oğulları, kardeşler ve üstadına' yazdığı mektupta onlara Gediminas ve krallığına karşı saldırganlıkları kesmelerini buyurdu.²⁶⁷ Ama önceki Mindaugas'la olan ihtida tecrübesinde farklı olarak daha doğuda Tatarlara karşı bir haçlı seferinden hiç bahis yoktu. Görünüyordu ki Papa XXII. John'un ya hala Özbek Han'ın iyi niyetine olan inancı vardı ya da doğuda bozkırlarda geniş çaplı bir haçlı seferi yaratmak ve diplomatik manevralarını riske atmaya niyeti yoktu.

Gediminas 'in 'ihtida diplomasisini' başlattığı 1322 yılında müttefiki Özbek Han Galiçya-Volinya'nın Rütenyalı prensleri, iki kardeş ve krallığın son Rurik hükümdarlarından Andrev ve Leo' ağır bir yenilgiye uğratmıştı.²⁶⁸ İki kardeş ardıl bırakmadan öldüler. Bu durum Galiçya-Volinya'yı Gediminas'a altın bir tabakta sundu; Gediminas'ın en küçük oğlu Liubartas merhum prens Andrev'in kızıyla evliydi ve tahtı ele geçirdi. Ama Altın Ordu'dan gelen beklenmedik hediye kısa süreli oldu çünkü Galiçya-Volinya'nın boyarları bir Polonya soylusu olan II. Boreslav Yuri'yi ülkeye çağırdılar ve sonuçta görünen o ki Gediminas durumu kabul etmek durumunda kaldı.²⁶⁹

Aynı yıl bir Rütenyalı olan ve Gediminas'ın ünlü komutanı, Livonya Tarikatının azimli düşmanı David Pskov'a geldi.²⁷⁰ Bu esnada Novgorod ve Moskova arasındaki güç mücadelesinin merkezindeki Tver ile bir çatışma içindeydi. Bu toprakların hâkimi olarak Özbek Han Moskova prensi Yuri'nin yanında durmuş ve bu durum Tyerli Mikhail'in canına mal olmuştu. Sonuç olarak Litvanyalılar bir müttefikten mahrum kalmışlardı, Novgorod haçlılar ile

çev. Juozapas Girdzijauskas, *Classic Lithuanian Literature Anthology*, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.

²⁶⁷ Pope John XXII, "13. 1324 M. Birželio 1 D. Popiežiaus Jono Xxii Laiškas Vokiečlų Ordinui", içinde *Gedimino laiškai*, çev. Juozapas Girdzijauskas, *Classic Lithuanian Literature Anthology*, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.

²⁶⁸ S.C. Rowell, *Lithuania Ascending A pagan empire within east-central Europe, 1295-1345* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 97–98.

²⁶⁹ A.g.e., 99–100.

²⁷⁰ Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 202.

mücadelesinde istedikleri desteği verememiş ve David Pskov'u terk etmek durumunda kalmıştı.²⁷¹

Litvanya Büyük Dukalığı'nın haçlılar ile olan savaşı Rütenya toprakları ve insan gücünün desteğine bağlıydı. Rütenya üzerindeki hâkimiyeti ve/veya ittifakları ise tamamen Altın Orda'nın yaptıklarına bağlıydı. Bu dönemde, 1322-1324 Gediminas iki cephede birden savaşıyordu ve Rütenya topraklarında krizler yaşamaktaydı.

Neyse ki 'ihtida diplomasisi' meyvelerini vermeye başlamıştı ve hatta haçlılar ile kısa sürelide olsa bir barış kurulmuştu. Ama 1324'deki pagan kralın ihtidası için gelen Papalık heyetinin raporunda pagan kralın vaftiz olmaktan çok uzak olduğunu öğreniyoruz.²⁷² Heyetin Gediminas ile olan ısrarlı görüşme isteği Büyük Dukanın Tatar heyetiyle 'meşgul olması' sebebiyle ertelenmişti. Papalık heyetindekiler Vilnus'a aziz yortusunda, 1 Kasım günü vardılar.²⁷³ Tatar heyetinin ise birkaç gün sonra ulaştığını öğreniyoruz yani muhtemelen Kasım'ın ilk veya ikinci haftası. Ne yazık ki burada Kasım 1322 mi yoksa 1321 mi olduğu belli değildir. Bahsi geçen mektup 1322 tarihli ama mektubun papalık heyetinin işlerini hallettik sonra yani birkaç ay sonra yazma ihtimali de olasılıklar arasındadır.

Ne yazık ki papalık heyeti Tatar heyetinin ziyaretinin amacını ya bahsetmiyor ya da bir bilgileri yok. Ama Riga ve Luebeck şehir konseyinin yazdığı mektupta 1322 kışında Töton Tarikatı'nın Novgorod şehri ile bir barış yaptığını öğreniyoruz.²⁷⁴ Aynı zamanda Eylül 1324'de Gediminas Danimarka'nın Revel valisine ve Riga şehir konseyine birer mektup gönderiyor. Bu mektupta papaya bir 'itaat' bahsi geçmese de yaptıkları barışın Papa

²⁷¹ A.g.e., 203.

²⁷² Girdzijauskas, "14. [1324 M.] Popiežiaus Legatų Pasiuntinių Pranešimas".

²⁷³ Klimas ve Skrupskelis, "Letters of Gediminas"; Girdzijauskas, "14. [1324 M.] Popiežiaus Legatų Pasiuntinių Pranešimas".

²⁷⁴ Juozapas Girdzijauskas, çev., "15. [1324 M.] Rygos Miesto Tarybos Laiškas Liubekui", içinde *Gedimino laiškai*, Classic Lithuanian Literature Anthology, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.

tarafından onaylandığını fakat Töton Tarikatının hareketleriyle barışa uymadığını bildiriyor.²⁷⁵

Gediminas'ın fikrini değiştirenin ne olduğu veya gerçekten de baştan beri hiç ihtida niyetinin olmadığı devam eden bir tartışma. Ama şurası açık ki Katolikliği kabul etmek hem pagan hem de Rutenyalı tebaası tarafından memnuniyetle karşılanmayacaktı. Litvanya'yı modernize etme girişimi vaftiz olmayı ret etmesi ile başarısız olmuş gibi gözükmekte ama tebaasının bağlılığını korumayı başardığı söylenebilir.

Mindaugas zamanına bakıldığında ihtida fikri ile ilgili olarak neler değiştiğine göz atacak olursak, Altın Orda'ya karşı birleşik bir haçlı fikri artık bir olgu olmadığını görüyoruz. Gediminas diğer taraftan ihtida politikası dâhil Altın Orda'nın hareketlerinden direk etkilendiğini görüyoruz, öyle ki tüm Rutenya politikası ve dolayısıyla haçlılara karşı direnişlerinin tamamı Altın Orda'nın yaptıklarına bağlı olarak şekillenmekteydi. Sonuç olarak 1330 yılına gelindiğinde Litvanya Büyük Dukalığı'nın hala pagan ve hala Altın Orda ile müttefik olduğunu görmekteyiz.²⁷⁶

3. Litvanya Büyük Dukası Algirdas Dönemi Altın Orda ile Olan Münasebetler ve Mavi Su Savaşı Vakası

Gediminas'ın oğlu Algirdas'ın tahta geçmesi sıkıntılı bir sürecin sonunda muvaffakiyetle sonuçlanacaktır. Algirdas'ın iktidarının önünde bir engel vardı; ağabeyi. Bunun içinde kardeşi Keştutis²⁷⁷ yardımıyla ağabeyi Jaunitis'i²⁷⁸ iktidardan uzaklaştırması gerekecekti. Kardeşinin yardımıyla sonunda iktidara

²⁷⁵ Gediminas, "16. [1324 M. Po Rugsėjo 22 D.] Gedimino Laiškas Dorpatu, Ezelio Vyskupams, Revelio Žemės Danų Vietininkui Ir Rygos Miesto Tarybai", içinde *Gedimino laiškai*, çev. Juozapas Girdzijauskas, Classic Lithuanian Literature Anthology, 2012, <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.

²⁷⁶ Rowell, *Lithuania Ascending A pagan empire within east-central Europe, 1295-1345*, 114.

²⁷⁷ İsmi Litvanca yazımı Keştutis şeklinde olup okunuşunu Türkçeleştirip kullandık.

²⁷⁸ İsmi Litvanca yazımı Jaunitis şeklinde olup okunuşunu Türkçeleştirip kullandık.

gelen Algirdas²⁷⁹ için babasının başında olduğundan çokta farklı bir ülkenin hâkimi olduğunu söylemek zor olur.

1341'de Özbek Han'ın ölümü sonrası Altın Orda Hanları yirmi yıl kadar sürecek büyük bir iç karışıklık ve çatışmanın içine girecekti bu esnada 1345'de Litvanya Büyük Dukalığı'nın başına geçen Algirdas'da henüz sahipsiz Rutenya toprakları olan Belarusya sahası ve daha önce Tatar bağlaştığı olan Ukrayna topraklarını ele geçirmekteydi.²⁸⁰

İşte Algirdas'ın iktidarda olduğu bu dönemde Altın Orda ile 1362 veya 1363 yılında güz mevsiminde Mavi Su Savaşı²⁸¹ vuku bulmuştur.²⁸² Algirdas komutasındaki birlikler Dinyeper'e inip oradan Aksu'ya yönelecekti buradan da Podolya toprağına ayak basacaktı. Bu esnada bu bölgenin hâkimi olan Kırım ulusunun başındaki han Yeni Saray'a muhtemelen o dönem iç karışıklık içinde bulunan Altın Orda'daki iç karışıklıkla alakalı olarak bir seferde bulunduğu için hanın yokluğunda üç kardeş Hacı Bek, Kutlug Bek ve Dimitri (Dimitrus) bölgeyi Litvanyalılara karşı savunmaya geçeceklerdi.²⁸³

Litvanya piyadesinin Tatar atlılarının oklarına kalkanları ile direnip, mızraklılarının Tatar atlılarının hattını kırıp üç Tatar komutanı da öldürmeleri sonucu savaş sonlanmıştır Algirdas Tatarları yenmiş, Podolya ve Kiev'i ülkesine katmıştır.²⁸⁴ Böylece coğrafyada Tatarları yenen ilk hükümdar olmuş oldu ve

²⁷⁹ İsmi ana dili Litvanca ile Türkçe yazım ve okunuşları arasında seslilerin vurgu yerleri dışında bir fark yoktur.

²⁸⁰ Jaroslaw Pelenski, "The Contest between Lithuania-Rus' and the Golden Horde in the Fourteenth Century for Supremacy over Eastern Europe", *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 2 (1982): 308.

²⁸¹ Litvanca adı 'Mūšis prie Mėlynujų Vandenu', Belarusça adı da 'Bitva na Sinich Vodach' olan bu muharebenin isminin anlamı Türkçe'ye çevirerek aktardık.

²⁸² Jonas Vaičėnonis, *Lietuvos karyba Nuo baltų iki XXI amžiaus* (Kaunas: Šviesa, 2011), 45.

²⁸³ Strykowski Maciej, *Kronika Macieja Strykowskiego Zbior dzęjopisow polskich we czterech tomach zawarty*, c. 2 (Varşova, 1766), 375–76; Vaičėnonis, *Lietuvos karyba Nuo baltų iki XXI amžiaus*, 45.

²⁸⁴ Maciej, *Kronika Macieja Strykowskiego Zbior dzęjopisow polskich we czterech tomach zawarty*, 2:375–76; Vaičėnonis, *Lietuvos karyba Nuo baltų iki XXI amžiaus*, 45; Lubomyr Wynar, "Algirdas", *Internet Encyclopedia Of Ukraine* (Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2001),

<http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CA%5CL%5CAlgirdas.htm>.

hali hazırda rakibi Moskova'ya karşı mücadelenin bu fazında öne geçmiş oldu.²⁸⁵

Litvanya Büyük Dukalığı artık Cengiz'den bu ya da Moğollar ve Altın Orda'nın uyguladığı bölge hükümdarlarını kendi iç siyasetleri içinde boğup yönetme stratejisinden uzaklaşmış veya bir şekilde uygulayamadıkları bu muharebe ile görülmektedir.

Bu savaşın varlığı günümüzde bazı tarihçilerce sorgulanmaktadır. Özellikle Slav tarihçiler savaşın önemini küçümsemiştir²⁸⁶ veya yok saymıştır. Doğu kaynaklarının genelde bu tür yenilgiler ile ilgili olarak sessiz kalması alışılmış bir durum olsa da Rus kroniklerinde muharebeye ilişkin herhangi bir kaydın olmaması ve hatta o dönemlerde Litvanya Büyük Dukalığının birçok yerinde bulunan Katolik keşişlerden de savaş ile ilgili herhangi bir kaydın bulunması bu şüpheleri destekler niteliktedir.

Savaş ile ilgili bir diğer yakın döneme ait bir hipotezde ise Altın Ordu'nun fiili yönetici Mamay'ın Moskova'ya ve ülke içindeki diğer Tatar emirlerine karşı müttefiki Algirdas'ın böyle bir zafer kazanmasına izin verdiği yönündedir. Mamay şimdi kayıp olduğu öne sürülen bir yarlık ile güney Rutenya'nın yönetimini haraç ödeme karşılığı Algirdas'a bırakmaktaydı.²⁸⁷

Lakin bu muharebe ister kurgusal olması isterse vuku bulmuş olması Litvanya Büyük Dukalığı ve Tatarlar arasındaki münasebetler ile ilgili çıkarımda bir şeylerin değiştiği gerçeğini değiştirmemektedir.

Çünkü tek başına bir propaganda malzemesi olarak olsa bile burada Moskova merkezli Ruslar ile Litvanya Büyük Dukalığı'nın artık Altın Orda'nın üstünlüğünü 'kimin ilk yıkmakta olduğu' propagandasına girişmişlerdir ki bu artık

²⁸⁵ Pelenski, "The Contest between Lithuania-Rus' and the Golden Horde in the Fourteenth Century for Supremacy over Eastern Europe", 305.

²⁸⁶ Jaroslaw Pelenski, *The Contest for the Legacy of Kievan Rus'* (East European Monographs, 1998), 137.

²⁸⁷ Dariusz Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century)* (Boston: Brill, 2011), 5.

kendi iç siyasetine boğulmuş ve devrin gerisine düşmeye başlayan Altın Ordu'nun artık kendi denklere olarak görüldüğünün bir göstergesidir.

4. Toktamış Han'ın Emir Timur'a Yenilmesi Sonrası Litvanya Büyük Dukası Vitautas'a Sığınması ve Devamında Ortaya Çıkan Olaylar

Cuci soyundan Toktamış Han bir süredir Altın Orda'nın han tayincisi ve iktidarın gerçek sahibi olan Mamay'ı velinimeti ve müttfikleri Timur'un destekleri sayesinde yenmeyi başarıp Altın Orda'nın başına geçti.²⁸⁸

Mücadeleyi kaybeden Mamay Kırım'a çekilip orada yanındaki Tatarlar ve Genovalı paralı askerler ile birlikte Rus knezliklerine karşı 1380 senesinde yaptığı ve sonunda kendi hayatını da kaybettiği Kulikovskaya muharebesi sonrası Mamay'ın oğlu Mansur Kitay önderliğindeki büyük bir Tatar grubu muhtemelen Litvanya topraklarına çekilmişti.²⁸⁹

Mamay'ın yenilip ölmesi ve Toktamış Han'ın başa geçmesi uzun bir süredir devam eden hanlar arası mücadeleyi bitirmesinin yanı sıra Altın Orda tarihinde uzun bir aradan sonra tekrar devletin doğu ve batı kanatları tek bir hanın hâkimiyeti altına girdi.²⁹⁰ Toktamış Han bu yıllarda yeryüzündeki bilinen en kuvvetli birkaç hükümdardan biri olmuştur. Bilinen dünyanın o an diğer bir güçlü hükümdarı ise Toktamış Han'ın iktidara gelmesinde en büyük pay sahibi Emir Timur idi.

Toktamış iktidara geldikten sonra ilk icraatı Rus prenslikleri üzerinde tekrar hâkimiyeti kurmak oldu. Muhtemelen Toktamış Han artık güçlerinin arttığı aşikâr Rus prensliklerini kolay hedefler olarak görmüyordu.²⁹¹ Bu sebeple hem Rus prenslikleri ve özellikle de Moskova'yı dize getirmek hem de olası bir

²⁸⁸ Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 314–15.

²⁸⁹ Giedrė Mickūnaitė, *Making A Great Ruler: Grand Duke Vytautas Of Lithuania* (Budapest: Central European University Press, 2006), 190.

²⁹⁰ Jackson, *The Mongols and The West, 1221-1410*, 216.

²⁹¹ Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 316.

felaketi engellemek için Moskova üzerine hızlı bir sefer planladı. Böylece rakibin hem gafil avlamış olacak hem de iktidarını sağlamlaştıracaktı.

Moskova seferi Toktamış Han'ın uyguladığı kurnaz taktikler ve hızlı sefer stratejisi sayesinde tam bir başarıya ulaştı. 1382 yılında Moskova fethedilip yağmalandı ve bölgedeki diğer Rus prenslikleri hizaya getirilmiş oldu.²⁹² Lakin daha sonrasında Toktamış kendi ve belki de Altın Orda'nın kaderini mühürleyecek bir hata yaptı. Eski hamisi ve müttefiki Timur ile anlaşmazlığa düşüp arası açıldı.²⁹³

Süren mücadelede Timur Toktamış'ı peş peşe ağır yenilgilere uğrattı.²⁹⁴ Nihayetinde ise Timur'un Altın Orda'nın başına geçirdiği Timur Kutluğ ve Edige sonunda Toktamış Han'ın gücünü ezip Altın Orda soylularını kendi tarafına çekmeyi başardılar. Toktamış çareyi Altın Orda'nın batı sınırları ötesine eskiden kendisine bağlı Litvanya Büyük Dukası Vitautas'ın yanına sığınmak durumunda kaldı.²⁹⁵

Bu durum yeğeni ve rakibi aynı zamanda Polonya kralı olan Yogayla ile Litvanya Büyük Dukalığı üzerinde iktidar mücadelesinde olan Vitautas için güzel bir fırsattı. 1385'te Yogayla ile yaptığı Krevia Birliğini²⁹⁶ ve yükümlülüklerinden sıyrılıp iktidarını Litvanya üzerinde konsilde edebilirdi.

Vitautas Toktamış Han ile hanın kaybettiği Altın Orda tahtını tekrar elde edebilmesi için ortak bir sefer düzenlemek üzerinde anlaştılar.²⁹⁷ Hatta Litvanya'nın kadim düşmanı Haçlı tarikatlarını da bu 'sapkın' Tatarlara karşı yapacağı Haçlı seferinde kendi yanına aldı.²⁹⁸

²⁹² A.g.e., 318.

²⁹³ A.g.e., 321–22.

²⁹⁴ A.g.e., 326–28.

²⁹⁵ A.g.e., 333; Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 173–74.

²⁹⁶ Kiaupa, *The History of Lithuania*, 73–74; Eidintas vd., *Lietivos Istorija*, 41.

²⁹⁷ Kiaupa, *The History of Lithuania*, 83.

²⁹⁸ Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, 334; Alfred Rambaud, *History of Russia from Earliest Times to 1880*, c. 1 (Boston: H. A. Bolles and the Company Publishers, 1879), 180.

O esnada Altın Orda'nın başında Timur'un hamiliğinde iktidarda müşterek han olarak Timur Kutluğ ve Edige bulunmaktaydı. Toktamış'ın da dâhil olduğu bu 'Litvanya Haçlı orduları' Dinyeper'i aşip Kırım'ın kuzeyine vardılar ve bölgeyi yağmalamaya başladılar.²⁹⁹ Birçok Karay bu esnada esir alındı. Büyük Duka Vitautas seferden sonra bu Karayların büyük bir kısmını Trakai ve Vilnus çevresine yerleştirecekti.³⁰⁰

Dinyeper nehri üzerinden ilerleyen Haçlı birlikleri Poltova şehrinin kuzeyindeki Vorksla Nehrinde Edige'nin birlikleri ile karşılaştılar. Edige'nin müttefiki Timur Kutluğ muharebe alanına yetişebilmesi için bir oyalama taktiği olarak Vitautas'a iki tarafında hazırlıklarını tamamlayabilmeleri için üç günlük ateşkes önerdi.³⁰¹

Planı işe yaramıştı. Vitautas bu ateşkesi süresini dönemde doğu Avrupa'da sık kullanılan at arabaları ile bir tahkimat oluşturmak için harcadı. Bu tahkimatı toplar ve ateşli silahlar ile desteklediler. Lakin bu esnada Timur Kutluğ³⁰² arka taraftan Haçlı hatlarına yaklaşmıştı. Edige artık Orta Asya göçebeleri için bir klasik olan sahte ricat taktiği ile Vitautas'ı istihdam mekiğinden söküp kendi üzerine çekmeye muvaffak oldu.³⁰³ Bu esnada da Timur Kutluğ istihdam mekiğine arkadan saldırıp Haçlı birliklerini kısırdılar.³⁰⁴ Durumun tam bir felakete gittiğini anlayan Toktamış maiyetiyle birlikte ricat etti. Vitautas'ın Haçlı ordusu ise ağır kayıplar verdi, Litvanya Büyük Dukası hayatını zor kurtardı.³⁰⁵ 12 Ağustos 1399 yılında böylece Vitautas'ın haçlı seferi büyük bir bozgun ile son buldu.³⁰⁶

²⁹⁹ Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 334.

³⁰⁰ Aleksandras Gedmintas, "The Karaim of Lithuania: A case of ethnic survival", *Journal of Baltic Studies* 28, sayı 3 (1997): 238.

³⁰¹ Rambaud, *History of Russia from Earliest Times to 1880*, 1:181–82.

³⁰² Bu muharebe ile ilgili olarak Alfred Rambaud Edige ve Timur Kutluğ'un savaşındaki rollerini ve yerleri tam tersi şekilde de vermektedir.

³⁰³ Rambaud, *History of Russia from Earliest Times to 1880*, 1:181.

³⁰⁴ Vernadsky, *Moğolar ve Ruslar*, 335.

³⁰⁵ Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 174.

³⁰⁶ Kiaupa, *The History of Lithuania*, 84.

Toktamış Han bir süre kaçak hayatı yaşadıysa da sonunda öldürülecekti. Oğlu Celaleddin Han'ın da bulunduğu maiyeti ise Litvanya Büyük Dukası Vitautas'ın hizmetine gireceklerdi. 1398 yılında böylece daha sonra 'Lipka Tatarları' olarak da anılacak Litvanya Tatarlarının Litvanya, Belarusa ve Polonya civarlarına yerleşmeleri bu dönem vuku buldu.³⁰⁷

Litvanya Büyük Dukası Vitautas Tatarları kendi özel muhafızları olarak istihdam etme politikası güttü ve kendisinden sonra gelecek Litvanya Büyük Dukaları tarafında da süre gelen bir uygulama oldu. Litvanya siyasi teşekkülünde muhabiyetleri doğrudan Büyük Dukalara olduğu için iç dengeler açısından Büyük Dukaların güvenebileceği bir askeri güç olarak iç feodal çekişmelerde bir denge oluşturuyorlardı. Bu sebeple Tatarlar Trakai ve Vilnus çevresindeki Büyük Dukaların ikamet ettikleri kalelere yakın yerlere yerleştirildiler.³⁰⁸

Daha Vitautas'ın dedesi Gediminas döneminden Litvanya Büyük Dukaları ülkelerine zanaatkârlar ve tüccarları çekme böylece de ülkesini daha ileri bir iktisadi yapıya geçirme amacındaydı. İlk olarak 383 Karay ailesini 1397 senesinde Vitautas tarafından Trakai çevresine yerleştirildi.³⁰⁹

Aynı politika üzerinden Vitautas sefer esnasında esir olarak getirdiği Karayların zanaat ve ticari faaliyetlerinde yararlanmak istedi. Bu sebeple de Karaylar Litvanya'nın beşeri kalbi olan Vilnus ama özellikle de Trakai bölgelerine istihdam edilip muhtelif haklar kendilerine tanındı.³¹⁰

Daha sonra 1441 yılında Litvanya Büyük Dukası Kasimir tarafından Karaylara hali hazırda Vilnus, Trakai ve Kaunas şehirlerine verilen Magdeburg

³⁰⁷ Norris, *Islam in the Baltic*, 24; Rowell, *Lithuania Ascending A pagan empire within east-central Europe, 1295-1345*, 18.

³⁰⁸ Norris, *Islam in the Baltic*, 28.

³⁰⁹ Žilvytis Šaknys ve Daiva Lapinskaitė, "Lietuvos karaimai: etninis ir konfesinis tapatumas XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje", *Lietuvos etnologija Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 8, sayı 17 (2008): 74.

³¹⁰ Gedmintas, "The Karaim of Lithuania: A case of ethnic survival", 238.

hakları (Magdeburg şehir hakları) verildi.³¹¹ Karaylarda Litvanya topraklarına yerleştikleri dönemden itibaren Trakai kalesinin muhafızlığı, Litvanya'nın ileri gelen soylu ailelerinde Radvilaların³¹² muhafızlığı gibi görevler üstlendiler. Bostancılık gibi zirai işlerin yanında dericilik ve dokumacılık gibi zanaatlar ve tüccarlık gibi mesleklerle de uğraştılar.³¹³

Kizilov Karayların Litvanya'ya gelmeleri ile ilgili kaynakların çelişkilerinden bahsederek Litvanya Karay geleneklerinde bahsedilen Vitauvtas'ın 483 Karay ailesini Kırımdan 1218 yılında getirdiği şeklindeki savın doğru olmadığı üzerinde durur.³¹⁴ Kizilov da Karayların Litvanya'ya yerleşmelerinin 1397-1398 tarihleri olduğunu öne sürmektedir.³¹⁵

Vitauvtas yaptığı bu başarısız haçlı seferinden sonra artık Haçlı tarikatları ile ittifakını kesip zorunlu olarak yeğeni Yogayla ile olan müttefikliğine geri dönmek zorunda kalan³¹⁶ Vitauvtas bundan sonra Yogayla ile tekrar bir iç savaş yaratacak mücadeleye girişmedi. Yogayla ile birlikte bu sefer eski müttefiki daha öncesinin de ezeli düşmanı Alman Haçlı Tarikatları ile mücadeleye yöneldiler.

Toktamış Han'ın Litvanya Büyük Dukalığı sahasına ve yöneticilerine dair sahip olduğu bilgiler aslında düşünüldüğünden fazla olmalıdır. Bunu da Toktamış Han'ın yaptığı bir yazışmadan çıkartabiliriz. Keza Toktamış Han Litvanya Büyük Dukalığı devletini ve yöneticilerini iyi tanıyor olması yüksek ihtimaldir. Hatta orta çağdaki genel Fars-Arap diplomasi kültürünün tersine yabancı, Avrupalı muhataplarının isimlerini kendi öz dillerindeki haliyle bile bilmekteydi.

³¹¹ Šaknys ve Lapinskaitė, "Lietuvos karaimai: etninis ir konfesinis tapatumas XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje", 74.

³¹² Çoğul haliyle Litvanca adı Radvilų olan ismi Türkçeleştirerek Radvilalar şeklinde kullandık.

³¹³ Šaknys ve Lapinskaitė, "Lietuvos karaimai: etninis ir konfesinis tapatumas XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje", 74.

³¹⁴ Mikhail Kizilov, "The Arrival of the Karaites (Karaims) to Poland and Lithuania: A Survey of Sources and Critical Analysis of Existing Theories", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, sayı 12 (2003): 29–30.

³¹⁵ A.g.e., 45.

³¹⁶ Kiaupa, *The History of Lithuania*, 84.

Bunu 1393 yılında Algirdas'ın oğlu ve Vitautas'ın büyük amcasının oğlu Yogayla'ya gönderdiği yarlıktan anlayabiliriz. Eski Moğol abecesi ile Özi nehri kıyısında yazılan yarlık daha önce gönderilen başka bir yarlığın devamı olarak ulusun ulu tahtına oturduğunu hatırlatan ve kendisi ile Edige arasında olan sürtüşmenin nedenini de aktarmaktadır. Toktamış Han bu yarlığında Yogayla'ya adının Litvanca yani Yogayla'nın kendi ana dilindeki okunuşuyla seslenmektedir.³¹⁷

Metin üzerine çalışan Özyetkin yarlıkta 'Yagayla' şeklinde çevrilen ismin 'Jagello' şeklindeki Lehistan kralının Türkçe telaffuzu olduğunu belirtmektedir.³¹⁸ Bu doğru bir çıkarım değildir. Bahsi geçen kişinin ismi Litvanca abecesi ile 'Jogaila' şeklinde yazılıp 'Yogayla' şeklinde okunur. 'Jagello' şeklinde bir yazım yoktur. Jagello şeklindeki yazım vaftiz olup Polonya (Lehistan) Kralı olduktan sonra aldığı Lehçe 'Władysław II Jagiełło' adındaki Jagiełło'yu kast ediyor olmalıdır ki bu da Yogayla'nın isminin Lehçeleşmiş halidir ve okunuşu 'Yagevvo' şeklindedir.

Her halükarda en azından Toktamış zamanında Altın Ordu diplomasisi ve yöneticileri Litvanya soylularının isimlerini kendi öz dillerindeki halleriyle bilmektedir ki bu karşılıklı sözlü iletişimin olduğunun bir göstergesidir.

5. Celalleddin Han'ın Jalgiris Muharebesi ve Litvanya Tarihine Katkıları

Litvanya da dâhil tüm Baltıklar ve Polonya tarihi için en önemli savaşlardan biri olan Jalgiris muharebesi coğrafyadaki siyasi atmosferin değişiminin bir sonucudur. Vitautas'ın Vorksla nehrinde Edige ve Timur Kutluğ'a yenilmesi sonrası Polonya ve Litvanya'nın birbirlerine siyasi olarak daha yakınlaşıp, Litvanya Büyük Dukalığı'nın Alman Haçlı tarikatlarından

³¹⁷ Melek Özyetkin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996), 105; Aktes Nimet Kurat, *Topkapı Saray Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler* (İstanbul: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1940), 147.

³¹⁸ Özyetkin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, 165.

uzaklaşmasının doğurduğu olaylar zincirinin finalinde yer aldığını söylemek çokta yanlış olmaz.

Bu muharebe ile hâlihazırda bölgedeki üç başat siyasal gücün sayısı bire inecekti. Alman Haçlı tarikatları artık başat aktörlükten düşecek ve Polonya ile Litvanya Büyük Dukalığı'nın Krevas ile başlayan bütünleşmesi perçinleşmiş olacaktı.

Muharebeyi tetikleyen Litvanya Büyük Dukalığı ile Alman Haçlı tarikatlarının başından beri çekişme alanı olan ve Haçlıların elinde olan Jameyte bölgesinde 1409'da Jameytelilerin çıkardığı ayaklanma ateşleyecekti.³¹⁹ Vitautas ayaklanmaya destek verecek ve kısa bir süre sonra yeğeni Yogayla da onun yanında yer alacaktı.³²⁰ Bu durum üzerine Alman Haçlı tarikatı Litvanya Büyük Dukalığı'na ve Polonya Krallığına savaş ilan etti.

İlk çatışmaların patlak vermesinden sonra araya arabulucuların girmesiyle kısa bir ateşkes ilan edildi.³²¹ Bu esnada Vitautas Livonya Tarikatı ile mütareke yapıp Alman (Töton) Haçlı Tarikatını yalnız bırakmış oldu.³²²

Yogayla ile Vitautas ortak tek güçlü bir ordu ile Töton Tarikatının başkenti olan Marienburg'a yürüme üzerinde anlaştılar. Bunun üzerine Töton Tarikatı savunma duruma düşmüş oldu.³²³ İki yüzyıl öncesinden farklı olarak artık Haçlılar savunmada olacaklardı.

Töton Haçlı Tarikatı topraklarında ilerleyen Polonya ve Litvanya Büyük Dukalığı ordularını 1410 yılının 15 Temmuz günü Jalgiris köyü yakınlarında

³¹⁹ Rambaud, *History of Russia from Earliest Times to 1880*, 1:182; Kiaupa, *The History of Lithuania*, 85–86.

³²⁰ Rambaud, *History of Russia from Earliest Times to 1880*, 1:182; Kiaupa, *The History of Lithuania*, 86.

³²¹ Kiaupa, *The History of Lithuania*, 86.

³²² Eric Christiansen, *The Northern Crusades Baltic and the Catholic Frontier 1100-1525*, 1. baskı (London: Macmillian Press, 1980), 219.

³²³ Vaičėnionis, *Lietuvos karyba Nuo baltų iki XXI amžiaus*, 47.

Töton Tarikatı orduları karşıladı.³²⁴ Ordularındaki asker sayısı olarak her iki tarafta yaklaşık birbirlerine yakın yirmi bin civarı bir sayıdaydılar.³²⁵

Muharebede Litvanya Büyük Dukalığı yanında yer alan Tatar kuvvetlerin başında Toktamış Han'ın oğlu Celaledin Han bulunmaktaydı.³²⁶ Toplarla mevziisini sağlamlaştırmış Töton Tarikatı hattını sökülmesi gerekliliği aşikârdı. Hele ki sayısal üstünlüğün bulunmadığı böyle bir durumda cepheden düz bir taarruz kuvvetle muhtemel Litvanya-Polonya ordusunun sonu olurdu.³²⁷

Celaladdin Han komutasındaki Tatar süvarileri Polonya-Litvanya ordusunun sağ kanadına yerleşmişlerdi. Muharebe başladığında hafif Tatar süvarisine karşı yavaş kalan Töton topları büyük bir zarar veremediği söylenebilir.³²⁸ Bu esnada hasmının sağ kanadına hücum eden Tatarlar ve Litvanya hafif piyadesi Haçlı birliklerini yerlerinde söktüler.³²⁹

Bu savaşın kaderini değiştirdi. Çok değil daha on yıl kadar önce Vitautas Tatarlara karşı kendi düştüğü tuzağa bu sefer Tatarların yardımıyla ezeli düşmanları Töton Tarikatını düşürmüş olacaktı.

Savaş Tötonlar için tam bir yıkım oldu.³³⁰ Artık Tötonlar bölgede ciddi bir güç olmaktan çıkacaklardı.

Tatarların bu askeri yöntemi Polonya ve Litvanya tarihindeki en önemli savaşlardan birinde uygulayıp müttefiklerine zafer getirmede çok kritik bir rol oynadığı açıktır. Polonya ile Litvanya Jalgiris'te kazandıkları zafer sonrası Rutenya, Baltıklar ve Polonya bölgelerindeki tek başat aktör haline geldiler.

Celalettin iki yıl sonra Altın Orda tahtına çıkmaya muvaffak olsa da tahta fazla kalamayacaktı. 1412 ile 1419 yıllarında Toktamış'ın dört oğlu Altın Ordu

³²⁴ Eidintas vd., *Lietivos Istorija*, 46.

³²⁵ Kiaupa, *The History of Lithuania*, 86.

³²⁶ Adas Jakubauskas, Galim Sitdykov, ve Stanislaw Dumin, *Lietuvos Totoriai Istorijoje ir Kultūroje* (Kaunas: Lietuvos totorių bendruomenių sąjunga, 2012), 71.

³²⁷ Muharebe planları için bkz. Ek XI Jalgiris Muharebesi Harp Şemaları

³²⁸ Jakubauskas, Sitdykov, ve Dumin, *Lietuvos Totoriai Istorijoje ir Kultūroje*, 72.

³²⁹ A.g.e., 72.

³³⁰ Michell ve Forbes, *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*, 180; Rambaud, *History of Russia from Earliest Times to 1880*, 1:181.

için bir iktidar mücadelesine girişeceklerdi.³³¹ Vitautvas ise bu mücadelede de 'han belirleyici' rolünü üstlenecekti. Hatta 1419 yılında eski düşmanı Edige bile onla uzlaşma yolunu seçmek zorunda kalacaktı.³³² Vitautvas ve sonrasında birçok Tatar soylusu Litvanya topraklarına iltica edeceklerdi.

Bu süreçte Litvanya topraklarına iltica etmiş Tatarların sosyal statüleri 'privilei' denen imtiyazlar ile düzenlenmekteydi. İlk 'privilei' Vitautvas tarafından çıkarıldı ve devamında da ardılı büyük dukalarca ihtiyaç duyulduğunda yenileri çıkarıldı.³³³

1424'de Altın Orda tahtından devrilen ve daha sonra Kazan Hanlığı'nın kurucusu olacak olan Uluğ Muhammed'de Vitautvas'ın yanına sığınacak ve sonra onun desteği tekrar üç yıl sonra Altın Orda tahtını almasına yardım edecektir.³³⁴

Aynı şekilde Kırım Hanlığı'nın kurucusu Hacı Giray'da 16. yüzyıldan kalma ananeye göre Trakai kalesi yakınlarında bir mülteci olarak doğdu. Babası Giyaseddin Toktamış'ın yanında yer almıştı ve muhtemelen Vorskla Nehri muharebesinde ölmüştü. Hacı Giray Kırım'da iktidara Vitautvas'ın destekleri ile 1428 yılında gelecekti.³³⁵

Vitautvas'ın ölümüyle Litvanya Büyük Dukalığı üzerinde Gediminas hanedanının içinde bir iç savaş çıkacaktı. Toktamış'ın torunu Seyit Ahmet 1433'de Litvanya'da iktidarı kısa bir süreliğine eline alan Yogayla'nın kardeşi

³³¹ Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century)*, 8–9.

³³² A.g.e., 9.

³³³ Bulat R. Rakhimzyanov, "The Muslim Tatars of Muscovy and Lithuania: Some Introductory Remarks", içinde *Dubitando: Studies in History and Culture in Honor of Donald Ostrowski*, ed. Russel E. Martin ve Daniel Rowland (Bloomington: Slavica, 2012), 124.

³³⁴ Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century)*, 9.

³³⁵ A.g.e., 11.

Şivitrigayla'nın³³⁶ yardımıyla büyük tahtı ele geçirdi. Karşılığında da Seyit Ahmet Şivitrigayla'ya Litvanya Büyük Dukalığı mücadelesinde destek verdi.³³⁷

Bu esnada da Hacı Giray'da Şivitrigayla'nın rakibi Vitauvtas'ın kardeşi Sigismund'un yanında yer almaktaydı. 1442'de Seyit Ahmet Podolya'dan elde edilen gelirlerle yıllık hediyeler verilmesi şartıyla Litvanya iç savaşında bir süreliğine el çektiyse de 1454'de Gediminas hanedanından başka bir soylu olan Semen Olekoviç'in³³⁸ Litvanya Büyük Dukalığındaki ayaklanmasının yanında yer alacaktı. Hacı Giray'ın Polonya-Litvanya safında Seyit Ahmet'in karşısında yer aldığı isyan etkisiz hale getirildi ve Seyit Ahmet'in askerleri bozguna uğradı.³³⁹

Artık Litvanya iç savaşıyla Altın Ordu iç savaşı tam anlamıyla birbirlerine bütünleşmiş bir duruma gelmişti. Kazan hanedanını kuracak olan Uluğ Muhammet, Kırım Hanlığını kuracak olan Hacı Giray ve Toktamış'ın torunu Seyit Ahmet'te dâhil Litvanya Büyük Dukalığı ile iç içe geçmiş bir iktidar mücadelesinin içine girmişti. Böylece Litvanya ile Tatarların kader ortaklığı mühürlenmiş oldu.

³³⁶ Litvanca Švitrigaila şeklinde yazılan ismin Türkçe okunuşu olan 'Şivitrigayla' şeklinde bu adı çevirdik.

³³⁷ Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century)*, 12.

³³⁸ Yogayla'nın abisinin soyundan gelen Semen Olekoviç'in isminin Türkçe okunuşu şeklinde çevirdik.

³³⁹ Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century)*, 13.

SONUÇ

Tarih öncesi devirlerinde Avrupa'nın karanlık noktasındaki siyasi ve beşeri teşekkül çığının ve bulunduğu kıtanın çok gerisinde olan Litvanya ve genelinde Baltık kavimleri 10. yüzyılla birlikte hızlandırılmış bir gelişime girmektedir. Böylece 9. yüzyılda daha basit şeflik beşeri nizamından 11. yüzyılda şato düzenine, 12. yüzyılda ise bir müstakil bir dukalığa ve hatta büyük dukalığa erişmişlerdir.

Kiev Knezliği Hazar Hanlığının etkisinden kurtulmasına denk gelen dönemde yükselişe geçip Avrupa ile Asya'nın birleştiği bu düzlüklerde yükselen bir güç olmuş ve Baltık coğrafyasının siyasi-beşeri düzeninin ilerlemesini ateşlemiştir.

Ama Litvanya'nın siyasi-beşeri ilerleyişinde bir üst aşamaya geçip müstakil bir aşamaya gelmesi çevresindeki güçlerin içine düştükleri sıkıntıların ve karışıkların büyük faydası olmuştur. Bu sürecin oluşumunda Kiev Knezliği bayrağı altındaki Rutenya siyasi coğrafyasının yaşadığı siyasi iç karışıklık etkili olmuştur. Baltık sınırındaki Polask Dukalığındaki iç karışıklar bu dukalığın bağlaşıkları olan Baltık kavimlerini ve nihayetinde onların başını çekip bir bayrak altında toplayacak Litvanya'ya güçlenme fırsatı doğurmuştur.

Bu aşamada 1180'lerde Avrasya sahasında Kıpçakların Bizans İmparatorluğu'nun gücüne ciddi bir şekilde kıran İkinci Bulgar İmparatorluğu'nun kurulmasına aktif rol oynaması gibi öte tarafta da Rutenya'da yaptıkları akınlar Litvanya'nın bağımsız siyasi bir tavır izleyip kendi akınlarını Rutenya mülklerine yapmasına denk gelir.

Aynı süreçte bir yandan bu yeni Litvanya devleti akınlarını yükseltip, Polask Dukalığı'nı yutarken diğer yandan da yeni ve artık iç karışıklıklardan

dizleri üstüne düşmüş Rutenya'ya nispeten daha organize ve sistemli bir düşmanla karşı karşıya gelecektir; Haçlılar.

Hazar Hanlığının etkisinden kurtulan Kiev Knezliği'nin de etkisinden de Litvanya kurtulmuştur. Bu Litvanya'nın Türk-Tatar kavimlerle bir dinamonun farklı çarklarının birbirini döndürmesi gibi etkileşiminin belirlenebilen ilk örneği olmuştur. Ama daha somut etkileşim Cuci ulusunun coğrafyaya hâkimiyet kurması ile başlamaktadır.

12. yüzyılın son çeyreği ile 13. yüzyılın ilk yıllarına denk gelen bu süreçte durum böyle gözükmekte iken işler 13. yüzyılın ilk çeyreğinin bitiminde diğer bir aktörün gelip başrole geçmesi ile daha farklı bir hal alacaktır.

13. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda Cuci ulusu bir kılıç darbesi gibi net ve hızlı bir şekilde Deşt-i Kıpçak'a hâkim olup Türk unsurlarını kendi bünyesine, diğer unsurları ise mevcut beşeri yapıları ile tabiiyet altına aldı. Bu durum tüm siyasi coğrafyanın yapısının nispeten farklı bir hal almasına neden olacak ve tekrar Türk unsurlar kesin bir şekilde egemen güç olacaklardır.

Litvanya bir yandan sistemli ve önceden karşılaşmadığı bir güç olan ve Litvanya'nın varlığını yok etmeye güdülenmiş Haçlılar ile mücadelesini muhtemelen uzun sürdüremeyecekti. Lakin Cuci ulusu hanedanı altında toplanan Kıpçak Hanlığı diğer adıyla Altın Orda Litvanya'ya aradığı bu fırsatı adeta altın bir tepsi de sundu.

Kıpçak Hanlığı'nın Rutenya prensliklerini zapt etmesi ile Litvanya Büyük Dukalığı Haçlılara karşı mücadelesinde ihtiyacı olan insan ve maddi kaynağı komşusu Kıpçak Hanları'nı üstüne çekmeden komşusu Rutenya topraklarını kontrolü ile başardı.

Litvanya Büyük Dukalığı burada adeta büyük bir avcının yanından giden ve dikkatini çekmeden onun avlarından nasiplenen küçük avcılar gibi davranmıştır. Bu ustaca siyaset ve diplomasi ile hem ata inancını hem de istiklalini koruyabilmiştir.

Kıpçak Hanlığı'nın güç kaybettiği dönemde ise bu durumdan yararlanmayı da bilmiş ve hatta 'han belirleyicisi' olma seviyesine kadar yükselmiştir.

Vitautas döneminde devletinin ihtiyacı olan alanlar arasında gördüğü ticari hayatı geliştirmek için Karay Türkleri Litvanya Büyük Dukalığına nüfusuna dâhil edilmiş. Diğer taraftan da devletinin merkezi gücünü sağlaması açısından büyük dukalar hanlık mücadelesi olsun diğer farklı sebepler olsun iltica etmiş Tatar Türklerini kendi muhafızlığını yapacak şekilde himayelerine almıştır.

Litvanya Büyük Dukalığı bu iki Türk grubun inançlarına ve yaşayışlarına karışmamış, böylece bu Türk gruplar birçok kültürel vasıflarını koruyabilmiş, karşılığında da Litvanya Büyük Dukalığı beşeri hayatın zenginleşmesine ilaveten askeri, ticari açıdan faydalanmıştır. Bunu en açıkça Polonya, Litvanya ve Baltık tarihinin en önemli savaşlarından olan Jalgiris Muharebesinde Polonya-Litvanya ve Tatarların uyguladığı ve kendilerini zafere götüren Türk-Tatar harp taktiğinde görebilmekteyiz.

Kıpçak Hanlığı'nın dağılmasına sebep olacak savaşlarda 'han belirleyici' olarak davranmasına ek olarak bizzat hamiliğini sunduğu han adaylarının ikisi Altın Orda'nın yıkılmasından sonra Kazan ve Kırım Hanlıklarını kuracaklardır. Böylece Litvanya Büyük Dukalığı doğrudan olarak bu iki hanlığın kurulmasında da rol almıştır.

Ek I Litvanya ve Litvanya Büyük Dükaliği Hükümdarları³⁴⁰

Erken Dönem

Netimer	1009'da Querfurt'lu Aziz Bruno'nun vaftiz ettiği iddia edilen 'Litvanyalıların Kralı'
Žvelgaitis	öl. 1205 (En erken bilinen Litvanya Dükü)
Živinbudas	1219 Galiçya-Volinya Anlaşmasında adı geçen ve en güçlü olduğu düşünülen büyük dukası.

Mindaugas Hanedanı

Mindaugas adı geçmekte) - 1263	1219 (Galiçya-Volinya Anlaşmasında Büyük Duka olarak 1253-1263 Litvanya Kralı (tarihte Litvanya Kralı olarak taç giyen tek hükümdar)
Treniota	1263 - 1265 Litvanya Büyük Dukası (Mindaugas'ın yeğeni)
Vaišvilkas oğlu)	1265 - 1268 Litvanya Büyük Dukası (Mindaugas'ın küçük oğlu)

Ara Dönem

Švarnas	1268 - 1269 Litvanya Büyük Dukası (Mindaugas'ın Galiçya Prensi olan damadı)
Traidenis Dükü)	1270 - 1282 Litvanya Büyük Dukası (Aukštaitija bölgesinin Dükü)
Daumantas	1282 - 1285 Litvanya Büyük Dükü (Kaynaklarda adı çok az geçiyor)

Gedimidas Hanedanı

Butigeidis olduğu düşünülen	1285 - 1291 Litvanya Büyük Dukası (Hanedanın ilk üyesi kişi)
Butvydas	1291- 1295 Litvanya Büyük Dukası (Butigeidis'in kardeşi)
Vytenis oğlu)	1295 - 1316 Litvanya Büyük Dukası (Butvydas'ın oğlu)
Gedimidas veya yeğeni olduğu	1316 - 1341 Litvanya Büyük Dukası (Vytenis'in kardeşi düşünülen kişi. Hanedanın kurucusu.)

³⁴⁰ Tomas Baranauskas, Inga Baranauskienė, ve Artūras Slapšys, *Viduramžių Lietuvos viešpačiai* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014).

Jaunitis büyük oğlu)	1341 - 1345 Litvanya Büyük Dukası (Gedimidas'ın)
Algirdas oğlu, kardeşi Kęstutis ile	1345 - 1377 Litvanya Büyük Dukası (Gedimidas'ın ülkeyi ortak yönettiler)
Jogaila büyük oğlu)	1377 - 1381 Litvanya Büyük Dukası (Algirdas'ın)
Skirgaila'nın naibliğinde	1382 - 1386 Tekrar Litvanya Büyük Dukası olması 1386 -1392 Polonya Kralı olduktan sonra kardeşi Litvanyayı yönetmesi
yönetmesi	1392 - 1434 yeğeni Vytautas'ın hamisi olarak Litvanya'yı
Kęstutis diğer oğlu)	1386- 1434 Polonya Kralı (Katoliklięi kabul edip 'Władysław II Jagiełło' adını alıp Polonya kralı olarak taç giydi)
Skirgaila Dukası)	1381 - 1382 Litvanya Büyük Dukası (Gedimidas'ın)
Vytautas Büyük Dukası	1386-1392 Litvanya Naibi (Jogaila'nın oğlu ve Traikai 1392 - 1430 Büyük Vytautas (Vytautas Didysis), Litvanya (Kęstutis'in oğlu ve Traikai Dukası)
Švitrigaila	1430- 1432 Litvanya Büyük Dukası (Algirdas'ın oğlu)
Sigismund Kęstutaitis	1432-1440 Litvanya Büyük Dukası (Kęstutis'in oğlu)

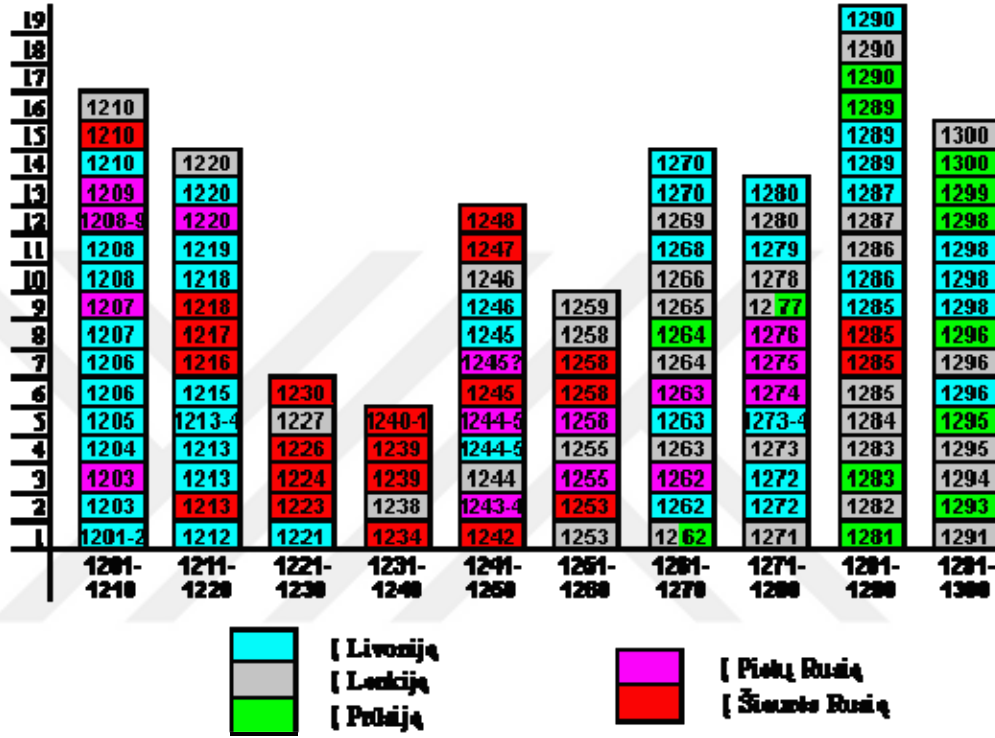
Jogaila Hanedanı

Casimir IV Jagiellon	1440 - 1492 Litvanya Büyük Dukası (Jogaila'nın oğlu) 1447 - 1492 Polonya Kralı
Alexander I Jagiellon	1492 - 1506 Litvanya Büyük Dukası (Casimir IV Jagiellon'ın oğlu) 1501 - 1506 Polonya Kralı
Sigismund I (Yaşlı)	1506 - 1548 Litvanya Büyük Dukası (Casimir IV Jagiellon'ın oğlu) 1506 - 1548 Polonya Kralı
Sigismund II Augustus	1548 - 1569 Litvanya Büyük Dukası (Yaşlı I. Sigismund'un oğlu) 1548 - 1569 Polonya Kralı

Doğu Avrupa'da Hükümdarlık Yapmış Diğer Jogaila Hanedanı Mensupları

Władysław III	1434 -1444 Polonya Kralı (Jogaila'nın oğlu) 1440-1444 Macaristan ve Hırvatistan Kralı (Varna Savaşında öldürüldü)
John I Albert	1492-1501 Polonya Kralı (Casimir IV Jagiellon'ın oğlu)
Vladislaus II oğlu)	1471 - 1516 Bohemya Kralı (Casimir IV Jagiellon'ın oğlu)
Louis II	1490-1516 Macaristan ve Hırvatistan Kralı 1516 - 1526 Bohemya Kralı (Vladislaus II'ni oğlu)
Savaşında	1516 - 1526 Macaristan ve Hırvatistan Kralı (Mohaç öldürüldü)

Ek II. Litvanya'nın 13. Yüzyılda Yıllara Göre Yaptığı Akınların Tablosu³⁴¹

Turkuaz: Livonya'ya yapılan akınlar.
 Gri: Polonya'ya yapılan akınlar.
 Yeşil: Prusya'ya yapılan akınlar.
 Mor: Güney Rusya'ya yapılan akınlar.
 Kırmızı: Kuzey Rusya'ya

³⁴¹ Baranauskas, *Lietuvos valstybės ištakos*, 266.

Ek III. Polask Dukaliği Hanedanı³⁴²

lviii.

TABLE III. THE HOUSE OF POLOTSK.

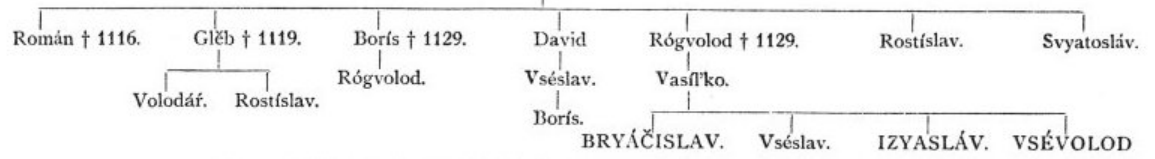
v. TABLE II.

Izyasláv † 1005.

[FIVE GENERATIONS FROM RURIK].

Bryáčislav † 1046.

VSÉSLAV † 1101.

³⁴² Magnus, "The Tale of the Armament of Igor", lviii.

EK IV. Litvanya Büyük Dukalığı ve Genişlemesi Haritası³⁴³

³⁴³ Eidintas vd., *Lietivos Istorija*, 37.

EK V. Tarkribi 1054 Yılı Kiev ve Rütinya Prenslikleri Haritası³⁴⁴

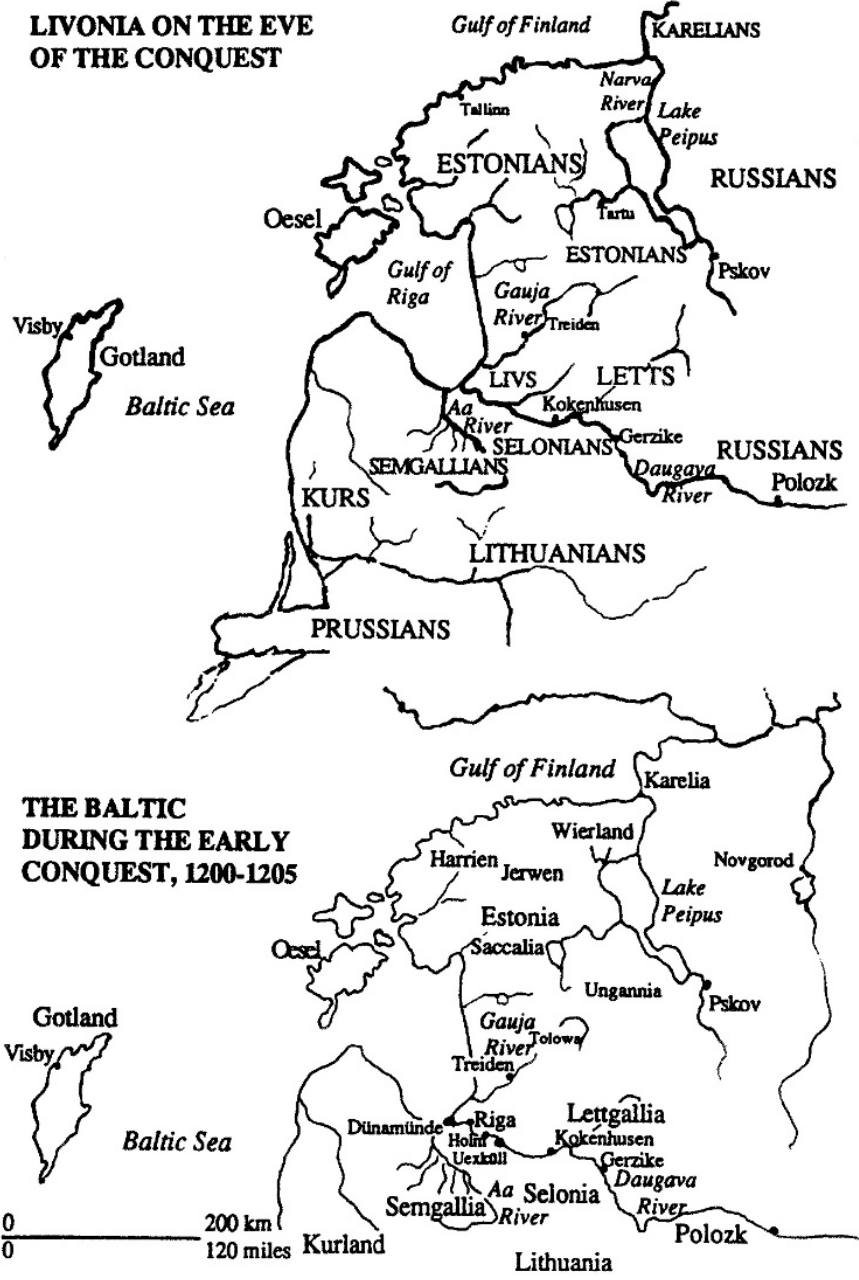
³⁴⁴ Paul Robert Magocsi, *A History of Ukraine* (Toronto: University of Toronto Press, 1996), 74.

EK VI. Orta Kuzey Avrupa ve Baltık Haritası³⁴⁵

³⁴⁵ Lettus, *The Chronicle of Henry of Livonia*, xxxvi.

EK VII.Fetih Arifesinde Livonya ve Fethinin Erken Döneriminde Baltık³⁴⁶

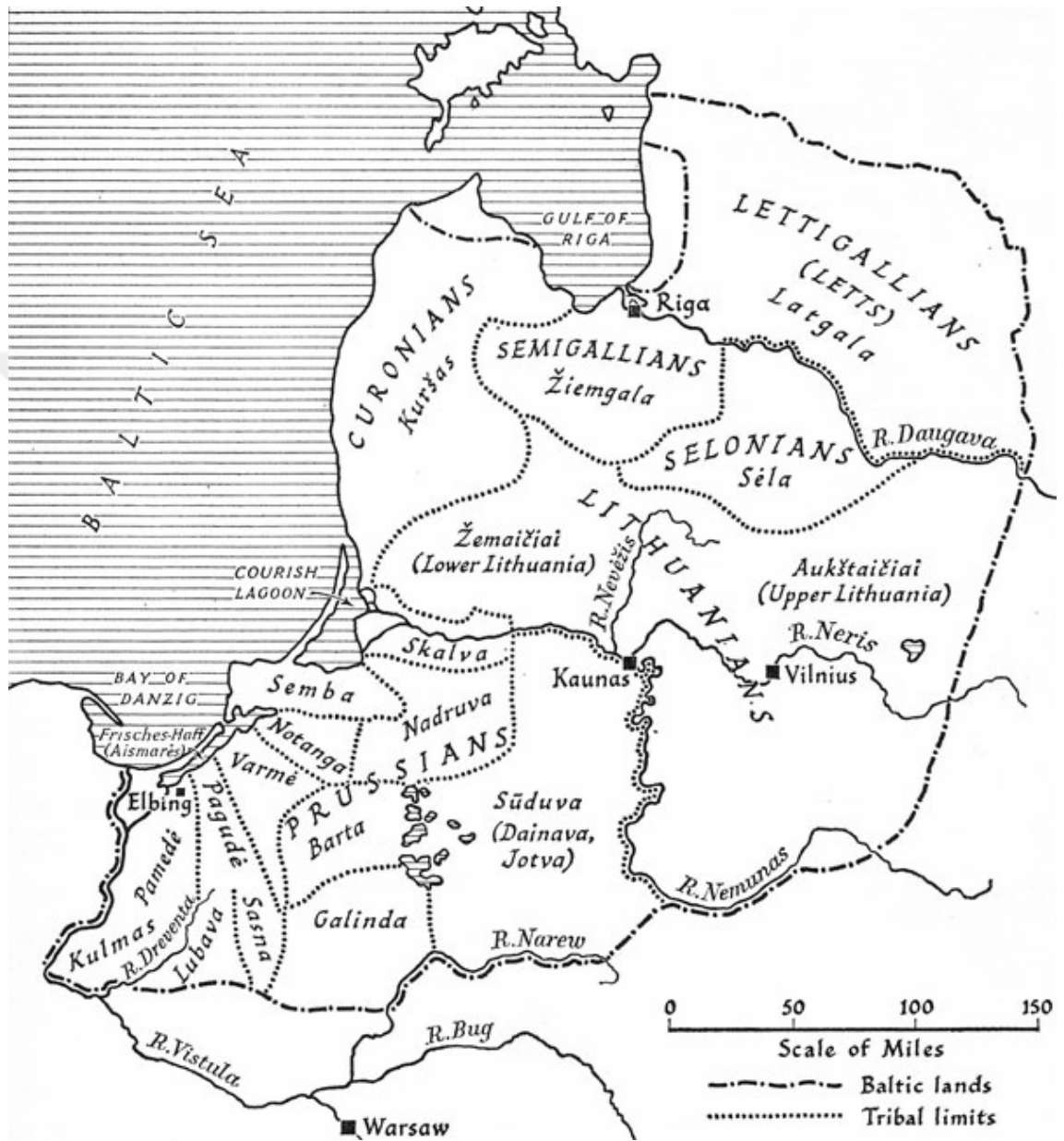
³⁴⁶ A.g.e., xxxvii.

Ek VIII. Takribi 1250 Yılları Galicya-Volinya Büyük Dukalığı Haritası³⁴⁷

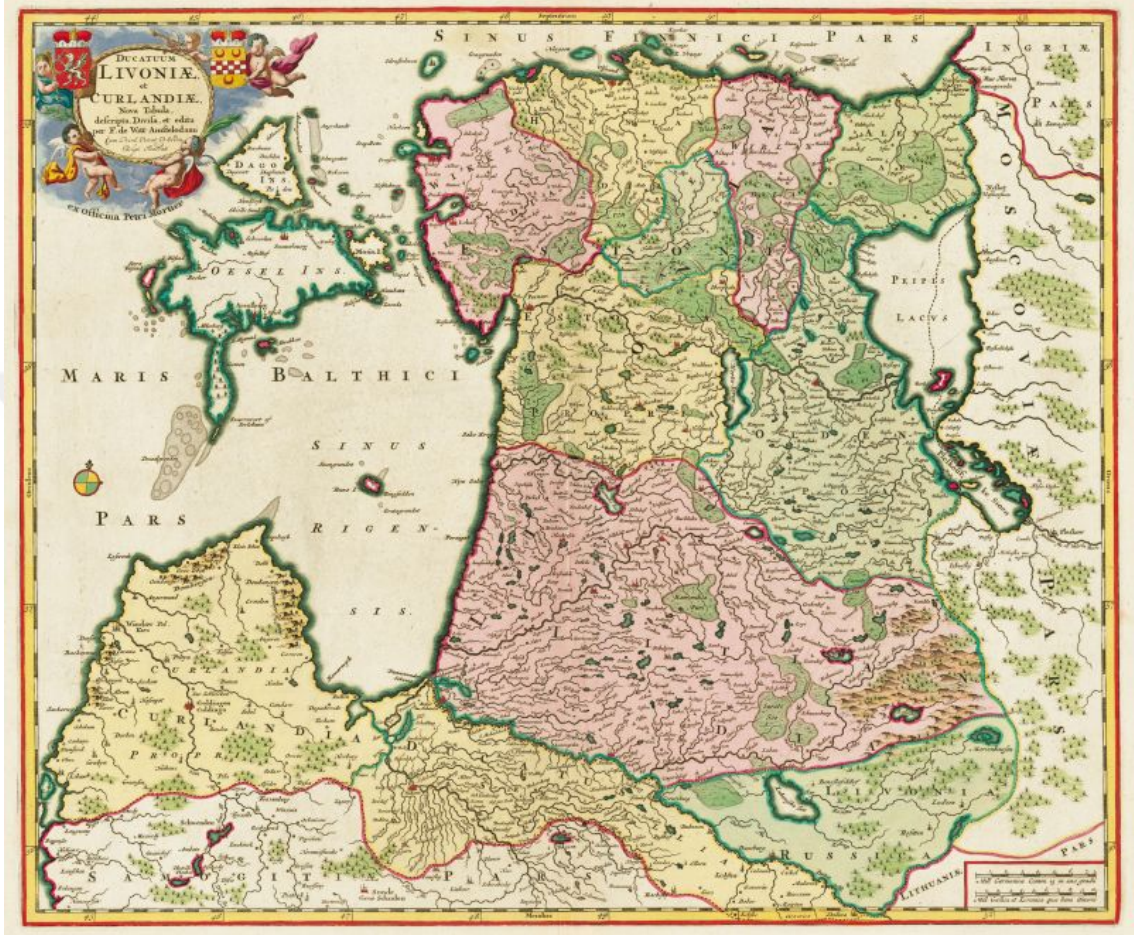
³⁴⁷ Magocsi, *A History of Ukraine*, 116.

Ek IX. M.S. 12. Yüzyıl Baltık Kabileleri Haritası³⁴⁸

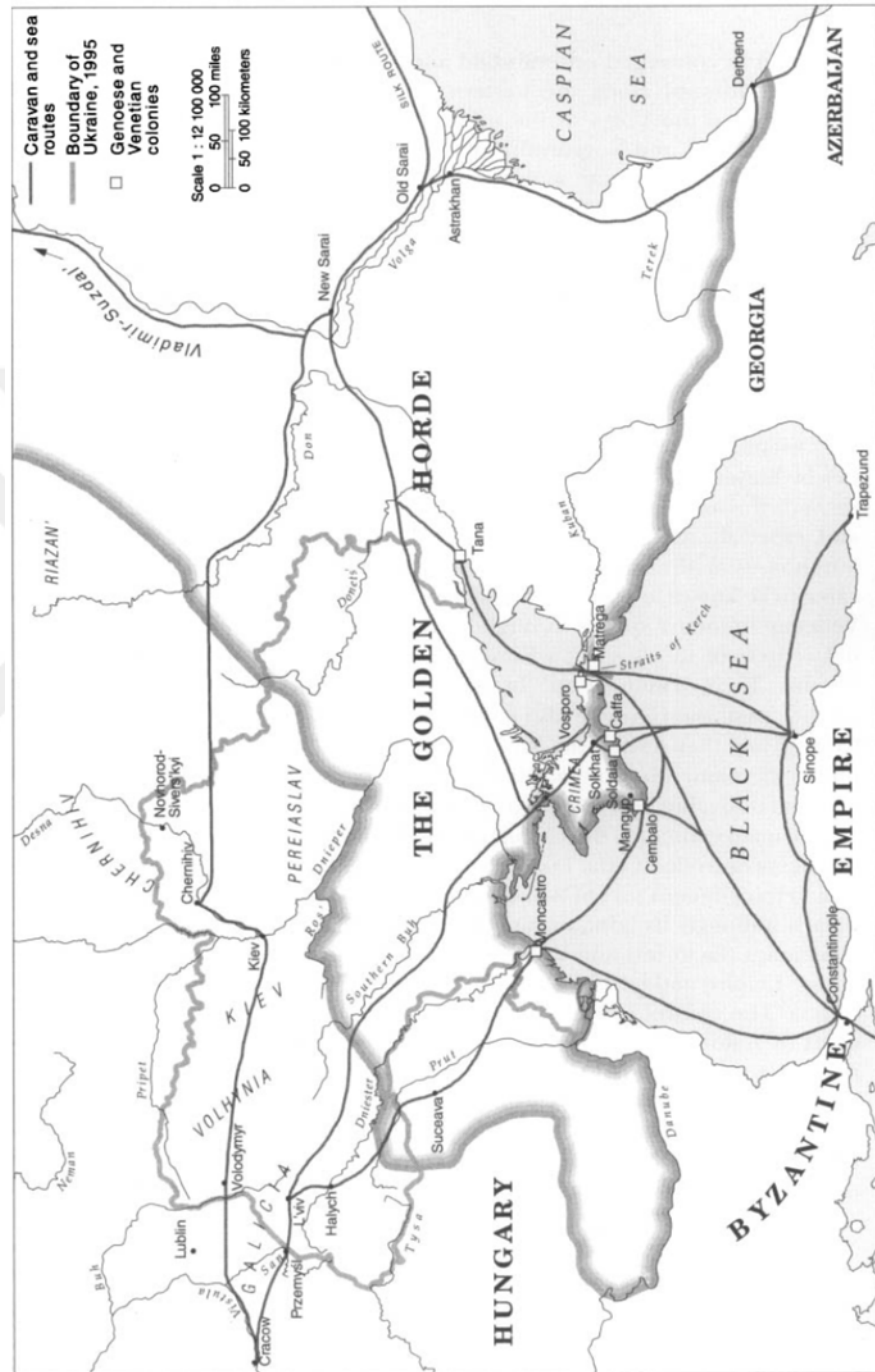
³⁴⁸ Marija Gimbutas, *The Balts* (London: Thames and Hudson, 1963), 23.

EK X. Eski Livonya ve Haçlı Tarikatları Haritası³⁴⁹

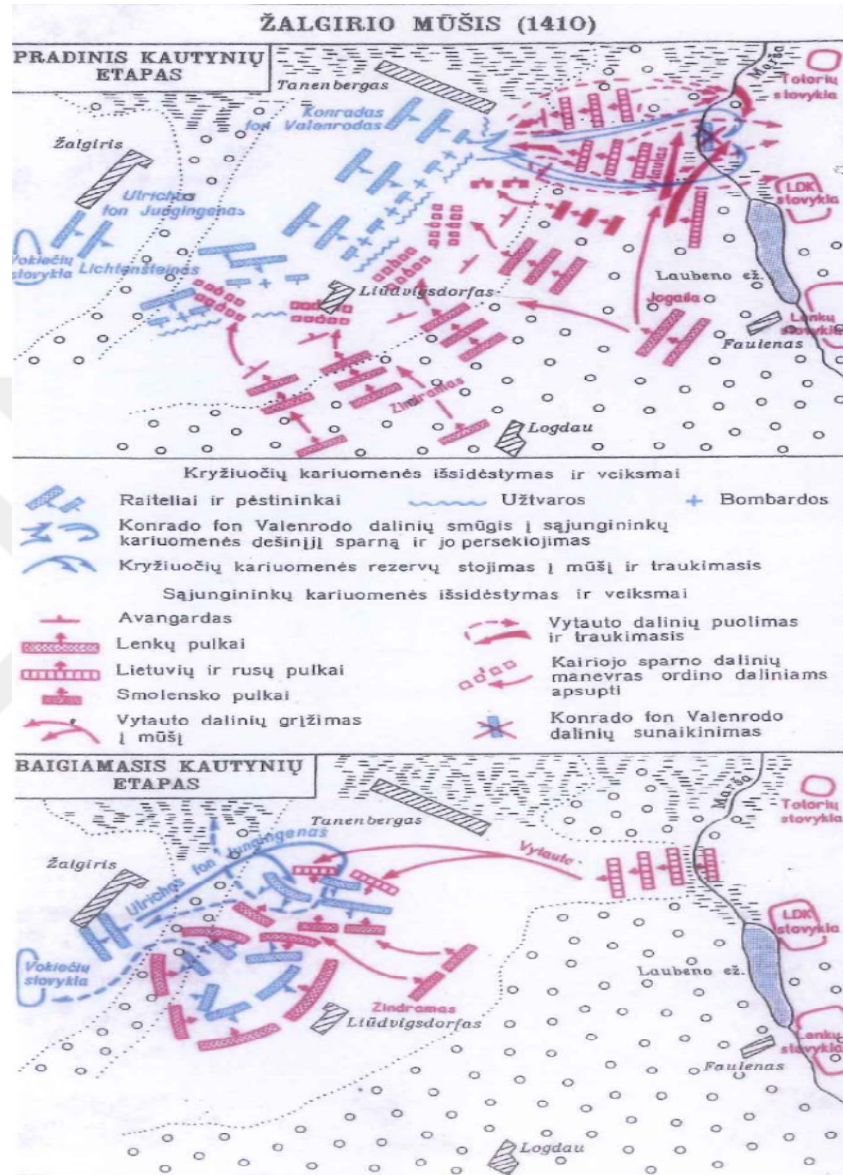
³⁴⁹ Frederik de Wit ve Pieter Mortier, "Ducatum Livoniae et Curlandiae Nova Tabula", erişim 08 Ağustos 2017, <http://www.nlib.ee/html/digi/maps/mliv18.html>.

EK XI. 1300 Yıllarında Altın Orda Haritası³⁵⁰

³⁵⁰ Magocsi, *A History of Ukraine*, 111.

EK XII. Jalgiris Muharebesi Harp Şemalari³⁵¹³⁵²

'Pradin Kautynių Etapas' diye belirtilen ilk şema muharebenin başlangıç aşaması alttaki 'Baigiamasis Kautynių Etapas' diye belirtilen şema ise muharebenin son safhası. Şemanın sağ üst kesimindeki kırmızı 'Totorių stovyčia' diye belirtilen Celaeddin Han'ın kampıdır. Sağ ortadaki 'LDK stovyčia' Litvanya Büyük Dukası Vitautas'ın, sağ alttaki 'Lenkių stovyčia' ise Polonya Kralı ve Vitautas'ın yeğeni Jogajla'nın kampı olarak belirtilmiştir. Mavi renkle belirtilenler Töton hatları, kırmızı renkle belirtilenler ise Tatar-Litvanya-Polonya ittifakı ordularının hatlarıdır.

İlk şemada Tatarların uyguladı vur-kaç ve sahte ricat ile Töton hatlarının yerlerinden sökülmesi görülebilir. İkinci şemada yerinden sökülen Tötonların Litvanya ve Polonya birliklerince sarılıp imhası gösterilmektedir.

³⁵¹ Jonas Malinaitis, *Tanenbergo arba Žalgirio mūšis* (Klaipėda: Eglė, 2013), 28.

³⁵² Jonas Zinkus, ed., *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, c. 4 (Vilnius: Vyriausioji Enciklopedijų Redakcija, 1988), 632.

KAYNAKÇA

- Abrahamowicz, Zygmunt, ve J. Reychmann. "Lipka". *Encyclopaedia of Islam*. Leiden. Erişim 08 Ağustos 2017. http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_4670.
- Abu Abdullah Mohammed Ibn al-Sharif al-Idrisi. "Al-Idrisi", c 1300. MSO Arabe 2221. Bibliotheque nationale de France.
- Abū 'Ubayd al-Bakrī. *The Geography of al-Andalus and Europe from the Book "al-Masālik wal-Mamālik" (The Routes and the Countries)*. Editör Abdurrahman Ali El-Hajji. Beirut, 1968.
- Al-Qazwīnī. *Die Wunder des Himmels und der Erde*. Çeviren Alma Giese. Stuttgart, 1986.
- Artamonov, Mikhail Illarionovich. *Hazar Tarihi Türkler, Yahudiler, Ruslar*. Çeviren Ahsen Batur. 3. baskı. İstanbul: Selenge, 2008.
- Bairařauskaitė, Tamara. *Lietuvos Totoriai XIX amžiuje*. Vilnius: Mintis, 1996.
- Bar Hebraeus, Gregory. *Bar Hebraeus' Chronography*. Çeviren E. A. Wallis Budge. London, 1932.
- Baranauskas, Tomas. *Lietuvos valstybės iştakos*. Vilnius: Vaga, 2000.
- Baranauskas, Tomas, Inga Baranauskienė, ve Artūras Slapšys. *Viduramžių Lietuvos vieřpačiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014.
- Baronas, Darius. "Lithuania's Entry into Christendom (1009-1387)". İçinde *Christianity in Lithuania*, 4:11–49. aidai, 2002.
- . "The Encounter Between Forest Lithuanians and Steppe Tatars in the Time of Mindaugas". *Lithuanian Historical Studies II* (2006).
- Berlekamp, Persis. "From Iraq To Fars: Tracking Cultural Transformations In The 1322 Qazwīnī 'ajā'ib Manuscript". İçinde *Arab Painting: Text and Image in Illustrated Arabic Manuscripts*, editör Anna Contadini, 73–91. Leiden: Brill, 2007.

- Bosworth, C. Edmund. "Ḥodud Al-‘Ālam". *Encyclopædia Iranica*, 2004. Erişim 08 Ağustos 2017 <http://www.iranicaonline.org/articles/hodud-al-alam>.
- Bruzek, A., ve C.J. Durrant, ed. *Illustrated Glossary for Solar and Solar-Terrestrial Physics*. Boston: D. Reidel Publishing, 1977.
- Chambers, James. *The Devil's horsemen: the Mongol invasion of Europe*. New York: Atheneum, 1979.
- Christiansen, Eric. *The Northern Crusades Baltic and the Catholic Frontier 1100-1525*. 1. baskı. London: Macmillian Press, 1980.
- Cross, Samuel Hazzard, ve Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor, çev. "The Russian Primary Chronicle Laurentian Text". Massachusetts, 1953.
- Dasxuranci, Movses. *The History of Caucasian Albanians*. Çeviren C. J. F. Dowsett. London: Oxford University Press, 1961.
- DeWeese, Devin. *Islamization and Native Religion in Golden Horde Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1994.
- Dunlop, Douglas Morton. *Hazar Yahudi Tarihi*. Çeviren Zahide Ay. İstanbul: Selenge, 2008.
- Eidintas, Alfonsas, Alfredas Bumblauskas, Antanas Kulakauskas, ve Mindaugas Tomošaitis. *Lietivos Istorija*. 2. baskı. Vilnius: Eugrimas, 2013.
- Gediminas. "2. [1322 M.] Gedimino Laiškas Popiežiui Jonui Xxii". İçinde *Gedimino laiškai*, çeviren Juozapas Girdzijauskas. Classic Lithuanian Literature Anthology, 2012. Erişim 08 Ağustos 2017 <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.
- . "3. 1323 M. Sausio 25 D. Gedimino Laiškas Liubeko, Zundo, Bremeno, Magdeburgo, Kelno Ir Kitų Miestų Piliečiams". İçinde *Gedimino laiškai*, çeviren Juozapas Girdzijauskas. Classic Lithuanian Literature Anthology, 2012. Erişim 08 Ağustos 2017 <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.

- . “5. 1323 M. Gegužės 26 D. Gedimino Laiškas Dominikonų Ordino Vienuoliams”. Įçinde *Gedimino laiškai*, çeviren Juozapas Girdzijauskas. Classic Lithuanian Literature Anthology, 2012. Eriřim 08 Aęustos 2017 <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.
- . “6. 1323 M. Gegužės 26 D. Gedimino Laiškas Pranciřkonų Ordino Vienuoliams”. Įçinde *Gedimino laiškai*, çeviren Juozapas Girdzijauskas. Classic Lithuanian Literature Anthology, 2012. Eriřim 08 Aęustos 2017 <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.
- . “16. [1324 M. Po Rugsėjo 22 D.] Gedimino Laiškas Dorpato, Ezelio Vyskupams, Revelio Žemės Danų Vietininkui Ir Rygos Miesto Tarybai”. Įçinde *Gedimino laiškai*, çeviren Juozapas Girdzijauskas. Classic Lithuanian Literature Anthology, 2012. Eriřim 08 Aęustos 2017 <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.
- Gedmintas, Aleksandras. “The Karaim of Lithuania: A case of ethnic survival”. *Journal of Baltic Studies* 28, sayı 3 (1997).
- Gimbutas, Marija. *The Balts*. London: Thames and Hudson, 1963.
- Giovanni, da Pian del Carpine. *The Story of Mongols Whom We Call The Tartars*. Çeviren Erik Hildinger. Boston: Branden Publishing Company, 1996.
- Girdzijauskas, Juozapas, çev. “14. [1324 M.] Popiežiaus Legatų Pasiuntinių Praneřimas”. Įçinde *Gedimino laiškai*. Classic Lithuanian Literature Anthology, 2012. Eriřim 08 Aęustos 2017 <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.
- Girdzijauskas, Juozapas, çev. “15. [1324 M.] Rygos Miesto Tarybos Laiřkas Liubekui”. Įçinde *Gedimino laiškai*. Classic Lithuanian Literature Anthology, 2012. Eriřim 08 Aęustos 2017 <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.
- Girdzijauskas, Juozapas, çev. “Gedimino laişkai”, 2012. Erişim 08 Ağustos 2017 <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.
- Golden, Peter B. *Hazar Çalışmaları*. Çeviren Egemen Çağrı Mızrak. İstanbul: Selenge, 2006.

- . “Hazarlar”. İçinde *Hazarlar ve Musevilik*, editör Osman Karatay. Çorum: Karam, 2015.
- Hartog, Leo de. *Genghis Khan Conqueror of the World*. Tauris Parke Paperbacks, 2004.
- Hautala, Roman. “The Franciscan Letters from the Golden Horde: Evidence of the Latin Sources against the Thesis of the Total Nomadic Islamization in the Early Reign of Uzbek Khan (1312/13–1341)”. *Golden Horde Civilisation*, 2014.
- Hildinger, Erik. *Warriors Of The Steppe: Military History Of Central Asia, 500 Bc To 1700 Ad*. Da Capo Press, 2009.
- Hordynsky, Sviatoslav, ve Marko Robert Stech. “Slovo o polku Ihorevi”. *Internet Encyclopedia Of Ukraine*. Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2001. Erişim 08 Ağustos 2017
<http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5C%5CL%5CSlovoopolkulhoreviI.htm>.
- İbn Fadlan. *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*. Çeviren Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe, 2010.
- “Ihor, Prince”. *Internet Encyclopedia Of Ukraine*. Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2001. Erişim 08 Ağustos 2017
<http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CI%5CH%5CIhorPrince.htm>.
- Istoriya Tatar s Drevneyshikh Vremen Volzhskaya Bulgariya i Velikaya Step'*. C. 2. 7 c. Kazan, 2006.
- İzgi, Cevat. “Kazvini, Zekeriyya b. Muhammed”. *İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
- Jackson, Peter. *The Mongols and The West, 1221-1410*. Pearson Education Limited, 2005.
- Jakubauskas, Adas, Galim Sitdykov, ve Stanislaw Dumin. *Lietuvos Totoriai Istorijoje ir Kultūroje*. Kaunas: Lietuvos totorių bendruomenių sąjunga, 2012.

- Juvaini, Ala-ad-Din Ata-Malik. *Genghiz Khan The World Conquerer*. Çeviren Mirza Muhammad Qazvini ve J.A. Boyle. Manchester University PRes, 1997.
- Kafalı, Mustafa. "Batu Han". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Karatay, Osman. *Hazarlar Yahudi Türkler Türk Yahudiler ve Ötekiler*. Birinci Baskı. Ankara: Kripto, 2014.
- Kasekamp, Andreas. *A History of the Baltic States*. Palgrave Macmillan, 2010.
- Kayapınar, Levent. "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum". İçinde *Cumhuriyet Döneminde Tarihçilik ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Ankara 18-20 Mart 2010*, editör Mehmet Öz. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- Kiaupa, Zigmas. *The History of Lithuania*. Baltos Lankos, 2002.
- Kizilov, Mikhail. "The Arrival of the Karaites (Karaims) to Poland and Lithuania: A Survey of Sources and Critical Analysis of Existing Theories". *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, sayı 12 (2003): 29–45.
- Klimas, Antanas, ve Ignas K. Skrupskelis, ed. "Letters of Gediminas". *Lituanus* 15 (1969).
- Kołodziejczyk, Dariusz. *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century)*. Boston: Brill, 2011.
- Konukçu, Enver. "Berke Han". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Kroll, Paul W. "A Student's Dictionary of Classical and Medieval Chinese". *A Student's Dictionary of Classical and Medieval Chinese*. Leiden: Brill, 2015.
- Kurat, Aktes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. 4. baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- . *Topkapı Saray Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*. İstanbul: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1940.

- Lettus, Henricus. *The Chronicle of Henry of Livonia*. Çeviren James A. Brundage. 3. baskı. New York: Columbia University Press, 2003.
- Levtchenko, M.V. *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*. Çeviren Maide Selen. İstanbul: Özne, 1999.
- Maciej, Strykowski. *Kronika Macieja Strykowskiego Zbior dzęjopisow polskich we czterech tomach zawarty*. C. 2. Varşova, 1766.
- Magnus, Leonard A., çev. "The Tale of the Armament of Igor". London, 1915.
- Magocsi, Paul Robert. *A History of Ukraine*. Toronto: University of Toronto Press, 1996.
- Malinaitis, Jonas. *Tanenbergo arba Žalgirio mūšis*. Klaipėda: Eglė, 2013.
- Marwazī, Sharaf az-Zamān. "Ṭabā'ic al-ḥayawān", c 1120. MS UCLA Ar.52.
- Mehmedoğlu, Aliev Saleh. "İbn Fadlan". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.
- Mesudi. *Muruc ez-Zeheb*. Çeviren Ahsen Batur. İstanbul: Selenge, 2004.
- Michell, Roberts, ve Nevill Forbes, çev. *The Chronicle of Novgorod 1016-1471*. Londra, 1914.
- Mickūnaitė, Giedrė. *Making A Great Ruler: Grand Duke Vytautas Of Lithuania*. Budapest: Central European University Press, 2006.
- Minorsky, Vladimir Fedorovich, ve C.E. Bosworth. *Hudud al-Alam The "Regions of the World" A Persian Geography*. 2. baskı. London: E.J.W. Memorial Trust, 1982.
- Norris, Harry. *Islam in the Baltic*. New York: Tauris Academic Studies, 2009.
- Orhonlu, Cengiz. "Lipkalar". *Türkiyat Mecbuası* 16 (1971): 57–87.
- Özyetkin, Melek. *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1996.
- Pashuto, V., ve I. Shtal, çev. "Letter of Gediminas to Pope John XXII, [1322]". Çevrilmiş Parşomen. Goettingen, 1322. Töton Tarikatı Arşivi.
- Patriarche Jacobite D'antioche. *Chronique De Michel Le Syrien*. Editör J.B. Chabot. C. 2. Paris: Ernest Leroux, 1901.

- Pelenski, Jaroslaw. "The Contest between Lithuania-Rus' and the Golden Horde in the Fourteenth Century for Supremacy over Eastern Europe". *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 2 (1982).
- . *The Contest for the Legacy of Kievan Rus'*. East European Monographs, 1998.
- Perfecky, George A., çev. *The Hypetian Codex Part Two: The Galician-Volynian Chronicle*. Münih: Wilhelm Fink Verlag, 1973.
- Petrus Albinus, ve Georg Fabricius. "Chronicon Quedlenburgense Ab Initio Mundi Per Aetates, Usque Ad Annum 1025 - Mscr.Dresd.Q.133,Nr.4", 1550. Erişim 08 Ağustos 2017 <http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/df/2891/1/>.
- Pope John XXII. "13. 1324 M. Birželio 1 D. Popiežiaus Jono Xxii Laiškas Vokiečlų Ordinui". İçinde *Gedimino laiškai*, çeviren Juozapas Girdzijauskas. Classic Lithuanian Literature Anthology, 2012. Erişim 08 Ağustos 2017 <http://antologija.lt/text/gediminas-gedimino-laiskai>.
- Rakhimzyanov, Bulat R. "The Muslim Tatars of Muscovy and Lithuania: Some Introductory Remarks". İçinde *Dubitando: Studies in History and Culture in Honor of Donald Ostrowski*, editör Russel E. Martin ve Daniel Rowland. Bloomington: Slavica, 2012.
- Rambaud, Alfred. *History of Russia from Earliest Times to 1880*. C. 1. 3 c. Boston: H. A. Bolles and the Company Publishers, 1879.
- Rowell, S.C. *Lithuania Ascending A pagan empire within east-central Europe, 1295-1345*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Šaknys, Žilvytis, ve Daiva Lapinskaitė. "Lietuvos karaimai: etninis ir konfesinis tapatumas XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje". *Lietuvos etnologija Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 8, sayı 17 (2008).
- Saray, Mehmet. "Altın Orda". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.
- Shpakovsky, Viacheslav, ve David Nicolle. *Armies of the Volga Bulgars and Khanate of Kazan*. Oxford,: Osprey Publishing, 2013.

- Smith, Jerry C., ve William L. Urban, çev. *The Livonian Rhymed Chronicle*. 2. baskı. Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2001.
- Şeşen, Ramazan. "İdrisi, Şerif". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- . *İslam Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1985.
- Tacitus. *Tacitus on Germany*. Çeviren Gordon Thomas. New York: P. F. Collier & Son Company, 1910. Erişim 08 Ağustos 2017 <http://www.gutenberg.org/files/2995/2995-h/2995-h.htm>.
- Tacitus, Cornelius. *Dialogous, Angrico, Germania*. Çeviren William Peterson. Londra: William Heiman, 1914.
- Tamm, Marek. "Inventing Livonia: The Name and Fame of a New Christian Colony on the Medieval Baltic Frontier". *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 60:2 (2011).
- Taşgöl, Ahmet. "Hazarlar". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- The Editors of Encyclopædia Britannica. "Order of the Brothers of the Sword". *Encyclopædia Britannica*. Erişim 08 Ağustos 2017. <http://global.britannica.com/topic/Order-of-the-Brothers-of-the-Sword>.
- Theophanes. *The Chronicle of Theophanes Confessor Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*. Çeviren Cyril Mango ve Roger Scott. Oxford: Clarendon Press, 1997.
- Treadgold, Warren. *A History of Byzantine State and Society*. California: Stanford University Press, 1997.
- Vaičenonis, Jonas. *Lietuvos karyba Nuo baltų iki XXI amžiaus*. Kaunas: Šviesa, 2011.
- Vásáry, István. *Cumans and Tatar Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Vernadsky, George. *Moğollar ve Ruslar*. Çeviren Eşref Bengi Özbilen. Selenge, 2007.

- . *Rusya Tarihi*. Çeviren Doğukan Mızrak ve Egemen Mızrak. İstanbul: Selenge, 2015.
- Wit, Frederik de, ve Pieter Mortier. “Ducatum Livoniae et Curlandiae Nova Tabula”. Erişim 08 Ağustos 2017.
<http://www.nlib.ee/html/digi/maps/mliiv18.html>.
- Wynar, Lubomyr. “Algirdas”. *Internet Encyclopedia Of Ukraine*. Canadian Institute of Ukrainian Studies, 2001.
<http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CA%5CL%5CAlgirdas.htm>.
- Yakubovskiy, A. Yu. *Altın Ordu ve Çöküşü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Zhdan, Mykhailo. “Polatsk principality”. *Internet Encyclopedia Of Ukraine*. Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1993.
<http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CP%5CO%5CPolatskprincipality.htm>.
- Zinkus, Jonas, ed. *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. C. 4. Vilnius: Vyriausioji Enciklopedijų Redakcija, 1988.
- Zuckerman, Constantine. “Hazarların Museviliğe Geçiş Tarihi Üzerine”. İçinde *Hazarlar ve Musevilik*, editör Osman Karatay. Çorum: Karam, 2005.

ÖZ GEÇMİŞ

1984 yılında İzmir'de doğdum. İlk, orta ve lise eğitimimi burada tamamladım. 2011 yılında Hacettepe Üniversitesi Tarih bölümünden lisans derecesi ile mezun oldum. Litvanya Hükümeti'nin 2012-2013 yıllarında Litvanya (Baltık) Çalışmaları Programı bursunu kazandım. İleri seviyede İngilizce ve Litvanca bilmekteyim.

VITAE

I was born in Izmir in 1984. I was graduated from primary, elementary and high schools in the same city. I earned bachelor degree at History in Hacettepe University in 2011. In 2012-2013 I was awarded Lithuanian State scholarship for Lithuanian (Baltic) Studies Program. I am profienced with English and Lithuanian languages.

ÖZET

Bozkır atlı göçebeleri tarihleri boyunca hep bir kültür taşıyıcıları olmuşlardır. Bunu sadece yüksek hareketlilikleri sayesinde değil ayrıca hem kendi ürettikleri hem de etraftan etkileşerek aldıkları siyasal, kültürel, teknolojik öge ve yapıları işleyip kullanarak bir değişim ve geliştirme süreci yaratmalarından da gelmektedir.

Baltıklarda tarih devirlerine ve orta çağa komşularına nazaran son derece geç giren Litvanya tarih sahnesine çıkışıyla birlikte yeryüzünün gördüğü en büyük bozkır imparatorluklarından biri olan Moğollar ve Altın Ordu ile aynı coğrafyayı paylaşmak durumunda kaldı. Bu zorda kalmak bir anlamda da onun gelişmesinin önünü de açmış oldu. Bölgedeki diğer başat aktörler sırayla dönemin en büyük gücü olan Altın Orda tarafından hâkimiyet altına alınırken Litvanya sürece kendini iç dinamikleri ve bu iç dinamiklerinin getirdiği hareketlilik sayesinde yükseldi.

Altın Orda ise kendi çöküşünü getiren hanedan içi çatışmaların yıkımında kendini şekillendirmesinin durması ile tarih sayfasından büyük balık olma durumundan daha geri rollere çekildi. Lakin bu aşamada dahi askeri açıdan Litvanya'ya Jalgiris muharebesinde olduğu gibi ilk bakışta fark edilmeyen bir dizi büyük tesir bıraktı.

Anahtar Kelimeler: Baltık Tarihi, Litvanya Büyük Dukalığı, Töton Tarikatı, Tatarlar, Altın Orda

ABSTRACT

Mounted steppe nomads are always be culture transporters through the history. They succeeded this not only thanks to their mobility but also processing the political, cultural, technological facts and structures as well as the ones they produced so they created a progress of change and development.

Lithuania in Baltics entered the era of recorded history quite late compared to their neighbors. And as they emergence in era of history they had to share the same geographical area with greatest steppe empires of the history; Mongols and Golden Horde. This burden also cleared the way for them so while other major actors were dominated by Golden Horde which was mightiest of its era Lithuania rose thanks to its internal dynamics and its mobility.

Golden Horde suffered from inter-dynasty strifes which caused a halt to reshaping itself so it diminished from being large fish to lesser roles. Even in this period Golden Horde gave great impacts in military matters like Battle of Žalgiris which may be unnoticeable at first sight.

Keywords: History of Baltic, Grand Duchy of Lithuania, Teutonic Order, Golden Horde